

VAN İNSANİ VE SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

VAN JOURNAL OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Online Hakemli Dergi

e-ISSN: 2792-0364 Yayın Aralığı: Yılda İki Sayı

Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

ViSBiD

Aralık/December 2022

Sayı/Issue 4

VAN İNSANİ VE SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

VAN JOURNAL OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

e-ISSN:2792-0364 Aralık/December 2022 Sayı/Issue 4

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi

Yayın dili Türkçe ve İngilizce olan hakemli ve bilimsel bir dergidir.

Yılda iki sayı (Haziran-Aralık) yayımlanır.

Makalelerin bilimsel, etik ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.

VAN İNSANİ VE SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

VAN JOURNAL OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Yıl/Year: Aralık 2022 Sayı/Issue: 4

e-ISSN: 2792-0364

Yayın Sahibi / Publisher

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi / Van Yüzüncü Yıl University

Editör / Editor in Chief

Edebiyat Fakültesi / Faculty of Letters

Prof. Dr. Orhan DENİZ

Editör Yardımcıları / Associate Editors

Prof. Dr. Seyit Battal UĞURLU

Dr. Öğr. Üyesi Sabahattin ERDOĞAN

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Orhan DENİZ, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Prof. Dr. Seyit Battal UĞURLU, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Doç. Dr. Metin EREN, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Doç. Dr. Seda Karaöz ARIHAN, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Doç. Dr. Orhan VAROL, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Sabahattin ERDOĞAN, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Tahsin KORKUT, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Alan Editörleri / Field Editorial Board

Prof. Dr. İlhan Oğuz AKDEMİR, Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. İlker AYDIN, Ordu Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet AYGÜN, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Suvat PARİN, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Vefa TAŞDELEN, Yıldız Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa Tolga ÇIRAK, Hitit Üniversitesi
Doç. Dr. Atik AYDIN, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Doç. Dr. Ayhan TEK, Muş Alparslan Üniversitesi
Doç. Dr. Fatih GENCER, Bitlis Eren Üniversitesi
Doç. Dr. İnönü KORKMAZ, Trakya Üniversitesi
Doç. Dr. Kemal KAYA, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Macit BALIK, Bartın Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Selim ASLAN, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Nursel ASLANTÜRK, Karatekin Üniversitesi
Doç. Dr. Osman ASLANOĞLU, Dicle Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ezgi BEŞİKÇİ, Uşak Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet BAKİ, Aydın Adnan Menderese Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ufuk ELYİĞİT, Bandırma 17 Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nurperi AYENGİN, Düzce Üniversitesi

Dil Editörleri / Language Editors

Doç. Dr. Metin EREN, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Şirin DEMİR, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Tasarım, Dizgi, Mizanpaj/Page Design

Dr. Öğr. Üyesi Tahsin KORKUT, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Sekreteryaya / Secretariate

Dr. Öğr. Üyesi Erdal POLAT, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Arş. Gör. Dr. Mehmet KARASU, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Arş. Gör. Semih NARGÜL, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

İletişim / Communication

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dekanlığı, Kampus 65080 Tuşba / Van

Mail: visbid@yyu.edu.tr

Web sitesi: <https://www.yyu.edu.tr/Birimler/edebiyat/sayfalar/14147>

ViSBiD, MLA tarafından indekslenmektedir.

Modern Language Association - MLA

<https://www.mla.org/>

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

Osman AYTEKİN

Gürcistan-Ahaltsihe (Ahıska) Kale-Kentinin Türk-İslam Eserleri Açısından Bir Değerlendirmesi

An Evaluation of the Castle / City of Georgia-Ahaltsihe (Ahıska) in Terms of Turkish-Islamic Artefacts
(1-26)

Hale Zeynep AĞCAN

Race As a Social Construct: Analysis of Race Issue in America through Movie “Crash”

İrk Kavramının Sosyal İnşası: Amerika’da İrk Sorunu’nun “Crash” Filmi Üzerinden Analizi
(27-40)

Mehmet KULAZ- Yalçın KARACA

Ahlat Selçuklu Meydan Mezarlığı’nda Sanatkâr Hasan Bin Yusuf ve Eserleri

Artist Hasan Bin Yusuf and His Works in Ahlat Seljuk Square Cemetery (22-55)
(41-57)

İsmail COŞKUN

Yeni Asur Kralı Esarhaddon’un Kaygı Bozuklukları

Anxiety Disorders of the Neo Assyrian King Esarhaddon
(58-73)

Bülent MATPAY

Akgöl (Özalp-Van) ve Çevresinin Doğal Ortam Özellikleri, Ekosistem İçindeki Önemi ve Korunması

Natural Environment Features of Akgöl (Özalp-Van) and Its Surroundings, Its Importance in The Ecosystem and Its Conservation
(74-96)

Seda KARAÖZ ARIHAN-Mehti DOĞAN

**Elaiussa Sebaste Antik Kentinden Konka Bülloza (Concha Bullosa) Örneği ve
Paleoantropolojide Mobil Dijital Görüntüleme Teknikleri**

*Concha Bullosa Sample from the Ancient City of Elaiussa Sebaste and Mobile Digital Imaging
Techniques at Paleoanthropology*

(97-112)

Mehmet Şirin DEMİR - Ömer Aytaç AYKAÇ - Süleyman KASAP - Aydın GÖRMEZ
Ahmet YAYLA - Cesim ALADAĞ

**Towards A Conception of Super-Deterministic Meta-Ontology in the Universe:
An Islamic Perspective**

*Evrende Üst Determinist Bir Meta-ontolojinin Kavramsallaştırılmasına Doğru: İslami Bir
Perspektif*

(113-120)

İrfan BAYTAR

Muş İlinde Manda Yetiştiriciliği ve Mekânsal Dağılışı

Buffalo Breeding and Spatial Distribution in Muş Province

(121-138)

Betül Dilara ŞEKER

Kültürleşme ve Turizm İlişkisi

The Relationship between Acculturation and Tourism

(139-154)

Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi-

ViSBiD

Van Journal of Humanities and Social Sciences –VJHSS

Geliş Tarihi: 29.09.2022 Kabul Tarihi: 04.11.2022 Yayınlanma Tarihi: 28.12.2022

Gürcistan-Ahaltsihe (Ahıska) Kale-Kentinin Türk-İslam Eserleri Açısından Bir Değerlendirmesi

An Evaluation of the Castle / City of Georgia-Ahaltsihe (Ahıska) in Terms of Turkish-Islamic Artefacts

Osman AYTEKİN*

Öz

Ahaltsihe (Ahıska), günümüzde Gürcistan Cumhuriyeti'nin Samtshe-Cavaheti Bölgesi'nin idari merkezlerinden biridir. Gürcistan'ın güneydoğusunda yer alan Ahaltsihe, Ardahan-Posof İlçesine bağlı Türkgözü Kara Sınır Kapısına oldukça yakın bir konumda bulunmaktadır. Posof Çayı'nın yanı başında yükselen kale, Anadolu-Kafkasya tarihi yol ağı üzerinde bulunmasından dolayı jeopolitik öneme sahiptir. Tarihsel geçmişi, Tunç Çağlarına kadar uzanan, 642 yılında Müslüman Araplarca, 1068 yılında ise Sultan Alparslan tarafından fethedilmiştir. Gürcülerin "Lomisa Kalesi" olarak adlandırdıkları, Osmanlıların "Rabat-i Kala-i Ahıska" dedikleri Ahaltsihe Kalesi, 13-17. yüzyıllar arasında Cakeli Hanedanlığı'nın (Atabekler) idari merkezliğini yapmıştır. 1578 yılında Osmanlı egemenliğine geçmiş ve 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı neticesinde 1918 yılına kadar Çarlık Rusya'nın idaresinde kalmıştır. Çok kısa süre için özgürlüğüne kavuşan bölge, 1921 de tekrar Bolşevik Rusya'nın işgaline uğramış ve bu durum 1989/1991 yılına kadar devam etmiştir. 1628 yılında, Çıldır Eyaleti'nin idari merkezi konumuna gelen Ahaltsihe-Rabat Kalesi; iç kale ve kent olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Bunlardan ayrı olarak vadi içerisinde yer alan bugünkü modern Ahaltsihe, Ruslar tarafından 1829 yılı sonrasında kurulmuştur. Kalenin, 9. yüzyılda yapılmaya başladığı ancak günümüze ulaşan yapıların ekseriyeti 17. ve 18. yüzyıl Osmanlı dönemi yapıları olduğu kabul edilmektedir. Önceki dönemden kalma Aziz Giorgi Kilisesi'nin (9-10. yy.) yanı sıra Osmanlı dönemine ait Ahmediye Camii ve Medresesi, kalenin en önde gelen yapıları durumundadır. 17. yüzyıl ünlü seyyahlarımızdan Evliya Çelebi; "Taş bir kale, kale içinde 1100 kadar toprak ev, pek çok cami, hamam, medrese ve han" diye tasvir eder. Ahmediye Camii ve Medresesi, Çıldır Valilerinden Ahmed Paşa (1748-1759) döneminde yaptırılmıştır. 1829 yılından sonra eski işlevini kaybeden cami ve medrese kale ile beraber, 2010-2012 yılları arasında Türkiye-Gürcistan karşılıklı kültürel iş birliği sonucunda köklü bir restorasyona tabi tutulmuştur. Sonuç olarak; yakın komşumuz Gürcistan'la ticari ilişkilerimizin yoğunluğuna rağmen, kültürel işbirliğimizin istenilen düzeyde olmadığı gözden kaçırılmamalıdır.

Anahtar Kelimeler: *Gürcistan, Ahıska, Cami, Medrese, Hamam*

* Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, osmanaytekin@yyu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1145-8290

Abstract

Ahaltsihe (Ahıska) is one of the administrative centers of the Samtshe-Jawaheti Region of the Republic of Georgia today. Located in the southeast of Georgia, Ahaltsihe is located very close to the Türkgözü Land Border Gate of the Ardahan-Posof District. The castle, which rises next to the Posof Stream, has geopolitical importance due to its location on the Anatolian-Caucasian historical road network. It was conquered by the Muslim Arabs in 642, and by Sultan Alparslan in 1068, whose historical background dates back to the Bronze Ages. Ahaltsihe Castle, which the Georgians called "Lomisa Castle" and the Ottomans called "Rabat-i Kalai Ahıska", 13-17. It was the administrative center of the Cakeli Dynasty (Atabeks) between the centuries. It came under Ottoman rule in 1578 and remained under the rule of Tsarist Russia until 1918 as a result of the 1828-1829 Ottoman-Russian War. The region, which was liberated for a very short time, was occupied by Bolshevik Russia again in 1921 and this situation continued until 1989/1991. Ahaltsihe-Rabati Castle, which became the administrative center of Çıldır Province in 1628; It consists of two parts, the inner castle and the city. Apart from these, today's modern Ahaltsihe, located in the valley, was founded by the Russians after 1829. It is accepted that the castle started to be built in the 9th century, but the majority of the structures that have survived to the present day are Ottoman structures from the 17th and 18th centuries. In addition to the Church of St. Giorgi (9th-10th centuries) from the previous period, the Ahmediye Mosque and Madrasa belonging to the Ottoman period are the most prominent structures of the castle. Evliya Çelebi, one of our famous 17th century travelers; He describes it as "a stone castle, around 1100 earthen houses in the castle, many mosques, baths, madrasahs and inns". The Ahmediye Mosque and Madrasa was built during the reign of Ahmed Pasha (1748-1759), one of the governors of Çıldır. . The mosque and the madrasa, which lost their former function after 1829, were subjected to a radical restoration between 2010-2012 as a result of mutual cultural cooperation between Turkey and Georgia, together with the castle. As a result; Despite the intensity of our commercial relations with our close neighbor Georgia, it should not be overlooked that our cultural cooperation is not at the desired level.

Keywords: *Georgia, Ahıska, Mosque, Madrasa, Bath*

Giriş

Ahalsihe (Ahıska), günümüzde Gürcistan Cumhuriyeti'nin Samtshe-Cavaheti Bölgesinin (Gürcüce: სამცხე-ჯავახეთი) idari merkezlerinden biridir. Kuzeyinde Guria ve İmereti, kuzeydoğu ve doğusunda Şida Kartli ve Kvemo Kartli idari bölgelerle çevrelenmiş olan Samtshe-Cavaheti Bölgesi'nin güneyinde Ermenistan ve Türkiye, batısında Acara Özerk Cumhuriyeti yer almaktadır. (Şekil-1). Bölge; Ahalsihe, Vale, Ahalkalaki, Ninotsminda ile Borcomi ilçelerinden (Gürcüce: რაიონი/raioni) oluşmaktadır. Bunların yanı sıra Gürcüce "daba" olarak adlandırılan Bakuriani, Bakurianis Andeziti, Tsağveri, Ahaldaba, Adigeni, Abastumani ve Aspindza adlarında 7 adet beldeye sahiptir. Bu bölgede yaklaşık 258 adet köy yerleşmesi bulunmakta olup, 6.420 km² büyüklüğündeki yörede toplam 155.800 (2018) bin civarında nüfus yaşamaktadır. Gürcistan'ın güneydoğusunda yer alan Ahalsihe, Ardahan-Posof İlçesine bağlı Türkgözü Kara Sınır Kapısına oldukça yakın bir konumda bulunmaktadır. Posof Çayı'nın yanı başında yükselen Rabati Kale-Kenti, Anadolu-Kafkasya tarihi yol ağı üzerinde bulunmasından dolayı jeopolitik öneme sahip yerleşim yerlerinden biridir.

Gürcistan'ın zaman zaman genişleyip daralan topraklarında paleolitik devirden beri iskan gördüğü ve özellikle neolitik dönemde yerleşik hayatın varlığı arkeolojik verilerle doğrulanmış, bu süreç hiç aksamadan kalkolitik, tunç ve demir çağlarında devamlılık göstermiştir. Roma-Bizans ve Pers-Sasani mücadelelerine sahne olan bölgenin her daim önemini koruduğu anlaşılmaktadır (Brosset, 1849: 15 vd.; Braund, 1994: 240; Salia, 1983: 11 vd.; Erzen, 1984: 53-69; Bala, 1984: 837-845; Dursun-Karamanlı, 1996: 310-316; Bryer-Winfield, 1985: 344-351; Lang, 1997: 15 vd.; Canaşia, 1997: 29 vd.; Çiloğlu, 1993: 12 vd.).

Ahıska yöresinin İslamiyet'le tanışması Hz. Osman dönemine kadar uzanmaktadır. Ancak halkın Müslümanlaşması Osmanlı döneminde olmuştur. 1595 tarihli 130 nolu Ahıska Livası Mufassal Tahrir Defteri kayıtlarından anlaşılacağı gibi, Osmanlıların bölgeye egemen olduktan sonra vakıflar marifetiyle imar faaliyetlerine girdikleri anlaşılmaktadır. Kent, 1068 tarihinde Selçukluların eline geçmiş, 1267'de ise Moğollar tarafından alınmıştır. 1268-1578 tarihleri arasında; İlhanlı, Karakoyunlu ve Akkoyunlu gibi devletlere bağımlı yarı bağımsız "Atabek" unvanlı yerel beyler tarafından yönetilmiştir. 1578'deki İranla yapılan Çıldır Savaşı sürecinde Ahıska çevresi Osmanlı egemenliğine geçmiş olup bu durum 1828-1829'da vuku bulan Osmanlıların Çarlık Rusyasına yenilgisine kadar devam etmiştir (Resim-1). 16 Mart 1921'de yapılan Moskova Antlaşması ile Ahıska, Gürcistan Sosyalist Cumhuriyetler Birliğine bırakılmış ve Tiflis'e bağlanmıştır. Bazı kaynaklar 19. yüzyılın sonlarında Ahıska kent nüfusunun 30.000 kadar ulaştığını yazmakta ve şehir ahalisinin Laz, Gürcü ve Türklerden oluştuğu belirtilmektedir. İkinci Dünya Savaşı sonlarına doğru 14 Kasım 1944'de Müslüman halkın ekseriyeti Stalin yönetimi tarafından ani bir kararla bölgeden Orta Asya ülkelerine sürülmüş ve yerlerine Ruslar tarafından Katolik Ermeniler yerleştirilmiştir. Bunca yıl geçmesine rağmen, Ahıska Türklerinin vatan hasreti halen devam etmektedir (Bekadze, 2014: 1 vd.; Çelik, 1996: 1 vd.; Sarı, 2015: 153-179; Özder, 1971: 91; Gümüş, 2019: 15-30; Kaya, 2020: 11-30; Buntürk, 2007: 1 vd.; Özkan, 1968: 64 vd.; Saray, 1997: 1-27; Kılıç, 1997: 188-190; Miminaşvili, 1999: 103-122; Sürmeli, 2001: 18 vd.; Altundağ, 1952: 79-90; Budak, 1999: 594-612;

Çakmak, 1999: 613-621; Abduladze, 1999: 622-630; Yağcı, 2002: 554-563; Gümüş, 2002: 713-721; Gümüş, 1999: 326-335; Eğilmez, 2002: 705-712; Şengelia, 1998: 12-17; Şengelia, 2000: 17-20; Şengelia, 1999: 17-21; Akgündüz, 1994: 577-586; Güzeloğlu, 2019: 122-139; İzzetgil, 2013: 2697-2706; Kılıç, 2020: 83-115; Sarı, 2020: 458-482).

Türkiye-Gürcistan karşılıklı ticari ve kültürel işbirliği, SSCB'nin 1989 yılında dağılmaya başlaması ve 9 Nisan 1991'de Gürcistan'ın SSCB den ayrılma kararı alması neticesinde gerçekleşmiştir. Bu süreçte ilk olarak 2007 yılında, başkanlığımızdaki 3 kişilik uzman grupta Gürcistan'a Türk Tarih Kurumu Başkanlığınca desteklenen proje çerçevesinde gidilip yaklaşık 20 gün, Gürcistan heyeti ile birlikte arazi incelemeleri yapılmış ve çok sayıda Osmanlı döneminden kalma taşınmaz kültür varlıkları belgelenmiştir¹. (Fotoğraf-2, 3). Bunun ardından, Gürcistan heyeti de resmi olarak Türkiye'ye gelerek, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığımızın öncülüğünde Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu illerindeki Gürcü eserleri üzerinde çalışmalar yürütmüşlerdir. Tiflis'te düzenlenen bir konferansa katılmak üzere Gürcistan'a 2014 yılında gittiğimizde Rabati Kalesi bir kez daha ziyaret edilmiştir (Fotoğraf-4). Bu işbirlikleri zaman zaman tekrarlanmış olup, karşılıklı olarak kültür varlıklarının restorasyonlarının yapılması gerçekleştirilmiştir. Ülkemiz, Artvin-Yusufeli ilçesinin İşhan köyündeki İşhan Manastır Kilisesi ve Çevre Düzenlemesi (2019), Gürcistan Hükümeti de Ahaltsihe Rabati Kalesi içerisindeki Ahmediye Camii ve Medresesini restore etmiştir (2012). En son ilk başlarda bizim de yer aldığımız proje çerçevesinde (Fotoğraf-5), 2017 yılında başlatılan ve T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yurtdışı Türkler Ve Akraba Toplulukları Başkanlığı tarafından desteklenen; proje yöneticiliklerini Nebi Gümüş ve Nicole Kañçal-Ferrari'nin üstlendiği çalışma neticesinde 2019 yılında "Ahıska Bölgesindeki Türk İslam Mimari Yادigarları" adlı bir kitap yayımlanmıştır. Söz konusu kitapta Ahaltsihe İli'ne bağlı Ahıska, Adigeni, Aspindza ve Ahalkalaki kasabalarında olmak üzere İmam Evi, Mezarlık/Mezartaşı, Konak/Ev, Cami, Medrese, Hamam ve Kalelerden oluşan toplam 108 adet taşınmaz kültür varlığı tanıtılmıştır (Aytekin, 2000: 66-73; Aytekin, 2005: 1297-1304; Aytekin, 2015: 138-145; Aytekin, 2017: 155-176; Aytekin, 2018: 375-390; Aytekin, 2018: 445-472; Aytekin-Kaya, 2019: 1196-1232; Kañçal-Ferrari, 2019: 39-60; Turgut, 2019: 31-37).

Bu bildirimizde; kendi verilerimize dayalı olarak günümüzde Ahaltsihe ilinin merkezinde yer almakta olan Ahaltsihe-Rabati Kalesi içerisinde yer alan Ahmediye Camii ve Medresesi ile hemen yakınındaki mahalle içerisinde bulunan Yusuf Paşa Çifte Hamamı hakkında Sanat Tarihi açısından etraflıca bilgi verilecektir.

¹ "Gürcistan'daki Tarihi Türk Eserlerinin Tespiti Projesi" T.C. Türk Tarih Kurumu Başkanlığınca yürütülmekte olan "Türkiye'nin Sosyal ve Kültürel Tarihi Projesi" kapsamında, Gürcistan'daki Kültür Varlıkları Envanteri'ne yönelik olarak, 2007-2010 yılları arasında; Van Yüzüncü Yıl Üniversitesinden Dr. Öğr. Üyesi Osman Aytekin, Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Top ve günümüzde Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesinde görev yapan Doç. Dr. Kemal İbrahimzade'den oluşan üç kişilik ekip tarafından sadece 2007 yılında arazi incelemeleri yapılabilmemiş ve karşılıklı işbirliğindeki aksamalardan dolayı proje tam olarak tamamlanamamıştır. Söz konusu projenin bizlere tevdi edilmesini sağlayan dönemin Türk tarih Kurumu Başkanı Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu Hocamıza ve ekip arkadaşlarıma bir kez daha teşekkürlerimi belirtmek isterim. Ayrıca, 2007 yılında bizimle arazi incelemelerine katılan Dr. İrine Elizbaraşvili ile Uzman Baduri Kupreışvili'ye ve Rabati Kalesi ile ilgili güncel bilgilerinden yararlandığım Ahaltsihe'den değerli dostum Sayın Beburi Gozalishvili'ye müteşekkirim.

Ahaltsihe-Rabati Kalesi

Tarihsel geçmişi Kalkolitik dönemine kadar indirgenen, 1628 yılında Çıldır Eyaleti'nin idari merkezi konumuna gelen Ahaltsihe-Rabati Kalesi; Gürcülerce geçmişte Lomi (Aslan) Kalesi olarak adlandırılır (Fotoğraf-6). Günümüzde Ahaltsihe ilinin merkezinde yer alan Rabat/Rabati Kalesi (İçkale/Stadel); Posof Çayı'nın kıyısında yükselmekte olup, kuzeyinde eski kentten oluşan mahalle, güneyinde ise modern kent yerleşmesi bulunmaktadır. Doğu-batı doğrultusunda, topoğrafik durumuna göre şekillenen kalenin toplam büyüklüğü yaklaşık 99.092 m² den oluşmaktadır (Fotoğraf-7). Günümüze bir kısmı ulaşabilen sur kalıntılarından anlaşıldığı kadarı ile kalenin çift surla çevreli olduğu söylenebilir. Kalenin Posof Çayına bakan kısmı daha korunaklı iken, eski kente bakan kısmının daha kolay ulaşılabilir olduğu anlaşılmaktadır. Kale, kendi içerisinde topoğrafik durumuna göre üç ayrı bölüm olarak şekillenmektedir. İlk bölümde kafeterya, otel, çeşitli sosyal tesisler ve kilisesi (10. yy.) dikkat çekmektedir. Orta bölüm kalenin en geniş ve daha elverişli kısmını oluşturmakta olup Ahmediye Camii ve Medresesi de bu kısımda bulunmaktadır. Biraz daha üst kısımda, 1937 yılında açılan ve son restorasyon sırasında yenilenen modern müze binası ve onun üstünde de kalenin zirvesini oluşturan yüksek kulesi ile dikkat çeken ve geçmişte idari kısım olarak işlev gördüğü anlaşılan iki katlı yapı yer almaktadır. 2007 yılındaki ziyaretimizde, oldukça harap durumdaki kalenin müzesi ve kilisesinin dışında aktif olmadığı, sur duvarlarının ve içerisindeki yapıların önemli ölçüde eski özelliklerini kaybettiği görülmüyordu. 2010-2012 yılları arasında baştan sona köklü bir restorasyon geçiren ve kısmen yeni mekanların eklendiği kalenin anıtsal giriş kapısı kuzey yönünden olup Osmanlıca kitabesine göre Hicri 1079/M. 1668 tarihinde inşa edildiği anlaşılmaktadır (Fotoğraf-8,9). Ana giriş kapısı, her iki yanda yer alan yüksek kuleleri ile koruma altına alınmıştır. Baştan sona surlar ile kuleleri düzgün kesme taş, kaba yontu taşı malzemeden olup kireç harcıyla örüldüğü izlenmektedir. Kale girişinin dışında tek başına yükselen kare kaideli ve çokgen gövdeli dairevi külaha sahip tuğla malzemeli minarenin ne zaman yaptırıldığı bilinmemektedir (Fotoğraf- 10). Ancak, buraya ait bir caminin varlığından söz edilebilir. 17. yüzyıl ünlü seyyahlarımızdan Evliya Çelebi Ahıska Kalesine ilişkin olarak şöyle der; "Taş bir kale, kale içinde 1100 kadar toprak ev, pek çok cami, hamam, medrese ve han" diye tasvir eder. Bu durumda, kalenin mimari açıdan yaklaşık 1650'li yıllardan bu yana büyük değişimler geçirdiği anlaşılmaktadır (Natsvlişvili, 2019: 231-267).

Ahmediye Camii: Tarihi Ahıska Kalesi'nin kuzey sur duvarlarına yakın, kalenin orta bölümünde bulunmakta olup batı yönündeki "L" biçimli iki katlı medresesi ile birlikte külliye olarak inşa edildiği anlaşılmaktadır. Ahmed Paşa (Ahmediye) Vakfı kayıtlarına göre, günümüze ulaşamayan kütüphaneye de sahip olduğu anlaşılmaktadır. Caminin doğu yönünde bir şadırvana sahip olduğu eski fotoğraflardan tespit edilmektedir. Restorasyon sırasında söz konusu şadırvan tümüyle yenilenmiştir (Aytekin, 2018: 384-386; Kañçal-Ferrari, 2019: 346-355).

Caminin inşa kitabesi bulunmamakla birlikte, Ahıska hanedanından Çıldır Valisi Ahmed Paşa (1748-1759) zamanında yaptırıldığı kabul edilmektedir. Ahıska'nın 15 Ağustos 1828'de Ruslar tarafından alınmasından sonra minaresinin çatı seviyesine kadar sökülerek çan kulesi ve doğu cephesine

apsis eklenerek cami kiliseye dönüştürülmüş, Rusların bölgeden çekilmesinden sonra içinde taş eserlerin sergilendiği müze olarak işlevlendirilmiştir. 2010-2012 yılları arasında Gürcistan Hükümeti tarafından Ahalsihe Rabati Kalesi'nin kapsamlı restorasyonu esnasında, Gürcistan ile Türkiye'nin kültürel işbirliği çerçevesinde Ahmediye Camisi de restore edilerek, günümüzde içinde az sayıda taş eserlerin yer aldığı anıt müze olarak ziyarete açık bulunmaktadır (Fotoğraf- 11,12,13).

Son cemaat yeri bulunmayan, orijinalde kuzeybatı köşesinde kare kaideli tek minareli caminin harim mekânına ana giriş, kuzey cephesinin orta eksenindeki basık kemerli kapıdan sağlanmaktadır. Kapı, üstten sivri kemerle kuşatılmış iki kanattan oluşmaktadır. Batı cephesinin orta ekseninde de, medreseye açılan düz kemerli ikinci bir kapısı daha bulunmaktadır. Her iki kapıya korkuluklu basamaklarla ulaşılmaktadır. Harim, 14.44x14.44 m ölçülerinde kare planlı olup kemerlerle desteklenen tromp geçişli tek kubbe ile örtülmüştür. Muhtemelen ahşaptan olan mahfil katı günümüze ulaşamamıştır (Plan-1).

İç mekân, cephe ve kubbe kasnağına açılan yuvarlak kemerli ve düz silmeli toplam 28 adet pencereyle aydınlatılmıştır. En yoğun uygulandığı cephe, medreseye açılan batı cephesidir. Sekiz köşeden oluşan kubbe kasnağında, cephelerinkinden daha küçük boyutlu ve yuvarlak kemerli toplam 12 adet pencereye yer verilmiştir. Ayrıca, günümüzde kapatılmış olsalar da kubbe kasnağının oturtulduğu kemer aralıklarında yuvarlak formlu pencerelerin varlığı izlenmektedir (Fotoğraf-14)

Kible duvarının orta ekseninde yer alan mihrap; tamamıyla düzgünkesme taş malzeme ile yapılmıştır. İki yandan sütuncelerle sınırlandırılan dikdörtgen görünüşlü mihrabın çerçevesi farklı düzenlerdeki silmelerle oluşturulmuştur. Asıl mihrap nişi, iki yandan sütuncelerle belirlenen yarım daire planlı olup mukarnas kavsara ile sonlanmaktadır. Mihrap üstten, yandaki silindirik gövdeli sütuncelerin bitiminden itibaren başlayan sivri kemerli bir alınlığa sahiptir (Fotoğraf-15).

Caminin dış cepheleri tamamen düzgün kesme taş malzeme ile kubbe ve içteki geçiş elemanlarının içleri dolgun tuğla ile inşa edilmiştir. Harim taban döşemesi betondan olup duvar yüzeyleri sıvasızdır.

Kuzey cephesinin orta ekseninde yer alan ve harime girişi sağlayan kapı, her iki yandaki mihrabiyeler ve pencere alınlıklarındaki süslemeler dışında oldukça sade olan caminin, Ahıskalı ustalar tarafından Osmanlı dönemi merkezi kubbeli ve tek minareli cami planında yapıldığı görülmektedir. Son cemaat yeri, mahfil katı ve minberi günümüze ulaşamamıştır. Kubbe, çan kelesi ve apsis yüzeyindeki kurşun kaplamalar restorasyonu sırasında kaldırılarak oldukça dikkat çekici altın sarısı metal levhalarla kaplanmıştır. Giriş merdivenleri ve pencere şebekeleri yenilenmiştir (Fotoğraf-16).

Ahmediye Medresesi: Ahmediye Camisinin yanı başında yer alan ve hemen sonrasında 1757/1758 yıllarında, Çıldır Valisi Ahmed Paşa tarafından yaptırılan medrese, külliyenin bir elemanı olarak planlanmış olduğu anlaşılmaktadır (Aytekin, 2015: 142; Kançal-Ferrari, 2019: 356-359).

İki katlı ve revaklı yapı, kuzey-güney doğrultusunda uzun kolu, doğu-batı doğrultusunda ise kısa kolu olmak üzere dıştan 8.00x55.00 m ölçüsünde “L” plana sahiptir ve düz örtüyle kaplanmıştır. Uzun kolun alt ve üst katlarında yedişer hücre bulunmaktadır ve tonoz örtülüdürler. Simetrik olarak altta on bir, üstte onar sütun üzerine oturtulmuş olan revaklar, birlerine demir levhalarla kenetlenirilmiş olup yuvarlak kemerli ve mukarnas kavsaralı başlıklara sahiptirler. Üst katın balkonu metal korkulukla çevrelenmiştir. Üst kata çıkış, iki kolun birleştiği kısımdan sağlanmıştır. Basık kemerli kapılarla girilen medrese hücrelerinin alt kattakileri cami avlusuna bakan biri büyük diğeri küçük tutulmuş pencerelerle aydınlatılmıştır. Üst kat hücreleri ise, batı cephelerine yerleştirilen ikili pencerelerle aydınlatılmıştır. Hücrelerin içleri sıvalı olup, ocak ve gömme dolap nişleri dikkat çekmektedir. Kısa kanadın zemin katında beş adet talebe hücresi vardır. Üst katın düzenlenişi farklı olup ortada eyvan ve her iki yanında simetrik olarak düzenlenmiş iki oda yer almaktadır. Bu odaların üst örtülerinin önemli bir bölümü kubbe ile kapatılmıştır (Plan-2; Fotoğraf-1, 18).

Baştan sona düzgün kesme taş malzeme ile inşa edilmiş olan yapı, 2010-2012 yılları arasında Gürcistan hükümeti tarafından köklü restorasyona tabi tutulmuştur. Restorasyon öncesinde saman balyaların konduğu medrese, günümüzde işlevsiz olarak ziyaretçilere açık bulunmaktadır.

Çifte Hamam: Yusuf Paşa Hamamı olarak da bilinen yapı, Rabati iç kalesinin yaklaşık 300 kuzeybatı yönünde, Rabati Mahallesi olarak bilinen meskun mahallin içerisinde yer almaktadır. Yapının kitabesi bulunmamaktadır. BOA kayıtlarından öğrenildiğine göre, Çıldır Valilerinden Yusuf Paşa zamanında (1732-1744) yaptırılmıştır. Yapının hangi tarihlerde işlevini kaybettiği tespit edilememiştir (Aytekin, 2015: 141-145; Kañçal-Ferrari, 2019: 324-335).

Doğru-batı doğrultusunda gelişen düzgün olmayan dikdörtgen bir çerçeve içerisinde şekillenen yapı, 27.80x28.20 m ölçüsünde ve çifte hamam şeklinde düzenlenmiş olup toplam sekiz mekandan oluşmaktadır. Çifte hama girişler, aynı cepheden sağlanmıştır. Her biri dörder mekandan oluşan hamamın, girişe göre sol taraftakinin kadınlara, sağ yanındakilerin ise erkeklere ait olduğu anlaşılmaktadır. Tromp geçişli kubbe ile örtülen erkekler kısmının soyunmalık ünitesinin tepe noktasında çokgen formlu aydınlatma feneri dikkat çekmektedir. Kubbeye elverişli olmayan küçük mekanların üstleri tonoz örtüyle ile kapatılmıştır. Soyunmalık, ılık ve sıcaklık şeklinde sıralanan kısımlar, özellikle erkeler bölümünde, dört eyvanlı ve köşe hücreli plan şemasıyla klasik Osmanlı hamam geleneğinin tekrarlandığı izlenmektedir. Sıcaklığın ortasında on iki köşeli göbek taşının varlığı da bu şemayı desteklemektedir. Bu bölümün ortası kubbe, eyvanlar tonoz, köşe hücreleri ise küçük ebatlı kubbelerle örtülmüştür. Erkekler bölümünün arkasında yer alan külhanın arka duvarı yıkılmış bulunmaktadır. Hamamın cepheleri moloz taş, yer yer düzgün kesme taş, şipoli malzeme ve üst örtü sisteminde dolgu tuğla kullanılmıştır. İç kısımları sıvanmış ve badanalanmıştır ancak günümüzde oldukça bozuk durumdadır (Plan-3; Fotoğraf-19,20,21).

2007 yılında ilk kez inceleme fırsatı bulduğumuz hamamın o dönemde oldukça harap bir şekilde olduğu görülmüştü. Basit ahşap kapılarla korunmaya çalışılan yapının özellikle kubbeli örtü sisteminin yıkılması sonucu doğal bozulmalara maruz kalmıştır. Hamamın, yerden ısıtma sistemi ve su taşıma

künkleri tamamen bozulmuştur. En son 2017 yılı bölge araştırmaları sırasında içinde bulunduğu olumsuz koşulların pek değişmediği görülmüştür. Sadece, yıkılmış olan kubbenin yerine basit bir işçiliğe sahip sac örtüden oluşan geçici koruma önlemi alındığı izlenmektedir (Fotoğraf-22).

Sonuç

Ülkemizden Gürcistan'a; Artvin-Kemalpaşa'daki Sarp Kara Sınır Kapısı (1989), Ardahan-Posof'daki Türkgözü (1995) ve Çıldır'daki Aktaş (2015) kara sınır kapılarının yanı sıra, Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu (2017) bağlantısı ile deniz ve hava yolu bağlantıları sayesinde her daim ulaşılması kolay bir konumda bulunmaktadır.

Yakın komşumuz olan Gürcistan ile ileri sayılabilecek ticari ilişkilerimiz bulunmaktadır. Ancak, kültürel işbirliğimizin istenilen düzeyde olduğu söylenemez. Başta Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti olarak diplomasi alanında daha etkin çalışarak, karşılıklı menfaatler doğrultusunda ikili ilişkilerimizin kültürel amaçlı da geliştirilmesi yararlı olacağı kanaatindeyim. Bu gelişimlere en fazla katkı sunacak olan, bölgeyi bilen biz akademisyenlere düştüğü de bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır. Ancak, dönemin hassasiyetlerini gözetmeden, olur olmaz açıklamalar, ilk etapta milli değerlerimizi koruduğumuz imajını verse de, uzun vadeli iyi sonuçlar doğurmadığı açıktır. Bu anlayış her iki ülke için geçerli olmalıdır. Türkiye Cumhuriyeti, yakın komşularla her türlü işbirliği kurmakta ve gayret etmektedir. TİKA ve Yunus Emre Enstitüleri ile çok sayıdaki Türk işadamları sayesinde, Gürcistan'a yönelik olarak birçok yatırımlar yapılmakta, Gürcistan uyruklu vatandaşlara Türkçe öğrenme fırsatı sunulmaktadır. Üniversiteler arasında işbirlikleri kurulmakta, karşılıklı öğrenci değişimleri gerçekleştirilmektedir. Bizim meslek açısından ise, önemli bir potansiyele sahip Gürcistan'ın tarihi kültürel varlıklarına yönelik araştırmaların çok yetersiz olduğu gözden kaçmamaktadır. Bu boşluğu gören Avrupa ülkeleri, özellikle Gürcistan'da devam etmekte olan kazıları desteklemekte, uzmanlarını bulundurmakta, restorasyon çalışmalarında yer almaktadırlar. Yani, SSCB'nin yakın sayılabilecek zamanda dağılmasının ardından oluşan boşluk, hiç vakit kaybetmeden doldurulmuştur.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi akademisyenleri olarak, 2007 yılında tüm zorlukları göğüsleyerek Gürcistan'da yapmış olduğumuz çalışmalar sayesinde, Ülkemiz için yeni literatür kazandırılmış, öncü olmaya çalışılmıştır. Bu yöndeki gayretlerimiz hiç aksatılmadan devam etmekte ve genç doktora öğrencilerimizi yeni araştırma konularına yönlendirerek, başta Türk-İslam medeniyetine ait kültür varlıkları olmak üzere, tüm kültür kalıntılarını tanıma, arşivlerinden yararlanma; tarihi coğrafyayı yerinde görme ve anlama hedefimiz sürdürülmektedir.

16. yüzyılın ikinci yarısında Ahıska ve çevresine egemen olan Osmanlı idaresi, yörede çok sayıda Türk- İslam Sanatına ilişkin taşınmaz kültür varlıkları inşa etmiştir. 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşının ardından söz konusu bölge kaybedilmiş olsa da Müslüman halk özellikle cami mimarisinin yapımını, 1944 yılında gerçekleşen Rus yönetimi tarafından Ahıska Türklerinin Orta Asya'ya sürülmelerine kadar devam ettirmiştir. Bu tarihi itibarıyla başta dini yapılar olmak üzere, tüm kültürel miras gerçekten garip ve işlevsiz kalmıştır.

Kaynakça

- Aytekin, O. (2000). “Ortak Bir Kültürün Güzel Coğrafyası Acara”, *Tarih ve Düşünce*, Sayı: 7, s. 66–73.
- _____ (2005). Komşumuz Acara’da Osmanlı İzleri Gonio Kalesi, *XIV. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, Cilt: II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s.1297–1304.
- _____ (2015). “Gürcistan'daki Osmanlı ve Sonrasına Ait Taşınmaz Kültür Varlıkları”, *Yeni Türkiye Dergisi Kafkaslar Özel Sayısı-VIII*, Sayı:78, s.138-145.
- _____ (2017). “Gürcistan’daki Tarihi Camilerin Türk-İslam Sanatındaki Yeri”, *Uluslararası Gürcistan’da İslamiyet’in Dünü Bugünü Yarını Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, İstanbul: Gürcistan Dostluk Derneği Yayınları, s.155-176.
- _____ (2018). “Komşumuz Gürcistan’daki Osmanlı Dönemi Cami Mimarisinden Örnekler”, 2. *Uluslararası Türk Sanatları Kongresi Bildiriler*, (Editörler: Ö.Oktay Çerezci-H. Katipoğlu) İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Türk Sanatı Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, s.375-390.
- _____ (2018). “Şota Rustaveli Dönemi (12-13. Yüzyıllar) Mimari Açından Anadolu-Gürcistan İlişkilerine Bakış”, *Uluslararası Şota Rustaveli 850. Yılı Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, 2018, s. 445-472.
- Aytekin, O.- Kaya, M. (2019). “Acara Bölgesi Geleneksel Ahşap Cami Mimarisi ve Tiflis Etnografya Müzesi’nde Bulunan Çikuneti Camisi Üzerine Bir Değerlendirme”, *ISPEC 3. Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Kongresi, 20 Aralık- 22 Aralık*, Van, s.1196-1232.
- Abduladze, T. (1999). “XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Türk (Osmanlı)-Gürcistan İlişkileri Hakkındaki Osmanlı Belgeleri”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. I, Ankara, s. 622-630.
- Altundağ, Ş. (1952). “Osmanlı İdaresi ve Gürcüler”, *AÜDTCFD*, C. X, Ankara, s. 79-90.
- Akgündüz, A. (1994). *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tablilleri*, C. VII, İstanbul.
- Alasania, G. (2002). “Gürcistan Kıpçakları”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. II, Ankara, s. 793-797.
- Andrews, P. A. (1992). *Türkiye’de Etnik Gruplar* (Çev. M. Küpüşoğlu), İstanbul.
- Attar, A. (2002). “Atatürk’ün Kafkasya Politikası”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. XVI, Ankara, s. 256-262.
- Bala, M. (1948). “Gürcistan”, *İslam Ansiklopedisi*, C. IV, İstanbul, s. 837-845.

- Bekadze, S. (2014). *XVI. Yüzyılda Çıldır Eyaleti Abıska Sancağı'nın Politik ve Sosyo-Ekonomik Durumu*, T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- Berdzenişvili, N. -Canaşia, S. (1997). *Gürcistan Tarihi* (Çev. H. Hayrioğlu), İstanbul.
- Bilgili, A.S. (2011). *İran, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'da Osmanlı Vakıfları (XVI.-XVIII. Yüzyıllar)*, Ankara.
- Braund, D; Nelson, C. (1994). *Georgia in Antiquity: A History of Colchis and Transcaucasian Iberia, 550 BC-AD 562*, Oxford.
- Brosset, M.-F. (1849). *Histoire de la Géorgie* Académie des Sciences, C. I. Petersbourg.
- Budak, M. (1999). "Kafkasya ve Osmanlı Devleti (XVI-XX. Yüzyıllar)", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. I, Ankara, s. 594-612.
- Büntürk, S. (2007). *Rus Türk Mücadelesinde Abıska Türkleri*, Ankara,
- Çakmak, M- A. (1999). "XVIII. Yüzyılda Kafkasya", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. I, Ankara, s. 613-621.
- Çiloğlu, F. (1993). *Gürcülerin Tarihi*, İstanbul.
- Erzen, A. (1984). "Eski Çağ Tarihinde Karadeniz", *Eski Çağ Tarihi Hakkında 4 Konferans*, İstanbul, s. 53-69.
- Dursun, D.-Hüsamettin, M. K. (1996). "Gürcistan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XIV, İstanbul, s. 310-316.
- Eğilmez, S. (2002). "Selçuklu ve Osmanlı Döneminde Gürcistan", *Türkler Ansiklopedisi*, C. IV, Ankara, s. 705-712.
- "Gürcistan", *Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), Türkiye-Gürcü İş Konseyi Raporu*, s. 1-13
- "Gürcistan'ın Siyası Görünümü", *T.C. Dışişleri Bakanlığı İnternet Sayfası*.
- Gölen Ç. (1996). H.B.; *Abıska'nın Elden Çıkışı*, T.C. Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Eğitimi Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun.
- Gümüş, N. (1999). "Osmanlıların Gürcistan'ı Fethi ve İslamlaşma Hareketleri (XVI. Yüzyıl)", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. I, Ankara, s. 326-335.
- _____ (2002). "Büyük Selçuklu-Gürcü İlişkileri", *Türkler Ansiklopedisi*, C. IV, Ankara, s. 713-721.

- _____ (2019). Ahıska Tarihine Kısa Bir Bakış, *Ahıska Bölgesindeki Türk İslam Mimari Yadigarları*, İstanbul.
- Güzeloğlu, H. (2019). Kafkaslara Açılan Kapı-Ahıska'da Osmanlı'nın Edebi Mirası, *Sürgünün 75. Yılında Türkler Sempozyumu 16-17 Kasım 2019*, (Editör: R.Mürseloğlu), İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi Yayınları, s.122-139.
- Kançal-Ferrari, N. (2019). *Ahıska Bölgesindeki Türk İslam Mimari Yadigarları*, İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm bakanlığı Yurtdışı Türkler Ve Akraba Toplulukları Başkanlığı Yayınları, 324-359.
- Kaya, A.İ. (2020). Muhimme Defterlerinde Osmanlı-Gürcü İlişkileri (1698-1703), *Tarih Boyunca Anadolu Gürcistan İlişkileri Sempozyumu* (Editörler: M.İşıklı, R.Akarsu, E.Yavuz, E.Yurttaş), Ankara: Bilgin Yayınları, s.11-30.
- Kılıç, O. (1997). *Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı*, Elazığ.
- _____ (2020). 1578-1590 Osmanlı-Safevi Harpleri Sürecinde Kafkasya'da Osmanlı İdaresi'ni Yerleştirme Çabaları Ve Yeni Kurulan İdari Taksimat Üniteleri, *Yeni ve Yakın Çağda Türk-Gürcü İlişkileri* (Editör: İ.Tellioglu-R.Kavrelişvili), Trabzon: Serender Yayınları, s.83-114.
- Kırzioğlu, F. (1993). *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fetih (1451-1590)*, Ankara.
- Koday, S.- Koday, Z.-Karakuzulu, Z. (2007). "Gürcistan'da Batum-Poti Arasında Coğrafi Gözlemler", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 19-38.
- Lang, D. M. (1997). *Gürcüler* (Çev. N. Domaniç), İstanbul.
- Miminaşvili, O. (1999). *Gürcistan'da Etnoğrafik Yolculuk* (Çev. H. Özkan), İstanbul.
- Natsvlişvili, N. (2019). Ahaltsihe, *Sakartvelos Kalakebis Urbanuli Ganvitareba 1801-1918*, (Editör: D. Hoştarıa), Tbilisi: George Chubinashvili National Research Centre for Georgian Art History and Heritage Preservation Yayınları.
- Özder, A. M. (1971). *Tarihte Çıldır Atabeğleri ve Torunları*, Erzurum.
- Özkan, A. (1968). *Gürcüstan*, İstanbul.
- Sanikidze, G. (2015). "Muslims Minorities of Georgia", s.489-509.
- Salia, K. (1983). *History of the Georgian Nation*, Paris.
- Saray, M. (1997). "Gürcistan ve Gürcüler", *Kafkas Araştırmaları Dergisi*, s. 3, İstanbul, s. 1-27.

Sarı, M. (2014). *Türkiye-Kafkasya İlişkilerinde Batum (1917-1921)*, Ankara.

_____ (2020). Türk-Gürcü İlişkilerinde Ahıska (1918-1921), *Yeni ve Yakın Çağda Türk –Gürcü İlişkileri* (Editör: İ.Tellioğlu-R.Kavrelışvili), Trabzon: Serender Yayınları, s.458-482.

_____ (2015). "Ahıska'da Son Osmanlı İdaresi (1918)", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S.46, s.153-179.

Sürmeli, S. (2001). *Türk-Gürcü İlişkileri (1918-1921)*, Ankara.

Şengelia, N. (1998). "Selçuklu ve Osmanlı Döneminde Gürcüstan", *Çveneburi Dergisi*, S. 29, Temmuz-Eylül, s. 12-17.

Şengelia, N (1999). "Mufassal-i Defter-i Liva-i Acara-i Uliya ve Sufla", *Çveneburi Dergisi*, S. 33, Temmuz-Eylül, s. 17-21.

_____ (2000). "Acara Hakkındaki Osmanlı Defterleri", *Çveneburi Dergisi*, S. 37, Temmuz-Eylül, s. 17-20.

Turgut, B. (2019). Ahıska Vakıfları, *Ahıska Bölgesindeki Türk İslam Mimari Yadigarları*, İstanbul: T.C. Kültür Ve Turizm bakanlığı Yurtdışı Türkler Ve Akraba Toplulukları Başkanlığı Yayınları, s.31-37.

Üstünyer, İ. (2010). *Kaf Dağı'nın Güney Yüzü Gürcistan Kültür, Gelenek, Mekan, Kimlik*, İstanbul: Kaknüs Yayınları

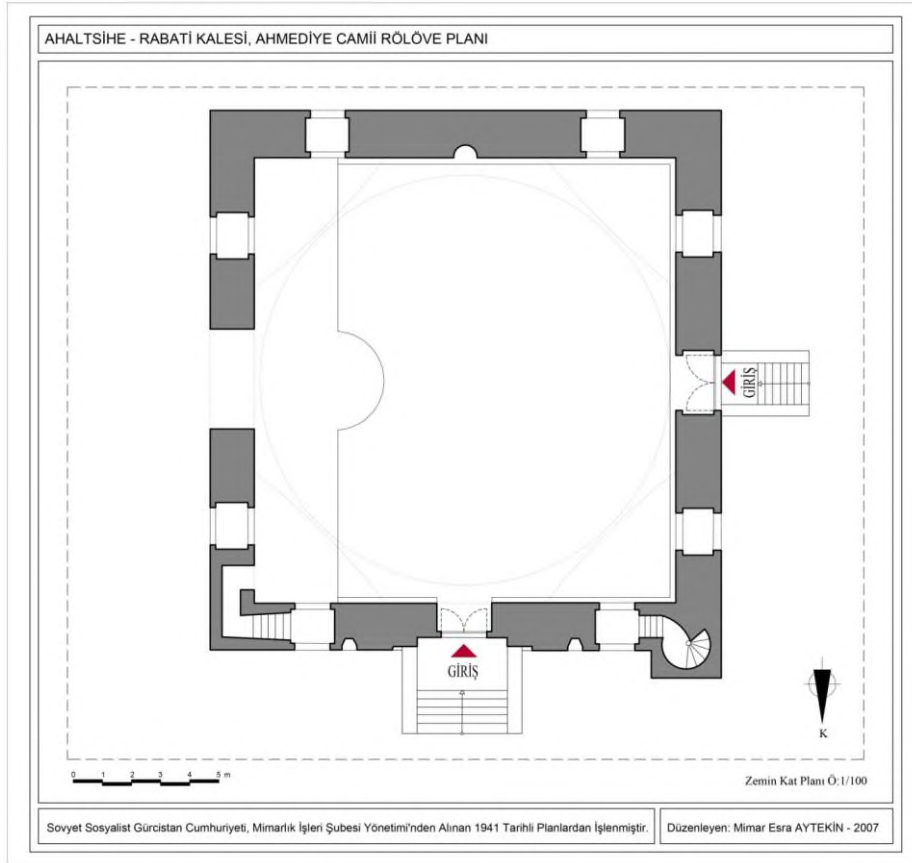
İzettegil, E. (2013). Ahıska Sorununun Gelişim Süreci, Uluslararası Boyut Kazanması ve Son *Gelişmeler*, *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı: 54, s.2697-2706.

Yağcı, Z. G. (2005). "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Doğu Karadeniz Politikası", *Türkler Ansiklopedisi*, C. XII, Ankara, s. 554-563.

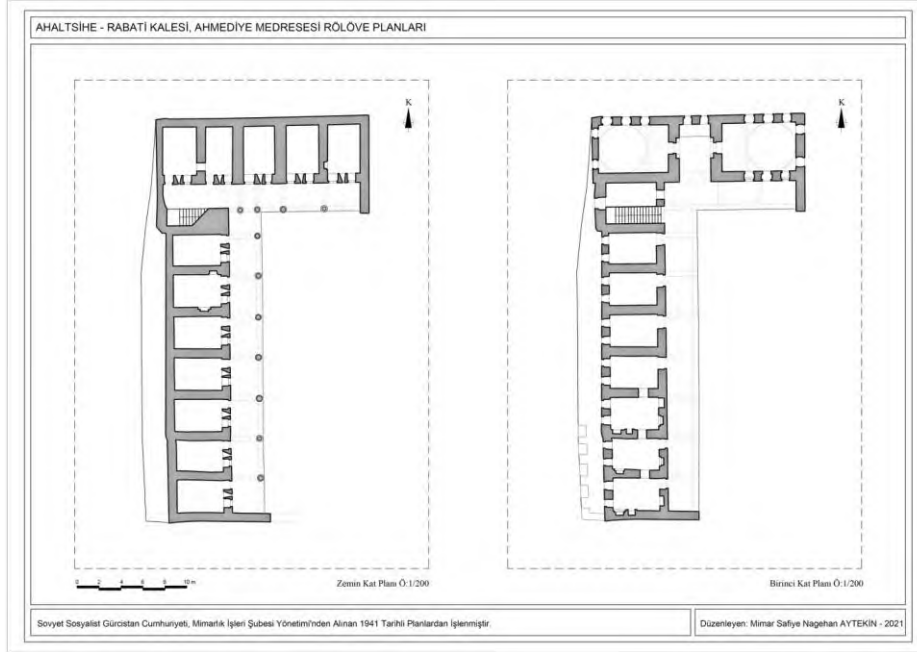
Şekil, Plan, Resim ve Fotoğraflar

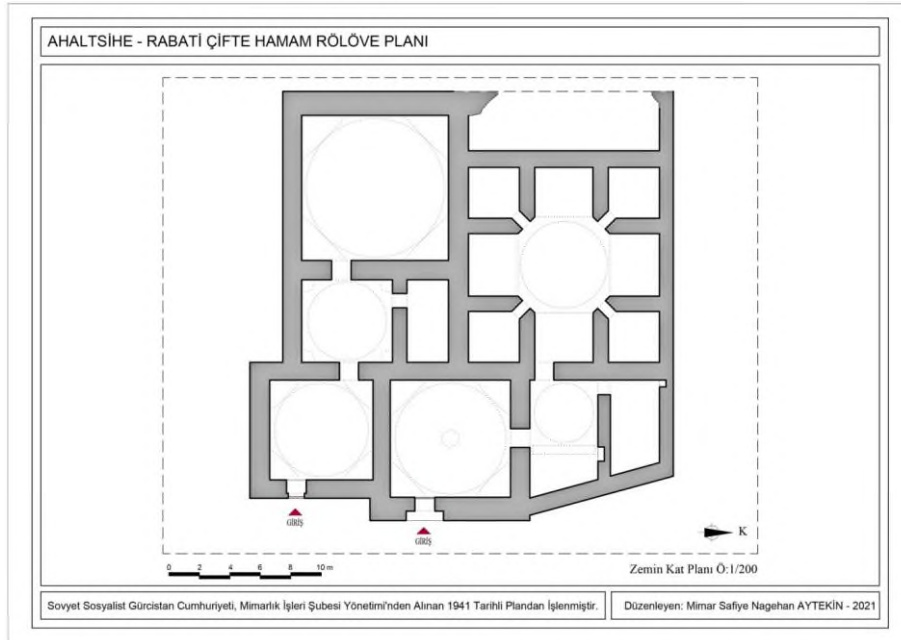
Şekil 1: Gürcistan Bölgeleri, Erdoğan Şenol'dan

Plan 1

Plan 2

Plan 3

Resim 1: Ahalsihe Rabati Kalesinin Ruslar Tarafından Kuşatılması (Yanuariy Suhodolskiy, Sankt Petersburg Askeri Müzesi'nden)

Fotoğraf 2: Ahalsihe Rabati Kalesi, 2007 Yılı Çalışmasından

Fotoğraf 3: Ahaltsihe Rabati Kalesi, 2007 Yılı Çalışmasından

Fotoğraf 4: Ahaltsihe Rabati Kalesi, 2014 Yılı Ziyaretimizden

Fotoğraf 5: Ahaltsihe Rabati Kalesi, 2017 Yılı Çalışma Ekipleriyle

Fotoğraf 6: Ahaltsihe Rabati Kalesi, Gürcistan Ulusal Müzesi Arşivinden

Fotoğraf 7: Ahlatiye Rabati Kalesi Genel Görünüm, 2014

Fotoğraf 8: Ahlatiye Rabati Kalesi, Ahmediye Camii ve Çevresi, 2014

Fotoğraf 9: Ahaltsihe Rabati Kalesi, Restorasyon Sonrası, 2014

Fotoğraf 10: Ahaltsihe Rabati Kalesi, Ana Giriş Kapısı, 2014

Fotoğraf 11: Ahmediye Camii, Gürcistan Ulusal Müze Arşivinden, 1982

Fotoğraf 12: Ahmediye Camii, Restorasyon Öncesi, 2007

Fotoğraf 13: Ahmediye Camii ve Medresesi, Restorasyon Sonrası, 2014

Fotoğraf 14: Ahmediye Camii Harimi, 2007

Fotoğraf 15: Ahmediye Camii Mihrabı, Restorasyon Sonrası, 2014

Fotoğraf 16: Ahmediye Camii Cümle Kapısı, Restorasyon Sonrası, 2014

Fotoğraf 17: Ahmediye Medresesi, Restorasyon Öncesi, 2007

Fotoğraf 18: Ahmediye Medresesi, Restorasyon Sonrası, 2014

Fotoğraf 19: Çifte Hamam, 2007

Fotoğraf 20: Çifte Hamam, 2007

Fotoğraf 21: Çifte Hamam Kubbesi, 2007

Fotoğraf 22: Çifte Hamam Kubbesi, 2017

Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi-

ViSBiD

Van Journal of Humanities and Social Sciences –VJHSS

Geliş Tarihi: 30.09.2022

Kabul Tarihi: 18.12.2022

Yayınlanma Tarihi: 28.12.2022

Race As a Social Construct: Analysis of Race Issue in America Throught Movie “Crash”

İrk Kavramının Sosyal İnşası: Amerika’da İrk Sorunu’nun “Crash” Filmi Üzerinden Analizi

Hale Zeynep AĞACAN*

Abstract

Our understanding of ourselves or knowing who we are is necessarily based on our comparisons with others. It is also a matter of distinguishing and distracting ourselves from others. Therefore, the construction of us is based mainly upon not being the other. Just like the construction or recognition of identity, white supremacy is a phenomenon which cannot exist without black people being backwards and ill-mannered. Racial differences may seem as if it is not only about our physical appearance but it is in fact about personal features and social differences. So along with the reality that race is biological and among social scientists it is a myth or a made up structure does not hold an importance for the people in power. As a result, racism has become a part of our everyday lives. Where you live, where you go to school, your job, your profession, who you interact with, how people interact with you, your treatment in the healthcare are all affected by your race. However, what may people do not realize is that this racial structure is not based on reality and anthropologists have shown for many years now that there is no biological reality to human race. And since being white is not one’s skin color or genetic makeup but it is a political and social power, for black people race can be seen as a social construction or a disease. This manuscript was written in order to have an adequate understanding of the social, historical and political meaning of “race” given by the society. And an analysis will be made on how social theorists and society make sense of race and ethnicity.

Anahtar Kelimeler: *Race, Racism, The color line problem, Ethnicity.*

Öz

Kendimizi anlamamız veya kim olduğumuzu bilmemiz, kendimizi zorunlu olarak başkalarıyla karşılaştırmalarımıza dayanır. Bu aynı zamanda kendimizi diğerlerinden ayırt etme ve dikkatimizi dağıtma meselesidir. Bu nedenle, kişinin kendini inşası esas olarak öteki olmama üzerine kuruludur. Tıpkı kimliğin inşası ya da tanınması gibi, beyaz üstünlüğü de siyahların geri kalmış ve kötü olmadan var olamayacak bir olgudur. Ve beyaz olmak kişinin ten rengi ya da genetik yapısı değil, politik ve toplumsal bir güç olduğu için siyah ırk için ırk, toplumsal bir yapı ya da bir hastalık olarak görülebilir. İrsal farklılıklar, sadece dış görünüşten ibaretmiş gibi görülebilir ve irsal farklılıklar karakter özelliklerini ve sosyal farklılıkları etkileyormuş gibi görünebilir. Ya da insanlar böyle olduğuna inanmak istemeyebilirler. İrk kavramı dolayısıyla ırkçılık günlük hayatımızın bir parçası olmuştur. Yaşadığımız yer, mesleğimiz, okulumuz, iletişime geçtiğimiz

* Öğretmen, MEB, zeynepagacan@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5439-3095

insanlar ya da iletişime geçme eklimizin hepsi sahip olduğumuz ırk tarafından belirlenmektedir. Bütün bunların yanı sıra sahip olduğumuz ırkın zeka seviyemizi, cinsiyet rollerimizi ve cinsiyete bağlı tavırlarımızı, doğum oranlarını, çalışma disiplinemizi ve yeteneklerimizi etkilediği düşünülmüştür. Oysa antropologlar yıllarca bunun tam tersinin doğru olduğunu göstermişlerdir. Irk kavramının yukarıda sayılanlarla hiç bir alakası olmadığını, tamamen kurgusal bir kavram olduğunu anlatmaya çalışmışlardır. Fakat tüm bu çabalar karşılıksız kalmıştır ve günümüzde ırk kavramı hala günlük yaşamımızı etkilemektedir. Bu yüzden, ırk kavramının biyolojik bir gerçek olmaması ve sosyal bilimciler tarafından sadece bir mit olarak görülmesi, ırk kavramı üzerinden politik ve sosyal üstünlük sağlayan ülkeler tarafından kabul edilmeyebilir. Bu makalenin amacı, “ırk”ın toplum tarafından verilen sosyal, tarihsel ve politik anlamını araştırmaktır. Aynı zamanda sosyal teorisyenlerin ve toplumun ırk ve etnisiteyi nasıl anlamlandırdığını analiz edecektir.

Keywords: *İrk, İrkllik, Renk Sorunu, Etnisite.*

Introduction

W.E.B. Du Bois believed that the problem of twentieth century was the problem of the color-line, and the relationship between the darker races and the lighter races in different continents like Asia, Africa, and America. In his book “The Souls of Black Folks”, he wrote that:

Between me and the other world there is ever an unasked question: unasked by some through feelings of delicacy, by others through the difficulty of highly framing it... They approach me in a half-hesitant sort of way; eye me curiously or compassionately and then, instead of saying directly. How does it feel to be a problem? (2007, p. 7-15).

Not much has changed ever since Du Bois wrote these sentences in his book. Ever since the term “race” was invented by Enlightenment Europeans, it has been a very problematic and controversial issue for both America and for the colonized parts of the world. Abolishing slavery in the US did not change much in the society. When Emancipation Proclamation was accepted, race was considered as a biological construct. Slavery, and later Jim Crow laws, laws that implemented racial segregations in the South were seen as natural consequences of the alleged, natural inferiority of blacks to whites. As being white gained importance in the society, African-Americans had to face with legalized racist extraction and violence, which continued in different forms. Additionally, in order to have citizenship – and the rights citizenship embedded – they had to be classified as white by the law (Diangelo, 2019, p. 35). So although slavery was abolished, African-Americans continued to be second-class citizens in much of the South, they were generally denied to vote, confined separate parts of trains or buses and obliged to use segregated eating areas or public toilets (Reynolds, 2009, p. 15). And that was not just wrong but it was also harmful.

Today, on one hand there are social scientists who believe that “race” is a social and political phenomenon constructed and it has nothing to do with biology, while on the other hand there are politicians, historians and racist groups who believe that white people are superior to black people and it is black people’s destiny to be inferior in all different parts of their lives. In this article race and race problem is going to be discussed through movie “Crash” which was produced in 2004, and also how race, racism and race problem are handled in the US. The first part of the article is going to define race and ethnicity and show the difference between these two terms. Then sociological perspectives on race are going to be discussed and later race and racism are going to be taken as a social construct. Finally, the race problem in the US is going to be explained through “Crash” movie.

Defining Race and Ethnicity

There is a general consensus among sociologists who study race and ethnic relations that while the terms race and ethnicity are used interchangeably, there are differences between these two terms. And in this part of the essay, different perspectives on race and ethnicity and differences between these two terms are going to be explained. To start with, the main difference between race and ethnicity is that race highlights the socially defined physical characteristics among people, such as skin color, hair

texture, or facial features of a certain group of people. Basically that definition is more likely to reinforce our commonsense of understanding of race. Ethnicity, on the other hand, points out a group of people who comes from the same nationality, and has the same ancestry or shares the same culture, and/or language. So ethnicity is not related to physical appearance in any way. (Fitzgerald, 2017, pg. 23).

As it has already been mentioned above, among sociologists race is considered as a socially constructed phenomenon, which in other words means that race is not a biologically or genetically determined structure. So what makes a certain group of people seem different from the rest of the society is the racial categories that distinguish a certain group of people according to their physical characteristics which are given to particular societies (Fitzgerald, 2018, p. 33). Hall refers to a similar point and he also sees race as the centerpiece of a hierarchical system, which organizes the great classificatory systems of difference in the society. In this sense, race is again a socially constructed phenomenon, and a system that produces differences among people (2017, p.33).

Although the sociology of race and ethnicity goes into the depths of the racial hierarchy and tries to put all these racial groups in their right positions in this hierarchical system, much of the empirical research is focused on blacks and whites. This empirical research does not propose to avoid what many racial groups such as Latinos, Asian Americans, American Indians, or other racial and ethnic groups in America have gone through, but instead it aims to acknowledge the relationship between black and white people, and to build up the racial hierarchy in the US, which still remains solid today (Fitzgerald, 2017, p. 23).

Dillon states a similar argument. He argues that even if we see someone's blackness or whiteness as and through their skin color, what we do with this skin color, how we react to it or how we differentiate people can change according to time and particular historical movements. His statement comes to the same point that race is not a biological outcome but rather it is a political and a social product. As a result, racial inequality is a phenomenon that is not only experienced by the people who are exposed to it but it is something structured into social institutions and everyday life. It is something both individually and socially experienced (2014, p. 402). The black scholar and civil rights activist Lani Guinier takes race issue from a different perspective and emphasizes on the sophisticated and versatile structure of race stating that race is not just a single thing but in fact it is many things. Guinier claims that race can be stigmatizing as well as liberating. She also believe that if we put race in a single category and avoid its many different social outcomes, we fail to specify whether we mean biological race, political race, historical race, or cultural race. (Guinier and Torres, 2002, p. 4).

According to Appiah, so much of what has been said so far about race is undignified, confused, implicit and useless. He also reminds us that discussions about race also have an inevitable impact on our way of understanding and handling the concept of culture and identity. And without having a wide range of shared beliefs, values, signs and symbols, it is not possible to form a common culture. But he does not put his idea in the way that everybody in the group is supposed to have the same belief and

values. Instead, he states that everybody in the group should know their origin, ancestry, or how they are seen and held in the society (1996, p. 6).

Angela James's approach is also slightly different. In her article on race and racial classification, James claims that race is actually a slippery concept. She remarks that race is real and present in every aspect of life but due to the fact that race comes with obvious contradictions, it is not easy to mark race as a social construct in any objective sense. And while race is a shifting phenomenon rooted in social and political affairs, most people tend to see it as a fixed characteristics and although it is not a biological structure; people, when they look at human body, want to see an evidence about their racial identity. So although race is a biological fiction, it nonetheless is a social fact (2008, p. 32).

Perspectives on Race

The first race theory that is going to be explained here is racial formation theory. Racial formation is a theoretical framework constructed by sociologists Michael Omi and Howard Winant in 1986. One of racial formation theory's central premises is that race is not fixed structure but it is a social and biological formation shaped by society and institutions. Because race is formed and shaped by society, it remains unfixed and unraveled (Winant, 2000: pg. 169). It has assisted social scientists in understanding the extent to which the state and society define and control race, and in fueling debate and critique, it continues to influence future developments (O'Brien, 2018, p. 5).

The racial formation perspective was an attempt to break with three major reductionist strains of sociological thought that did not do justice to the centrality of race in social life. The first groups of theories, which are called ethnicity-based theories, basically view the role of the state as democratizing by creating laws making discrimination illegal. The extent to which various racial-ethnic groups are able to assimilate culturally and politically determines the degree to which they experience racial conflict and discord. The second group of theories, which are class based, Omi and Winant blame the capitalist marketplace for racial divisions. And these perspectives share the tendency to reduce race to a bargaining chip through which the capitalists exploit and divide working class. The third problematic category of theories is nation-based, - positing that racial exploitation is exacerbation by a colonial power's decimation of groups' ties to the greater Diaspora. However, such perspectives are deemed "retro" in the postcolonial era (O'Brien, 2018, p. 5-6).

Omi and Winant offered race in their racial formation theory, as an "organizing principle of social relations", not as something reducible to ethnicity, class or nation (1986: pg. 68). They insist that race is a "socio-historical concept" in a constant state of flux, which means that it is "unstable and politically contested" (1986, p. 60).

Through the development of their theory, Omi and Winant offer many historical examples such as how the racial categories of "black" and "white" simply did not exist until to the late seventeenth century in the United States, and they were formulated to provide an ideological underpinning to

slavery. For instance, Africans who identified as Yoruba or Ibo, and spoke different languages, suddenly were grouped together in a category called “black”, while immigrants of many different ethnic heritage, again with diverse linguistic backgrounds, or lumped together and called “white”. The two authors propose the notion of “racialization” to describe the extension of racial meaning to a previously racially unclassified relationship, social practice or group (1986, p. 64). And racial formation theory claims that what produces racial change in the society is racially based social movements and racial state. For instance, the creation of “Asian American” in the 1960s as a political label that united diverse ethnic groups like Chinese Americans, Japanese Americans, and Korean racial state (Omi and Winant, 1986, p. 83).

The second theory that is going to be discussed here is systematic racism. Systematic racism, at the core, has stereotypes, prejudices, and discriminatory practices, white people’s emotions or thoughts towards colored – people (mainly black). It mostly focuses on white people’s points of view, especially of European descents, and it shows us how systematic racism takes place at work places, schools or any kinds of institutions. Systematic racism is the practice that makes white superiority racial exploitation and discriminatory practices exist in the society. The center of systematic racism encompasses discriminatory practices, which at the core prevent colored people to have the social credit, opportunities, and privileges that are available to white people (Korgen, 2017, p.12).

Systematic racism exists with the involvement of whole system and systematic racism theory gives a description and explanation about how the white dominated institutions oppress, discriminate, and operate black people and these white dominated institutions shape the society. Since existence of racism and racist oppressions are not seen or accepted by the society, systematic racism theory tries to take closer to look at what lies behind this structural or institutional racism. At the core there are unjustified practices that do not give black or colored – people privileges, opportunities or immunity while white people have all of them. Throughout US history, systematic racism has been a foundational and intricate reality that includes 1) the many exploitative and discriminatory practices of white people; 2) how the unjustly gained resources and power caused white and white dominated institutions oppress the blacks in the society; 3) the preservation of countless oppression, discrimination, racial stereotypes, and prejudices and unjustly practices in white dominated institutions (Korgen, 2017, p.13).

The third theory is color-blind racism. Whereas the Civil Rights Movement made many important gains, in particular the removal of overt, state-sanctioned forms of segregation and discrimination, it did nothing to address racialized wealth disparities. It also did not significantly unravel the notions of the American system that surrounded it. The result is that racial inequalities persists and seems to be growing, while most Americans believe that we live in a just society where any inequalities can be explained through individual efforts or cultural difference. (Burke, 2018, p.21).

According to color-blind racism, most whites do not see any color but they only see people. They reject all the racial categories; they believe that they do not make any racial distinction based on color and that only the absence of accounting for race will bring equality. Therefore, they claim that

they are not the one who are responsible for the race problem but actually it is the colored – people (especially blacks) are responsible for all the racial problems and racial prejudices that they have in the US. According to Bonilla – Silva, most people believe that in order to make the society get along, blacks and other minorities should just stop complaining about what happened in the past, and instead they should focus on their work, their social life and they should complain less about racial and social discrimination. So basically this ideology, which acquired adherence and dominance in the late 1960s, sees contemporary racial inequalities as the outcome of nonracial dynamics. However, regardless of white people’s “sincere fictions”, racial considerations shade everything in the US. For instance, blacks and dark-skinned racial minorities stay well behind whites in every area of social life. The numbers show that they are more likely to be poor than white people, their income is about 40 percent less than white people, and have about an eighth of the net worth that whites have. When it comes to housing, black-owned units are valued at 35 percent less when compared to white owned ones, the police target black and dark – skinned Latino people more because of their racial profile. And this attitude causes their misrepresentation and devaluation among those arrested. When we compare it to Jim Crow racism, the color - blind ideology may not seem that harsh or discriminatory. Because it does not suggest that God put black people and other minorities in a servile position but instead they claim that they are backwards and more likely to involve with criminal practices because they are not educated, they do not work hard earn their money, and they tend to act like they are the victims of the what happened in the past. Color – blind racism asserts that the privileges, opportunities or anything that white people but black people are lack of, has nothing to do with their skin color. And that is what white people see and think as problematic about colored – people (Bonilla-Silva, 2006, p. 1-3).

Bonilla-Silva, in his book on race and color – blind racism, developed his ideas and formed four key features. He set paths to understand and evaluate the racial ideas that share mutual features with this color – blind ideology. The first core feature is that this ideology is used to legitimate the status quo, which produces privileges for whites. It mostly happens when racism is denied as a growing feature of contemporary life, and when people minimize the role of historical inequalities that continue to impact today’s opportunities. The second core feature if color-blind ideology is its complicity with neoliberal politics and ideologies. This aspect of the ideology assumes an equal playing field, disavows a structural understanding of racism and denies any ongoing discrimination or bias. The third and the fourth core features are about its ongoing use of racial stereotypes. These two features center around the mobilization of racial stereotypes in indirect, coded fashion, coded inferences about racial groups or the pervasive belief that culture is alone and primarily powerful in its ability to drive or explain inequalities (Bonilla-Silva, 2006, p. 23 -26) (Burke, 2018, p. 22-23).

The last social theory that is going to be explained in this part is critical race theory. CRT or the critical race theory is a formation that collects a group of people, activists and scholars who want to take a part in shaping and studying the relationship among race, racism, and power. CRT spread out as the scholars, lawyers and social activists in the US became aware of the fact that the benefits, and favorable advances of the Civil Right Era started to lose its impact on the society. So they felt an urge

to take a step forward. The movement takes similar issues that conventional civil rights and ethnic studies discourses hold, but places them in a wider perspective. CRT is different from traditional civil rights in many aspects and it questions the roots of liberal order, which includes equality theory, legal reasoning, Enlightenment ideas, and neutral principles of constitutional law (Delgado and Stefancic, 2001, p. 2-4).

What CRT theorists believe is that they assume that racism is an everyday experience, not aberrational, the widespread, ordinary experience for most people of color in the US. And because it is ordinary, this everyday racism is difficult to cure or address. Racial inequalities are enmeshed into social, political and economic conditions of the US. Therefore, formal legal remedies are ineffective in confronting racism in the everyday lived experiences of people of color. Additionally, there is a second feature that CRT movement holds that most of the CRT theorists agree that the system of white superiority and dominance in society serves important purposes. This second feature is sometimes called interest convergence or material determinism. Since racism develops the interests of both white elites (materially) and working-class people (physically), a huge part of society have little incentive to eradicate it. There is no single identity for any individual person; rather each person exists at the intersections of cultural, social, class, gendered, and many other identities that define who he or she are (Romero, 2008, p. 31) (Delgado and Stefancic, 2001, p. 7).

The third theme of CRT theory is that the social construction thesis claims that race and race theory are products of social thought and relations. As it has already been mentioned several times before, races are not inborn, inherent, fixed or real. They do not hold a biological or genetic structure; rather, races are categories that society builds, controls, or retires when convenient. And the final theme concerns differential racialization and its different consequences. Critical writers in social sciences and in law have put notices to the ways that how minority groups are racialized in different ways by the superior people in the society in different times. And that attitude is a response to changing needs of labor market. For instance, at one point, the society did not need blacks and they were not much of a help but instead they needed Mexican or Japanese agricultural workers. At another time, the Japanese were not seen as in favor of the society and removed to war relocation camps. As a conclusion, popular images and stereotypes of various minority groups are not fixed, and they may change over time (Delgado and Stefancic, 2001, p. 8).

As it can be clearly seen from the different approaches to race, race is a floating social idea created to protect white superiority by justifying racial inequality. Even after slavery in the US was abolished, white superiority continued to play an important role in people's lives. And justified racist exclusion and violence against African – Americans showed itself in new forms.

Race as a Social Construct in the Movie “Crash”

As it has been discussed before, “race” is a social product and to say that race is a social product is to recognize that racial groups are socially built – up structures rather than biologically which means

that racial categories are slippery and unstable. So these categories do not stand on a solid ground, they can show different attitudes and perspectives towards racial minorities through time and place. The construction of "white" cannot be possible without the construction of "black". In Hegelian thought, the subject is constructed by conciliation through the other. The subject represents itself through the other and signifies the other as its social opposite (Yeğenoğlu, 1998, p.6).

Being acquired as black or white or any body color is not about one's skin color or genetic make up as it is seen in the society. But it is more likely a social and political process. And what white privilege holds are the rights, benefits, and advantages that only belong to white people. It is also the immunity for white people that black people can never have. It gives certain obligations to black people while liberates the white people. (Fitzgerald, 2017, p. 49). In addition to that, Said takes the relationship between the West and the East as a relationship of power and domination. And according to Said, this relationship is so deep that it is rooted in their shared history. It is the relationship of the lived material realities of the colonizer and the colonized with one another. Therefore Otherness, as Said put it, is not simply a spleenless way to acknowledge difference but a political and cultural representation that reifies and ultimately denigrates differences (1978, p. 5-25-28).

In the movie we see how this white privilege shapes the lives of different racial groups as well as white peoples themselves. The movie revolves around different racial groups, their relationship with each other and it touches many different social psychological issues like prejudices, stereotypes and alienation of people from the society. We see the portrayal of racism not only from white people's side but also from black people's side. While white people think that all colored people – including Latinos – are dangerous and criminals, the African – Americans think that all white people are racist. The both sides have prejudices and they stereotype people's attitude and intentions according to their body color. In psychology, a stereotype emerges when the people who share same feature or features are seen as one. From a stereotyped perspective, all the members of the group seem to have similar way of thought or attitude. Although stereotypes are not bad and they are sometimes very accurate, they may also distort the reality in different ways. There are a couple of things that can be seen as problematic about stereotypes. First of all, they can exaggerate the differences between groups and that can make the stereotyped group seem awkward, strange and dangerous, not like us. Second of all, they can produce selective perceptions. People, most of the time, seem to believe in the only evidence that suits the certain stereotypes and reject any other perceptions that do not fit. And lastly, they can belittle differences within the stereotyped group, and they can create the impression that all members of that group are the same (Wade and Tavis, 2012, p. 352-353).

The question of why black people are seen as criminals and dangerous does not have a simple answer. It has historical roots and it goes back to the declaration of Emancipation Proclamation. The Thirteenth Amendment abolished slavery and it left a loophole in the society. The Thirteenth Amendment did not allow either slavery or involuntary servitude to exist in the United States, except the one who commit a crime. Only those could be enslaved as a punishment for their crimes.

According to many institutional histories, slaves could not handle the emotional outcomes of freedom. These emotional complexities and outcomes were what caused them to become thieves. Being designated as thieves became kind of a legacy for them, which was transferred from one generation to the other.

Texas State had seen this gap in the law as an opportunity and gave itself a right to lease all of its prisoners to private cotton and sugar plantations, as well as to companies which ran lumber camps and coal mines, and built railroads. The slavery was abolished but this kind of new slavery continued for five decades, and eventually Texas State wanted to have the revenue that the private companies, and planters were gaining from its prisoners. As a result, between 1899 and 1918, the ten states purchased themselves ten plantations, and began to use them as prisons. This kind of slavery was not lifetime long and it did not pass from one generation to the other. However, one way or another, it was a slavery which forced innocent and free men, who were not guilty of any crimes and enfranchised by law to freedom, to work without any financial gains, and they were bought and sold repeatedly, they were forced to do orders of white masters, and most of the time they encountered with extraordinary physical coercion (Blackmon, 2008, p. 4-5) (Bauer, 2018, p. 19).

They were charged for small felonies and most of the time they were not given a chance to defend themselves. Their living conditions were brutal, they were not fed well enough, and they could sleep only for a couple of hours. Exhaustion and physical weakness made them vulnerable to epidemics. Eventually, waves of diseases caused a rapid decline in the population. Pneumonia and tuberculosis sickened dozens (Blackmon, 2008, p. 2).

Regardless of what the black people went through at the time; they were seen as criminals by the society. That is one of the controversial parts of the movie because in the beginning we see two black men in a coffee shop, complaining about how the waiter ignores them and only serves to white customers. And as they walk on the street they see a white couple, the DA (district attorney) and his wife, and one of the black men realizes that when the DA's wife sees them, she feels uneasy and holds on to her husband tightly. One of the black men argues that she holds her husband tightly only because they are black and she thinks that they are dangerous. He keeps complaining about how badly black people are portrayed in the society and a couple of minutes later; they steal this white couple's car. So, basically they come to the point where they are seen as criminals. In psychology this is called self – fulfilling prophecy theory. That is an expectation fulfilled due to the tendency of the person who holds it to act in ways that bring it out (Wade and Tavis, 2012, p. 493).

Gilroy explains the reasons that lay behind the belief that black people cause a problem in a more specific and simple way. He believes that today the idea of black people's causing a problem or series of problems generates the center of racist reasoning. It also has a close relationship with another idea that is equally mischievous, popular and integral to racial meanings. There is also another idea that portrays black people as victims of the past, and they are the objects but not the subjects. They are human beings who have feelings yet do not have the ability to think and they are incapable of

considered behavior. The contradiction between black people’s being seen as problem and victims has kind of become the primary mechanism that pushes race outside of the history and into the realm of inevitable events. (1987, p. 11-12).

Portrayal of racism and racial stereotype from a different perspective is done by two white police officers. While one of the police officers is racist, the other one, Hansen, is not. But that does not stop him getting affected by his partner’s racist views. Later in the movie we see that Hansen lets a black man get into his car and wants to give him a ride and even though he assumes that he is not racist, he automatically thinks that this black man is going to pull his gun and shoot him. So he reaches out to his gun first and kills the black man. This shows how racism and stereotyping non – white people become kind of a habit for white people. And it is not easy for them to go beyond these stereotypes.

Another important point that is worth mentioning here is that after the police officers start to chase the car thieves, the racist police officer stops another car. While his partner warns him insistently that they are chasing the wrong car, he does not listen to him. He stops the car, makes the driver, who is also black, get out his car and wants him to prove that he is not actually drunk. Later on, we find out that the black driver is a movie producer and he is not drunk. However, that does not stop the racist police officer to keep harassing him and his wife. This also does not give the black driver a chance to report a complaint about the police officer because the movie producer thinks that nobody is going to take them seriously. “Driving while black” is a phrase that describes everyday racism and it conveys the stronger possibility that black drivers or motorists will experience being stopped frequently when compared to white drivers even when they drive in a normal speed (Fitzgerald, 2018, p. 397). We also see that even if you have a high qualified job, your skin color gets to decide where to stand in the society and whether you can defend your rights or not. At this point, Franz Fanon explains in a good way that it is not what you have become or achieved in your life that makes you valuable in society but it is your skin color that gives you a social status. Fanon recounts his experience of being black in *Black Skin, White Masks*:

The white world, the only honorable one, barred me from all participation. A man was expected to behave like a man. I was expected to behave like a black man – or at least like a nigger... My blackness was there, dark and unarguable. And it tormented me, pursued me, disturbed me, and angered me. Negroes are savages, brutes, and illiterates... (1967, p. 114-115).

Fanon goes on to say that no matter how hardworking they are or how many brilliant physicians, teachers, doctors or professors they have, their racial color always comes first. It is not the teacher but the Negro teacher or it is not the doctor but the negro doctor. Prejudices and their racial are always ahead of their occupations and accomplishments (1967, p. 117-118).

We see racism from different perspectives. The movie does not only show us how blacks are discriminated but we also see that Latinos and Middle Eastern people have to face color-line problem in everyday life. After the DA and his wife have been attacked by black thieves, they decide to change

their house locks and call for a locksmith, who is a Latino. She is annoyed by this Latino locksmith, whom she thinks is a gang member with prison tattoos, so much that she wants the locks to be changed again by a white locksmith. Asians are seen as greedy smugglers and the only Middle Eastern character, Farhad, who is also seen as terrorist after 9/11 and assumed Arab, is only one who attempts to murder someone.

In short, the movie *Crash* depicts the different points of view in US society and it shows that racism, prejudices and all kinds of negative attitudes towards other people can really affect them in several different ways. As these negative attitudes are learned and they are no innate, it is possible to turn things around and get rid of these attitudes.

Conclusion

Because the problem of the twenty-first century remains a problem associated with race, and the world that we live in has not solved the race problem, it is still hard for colored people to live their everyday life without having been discriminated due to their skin color. So this paper has aimed to explain that how “race” is a socially, politically constructed phenomenon and that the colored people’s everyday problems are not actually about their skin color but it is about white people’s attempt to gain privileges and social status in a white dominated society. Ever since the black were brought to America, they have always been seen as outcast, second-class citizens, savages or ill – mannered. Even after they gained their social and political rights, nothing much changed and they still had problems with integrating into the society. They could not handle the emotional complexities and outcomes of freedom. They had to eat and sit in different places. They could not get into white people’s schools, they could not use the same library with white people and even their churches were different. White people have supported segregated neighborhoods, schools, transportation and public accommodation. As a result, being a second-class citizen has become something they could never escape from.

Therefore, with showing different perspectives on race and giving a short historical background about the topic, it is aimed to support idea that race is not a biological phenomenon but it is a constructed idea. And through the analysis of movie *Crash*, it has been aimed to enlighten the problems that the black people face in their everyday life. It is not how white people claim that blacks’ playing the “race card” or if blacks or other minorities should just stop thinking about the past, focus on today, work hard and complain less. Regardless of what white people think, race issue shades everything in America.

References

- Appiah, K. Anthony. Gutmann, Amy. (1996). *Color Conscious, The Political Morality of Race*, Princeton University Press, New Jersey.
- Bauer, Shane. (2018). *American Prison: A Reporter’s Undercover Journey into the Business of Punishment*, Penguin Press, New York.

- Blackmoon, Douglas. A. (2008). *Slavery by Another Name: The Re-Enslavement of Black Americans from the Civil War to World War II*, A Division of Random Books, Inc. New York.
- Bonilla – Silva, Eduardo. Zuberi, Tukufu. (2008). *White Logic, White Methods: Racism and Methodology*, Rowman & Littlefield Publishers, Inc., UK.
- Bonilla – Silva, Ecuardo. *Racism without Racists: Color – Blind Racism and the Persistence of Racial Inequality in the United States*, Rowman & Littlefield Publishers, Inc., USA.
- Bonilla – Silva, Eduardo (1997). *Rethinking Racism: Toward a Structural Interpretation* *American Sociological Review* 62.
- Burke, Meghan. A. (2018) *Color – Blind Racism*, *The Cambridge Handbook Of Sociology*, Cambridge University Press, UK.
- Delgado, Richard. Stefancic, Jean. (2001). *Critical Race Theory*, New York University Press, New York.
- Diangelo, Robin. (2014). *White Fragility: Why It's So Hard for White People To Talk About Racism*, Beacon Press, Boston.
- Dillon, Michele. (2014). *Introduction to Sociological Theory: Theorists, Concepts, and their Applicability to the Twenty – First Century*, Blakcwell Publishing, West Sussex.
- Du Bois, W. E. B. (2007). *The Souls of Black Folk*, Oxford University Press, New York.
- Fanon, Franz. (1967). *Black Masks, White Skin*, Pluto Press, London.
- Feagin, Joe R. Elias, Sean. (2012). *Rethinking Racial Formation Theory: A Systematic Racism Critique*, *Ethnic and Racial Studies* 36.
- Fitzgerald, Kathleen, J. (2017). *Recognizing and Ethnicity: Power, Privilege and Inequality*, Westview Press, New York.
- Gilroy, Paul (1987). *There Ain't No Black in the Union Jack: The Cultural Politics of Race and Nation*, Hutchinson Press, London.
- Guinier, Lani. Torres, Gerald (2002). *The Miner's Canary: Enlisting Race, Resisting Power, Transforming Democracy*, Harvard University Press, Cambridge, MA.
- Hall, Stuart (2017). *The Faithfull Triangle*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.
- Korgen, Kathleen. O. (2017). *The Cambridge æ of Sociology*, William Paterson University, Cambridge.

O'Brien, Eileen. (2017). *The Cambridge Handbook of Sociology*, Cambridge University Press, UK.

Omi, Michael. Winant, Howard. (1986). *Racial Formation in the United States: From the 1960s to 1980s*, Routledge Press, New York.

Reynolds; David. (2009). *America, Empire of Liberty: A New History of the United States*, Basic Books, New York.

Romero, Mary. (2008). *Crossing the Immigration Race Border: A Critical Race Theory Approach to Immigration Studies*, *Contemporary Justice Review* 11.

Said, Edward. (1979). *Orientalism*, Penguin Books, London

Wade, Carole. Tavris, Carol. (2012). *Invitation to Psychology*, Pearson Education, Inc. New Jersey.

Winant, Howard. (2000). *Race and Race Theory*, *Annual Review of Sociology* 26.

Yeğenoğlu, Meyda. (1998). *Colonial Fantasies: Towards a Feminist Reading of Orientalism*, Cambridge University Press, UK.

Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi-

ViSBiD

Van Journal of Humanities and Social Sciences –VJHSS

Geliş Tarihi: 07.09.2022

Kabul Tarihi: 17.12.2022

Yayınlanma Tarihi: 28.12.2022

Ahlat Selçuklu Meydan Mezarlığı'nda Sanatkâr Hasan Bin Yusuf ve Eserleri

Artist Hasan Bin Yusuf and His Works in Ahlat Seljuk Square Cemetery

Mehmet KULAZ*

Yalçın KARACA**

Öz

Türklerin Anadolu'ya girişinin en önemli noktası olan Ahlat, Doğu-Batı sentezinin kavşak noktası konumundadır. Tarihin ilk çağlarından günümüze kadar verimli toprakları, bulunduğu konum ve sahip olduğu doğal kaynaklar gibi nedenlerden dolayı farklı uygarlıkların yerleşim alanı olmuştur. Stratejik konumu ve doğudan gelerek Van-Erciş-Adilcevaz-Ahlat-Bitlis güzergâhında devam eden İpek Yolu üzerinde bulunması nedeniyle çeşitli devletlerin hedefinde bulunmuş, özellikle Orta Çağ'da sık sık el değiştirmiştir. Bu topraklarda hâkimiyet kurmuş uygarlıklar kendi geleneklerini yansıtan eserler icra etmişlerdir. Her uygarlık inşa ettiği askeri yapılarla gücünü, ticari yapılarla güvenli ticareti, sivil yapılarla toplumsal refahı, mabetleriyle dinini yüceltmeyi, anıtsal mezar yapıları ve mezar taşlarıyla da ölülerine duyduğu derin saygıyı ve ahiret inancını göstermek istemiştir. Ahlat, sahip olduğu mezar taşları ile kültür tarihimiz açısından somut veriler sunan ve bu yönüyle Anadolu'daki varlığımızı belgeleyen önemli bir potansiyele sahiptir. Özellikle Orta Çağ Dönemi'ne ait kültür varlıkları önemli bir yer tutmaktadır. Bu kültür varlıklarının içerisinde de tarihi mezar taşları Ahlat ile özdeşleşmiştir. 210.000 m² alanıyla Ahlat'taki tarihi mezarlıkların en büyüğü olan Ahlat Selçuklu Meydan Mezarlığı, aynı zamanda Türkiye'nin de en büyük Türk-İslam tarihi mezarlığı unvanına sahiptir. Meydan Mezarlığı'ndaki mezar taşlarının en önemli özelliklerinden biri yaklaşık 500 örnekte sanatkâr kitabesine yer verilmiş olmasıdır. Bu sanatkâr kitabeleri Anadolu'nun diğer mezar taşlarında nadir görülen bir uygulamadır. Bu 500 sanatkâr içerisinde yer alan Hasan Bin Yusuf adlı sanatkârın imzasını taşıyan mezar taşları, çalışmamızın ana konusunu oluşturmaktadır. Bu eserler dönem, malzeme, süsleme, tipoloji ve kitabe içerikleri yönleriyle incelenerek değerlendirilmiştir. Sanatçının Selçuklu Meydan Mezarlığı'nda iki eseri tespit edilmiştir. Çalışmaların devamında Ahlat mezarlıklarında başka eserlerinin de bulunması ihtimal dâhilindedir.

Anahtar Kelimeler: *Ahlat, Selçuklu Meydan Mezarlığı, Sanatkâr, Mezar Taşları, Hasan Bin Yusuf*

* Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, mkulaz@yyu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4800-7028

** Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, ykaraca@yyu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1642-2331

Abstract

Ahlat, the most important point of the Turks' entry into Anatolia, is the junction point of the east-west synthesis. Since the first ages of history, it has been the settlement area of different civilizations due to its fertile lands, strategic location and natural resources. Due to its strategic location and being on the Silk Road, which comes from the east and continues on the Van-Erciş-Adilcevaz-Ahlat-Bitlis route, it was the target of various states and changed hands frequently, especially in the Middle Ages. Civilizations that have established dominance in these lands have performed works that reflect their own cultures and traditions. Every civilization wanted to show its strength with the military structures it built, safe trade with commercial structures, social welfare with civil structures, glorifying its religion with its temples, and its deep respect for its dead and belief in the hereafter with its monumental tombs and tombstones. Ahlat, with its tombstones, has the potential of an important cultural asset that provides concrete data in terms of our cultural history and documents our presence in Anatolia in this respect. Especially the cultural assets of the Middle Ages have an important place. Among these cultural assets, historical tombstones are identified with Ahlat. Seljuk Meydan Cemetery, which is the largest of the historical cemeteries in Ahlat with an area of 210,000 m², also has the title of the largest Turkish-Islamic historical cemetery in Turkey. One of the most important features of the tombstones in Meydan Cemetery is the inscription of the craftsman in approximately 500 samples. These craftsman inscriptions are a rare practice in other tombstones of Anatolia. The tombstones bearing the signature of Hasan Bin Yusuf, who is among about 500 artisans, constitute the main subject of this study. This work has been evaluated in terms of material, ornamentation, typology and inscription contents. Two works of the artist have been identified in the Meydan Cemetery. It is possible that other works will be found in the Ahlat Cemeteries in the continuation of the studies.

Keywords: *Ahlat, Seljuk Square Cemetery, Artist, Tombstones, Hasan Bin Yusuf*

1.Giriş

Tarihin her döneminde, devletlerin himayesi altına aldıkları milletleri yerleştirmek ve barındırmak amacıyla birçok yerleşim alanını kullandıkları bilinmektedir (Uluçam, 2002: 14). Bu yerleşim alanları içerisindeki bazı şehirler, o devletler için büyük bir öneme sahip olmuştur. Bu şehirlerden biri olan Ahlat; stratejik konumu, verimli toprakları ve doğal kaynaklarının zengin olması sayesinde ilk çağlardan bu yana birçok devletin hâkimiyeti altına girmiştir (Beygu, 1932: 35; Kafesoğlu, 1949:171). Yapılan araştırmalar Ahlat'ta ilk yerleşmelerin, M. Ö. 3000'lerde Hurriler ile başlayıp sırasıyla Asurlular, Urartular, Medler, Persler, Makedonyalılar, Partlar, Romalılar, Abbasiler, Emeviler, Bizanslılar, Mervanoğulları, Büyük Selçuklular (Arslan, 2002:83), Dilmaçoğulları, Ahlatşahlar, Eyyubiler, Moğollar, Anadolu Selçuklular, İlhanlılar, Celayirliler, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safeviler ve Osmanlılar'a kadar çeşitli devletlerin hüküm sürdüğünü göstermektedir (Çelebi, 1986: 16; Sümer, 1986: 447).

Orta Çağ'da Belh ve Buhara ile birlikte "Kubbetü'l İslam" sıfatını taşıyan Ahlat; döneminin önemli bir bilim-kültür ve ticaret merkezi olarak karşımıza çıkmaktadır (Kılıç, 1999: 106; Hüsrev, 1994:10). Ahlat tarihî mezar taşları, kümbetleri, türbeleri, akıtları, mağara evleri, köprüleri ve camileri gibi mimarî eserleriyle çağdaşlarına göre oldukça ön plandadır (Tabak, 1972:7). Kaya Kilise, Madavans Vadisi Kaya Yerleşim Yerleri, Eski Ahlat Kalesi, Harabe Şehir Mağara Evleri, Osmanlı Sahil Kalesi, Ulu Cami, Çifte Hamam, Küçük Hamam, Zaviye, Seramik Fırınları, Bezirhane ve Selçuklu Meydan Mezarlığı günümüze ulaşan örneklerdendir (Karahan, 2019: 28-37).

Türkler Anadolu'da tarihi, sanat ve kültür değeri yüksek olan sayısız mezar anıtı yapmışlardır. Bu eserler, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde de görülmektedir. Mezarlar ve mezar anıtları, içinde buldukları bölgenin dini inanışlarını, sanat ve kültür anlayışı ile coğrafi özelliklerinin izlerini taşımaktadır. Ahlat'ta bulunan mezarlıklar içerisinde en büyüğü olan Selçuklu Meydan Mezarlığı dönemin sanat üslubu hakkında bilgi vermekle birlikte (Çalış, 2019:182), Orta Asya'dan Anadolu'ya taşınan ve İslam inancıyla biçimlenen mezar mimarisi ve ölü gömme gelenekleri hakkında önemli ipuçları sunmaktadır (Karamağaralı, 1992: 24).

İncelenen mezar örneklerinin de içinde yer aldığı Ahlat Selçuklu Meydan Mezarlığı Türk-İslam dünyasının en büyük mezarlığıdır (Foto. 1). Bu alan Selçuklu hâkimiyetindeki Ahlatşahlar başta olmak üzere Eyyubi, İlhanlı, Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Osmanlı dönemlerine ait mezar örneklerine sahiptir (Tekin, 2000: 16). Bu mezar örnekleri 12. yy. ile 16. yy. sonlarına kadar tarihlenmektedir. Alan içerisinde 9300 civarında mezar bulunmaktadır. Bu mezarların yaklaşık 1800'ü nitelikli örneklerdir. Burada şahide ve sandukaların dışında Akıt adı verilen 178 adet yer altı oda mezar örneği de bulunmaktadır (Karahan & Güzel, 2013: 339-347). Mezarlarda (yaklaşık 500 şahide de) sanatkâr imzasına yer verilmesi bu eserlerin önemini daha da artırmaktadır (Foto. 2). Van Gölü çevresinde çağdaş mezarlıklar içerisinde en görkemli örneklerin Ahlat'ta bulunması bölgede Ahlat merkezli bir sanat üslubunun varlığını ortaya koymakta ve bu düşünceyi desteklemektedir (Karahan & Kulaz & Güzel, 2014: 499-510).

Fotoğraf 1: Selçuklu Meydan Mezarlığı'nın Genel Görünümü

Bu mezarlıkta şahideli ve şahidesiz farklı sanduka tiplerin yanı sıra kümbet gibi anıt mezarlarda inşa edilmiştir. Mezar taşları 12-16. yüzyıllar arasında gelişen, Ahlat'taki farklılaşan ekollerce ortaya konan ve zaman dilimi içerisinde kısmen de olsa değişen bir sanat üslubunu yansıtmaktadır. Ahlatşahlar döneminde özellikle mezar taşlarında süsleme, kompozisyon, yazı ve boyut olarak kendisini gösteren bu sanat üslubu İlhanlılar zamanında zirveye ulaşmıştır. İlhanlı döneminden sonra da iç karışıklıklara bağlı olarak bir durağanlık yaşandığı söylenebilir. (Kulaz & Bak, 2013: 241-246). Bu anıt mezarlar aynı zamanda üzerlerinde yer alan kitabeleriyle dönemin sanatçıları, Ahlat'a olan göçler, meslek grupları ve dönemin ahilik teşkilatlanmaları hakkında bilgi vermektedir (Kulaz & İğit, 2021: 21-22).

Fotoğraf 2: Selçuklu Meydan Mezarlığı

2. Hasan Bin Yusuf'un Eserleri

Sanatçının tam olarak hangi tarihler arasında yaşadığı bilinmemektedir. Ancak yapmış olduğu eserlerden 13. yüzyılın ilk yarısında yaşadığı anlaşılmaktadır. Ahlat Meydan Mezarlığı'nda yapılan saha araştırmaları neticesinde Hasan bin Yusuf adlı sanatkâra ait iki eser tespit edilmiştir. Bu eserlerden biri miladi 1216 tarihli olup diğerinin ise tarih bildiren kitabesi deforme olmuştur. Fakat tarihi bilenen ilk eserden yola çıkarak bu mezarın da 13. yüzyılın ilk yarısında yapılmış olduğunu söyleyebiliriz.

2.1. İzzettin Mahmut'un Mezarı

Tamamen kırmızı tuf taşından oluşan malzeme ile yapılan bu kabir H. 612 / M. 1216 tarihlidir. Meydan Mezarlığı'nın güneybatısında bulunan bu mezar, baş şahidesi ile üç parçadan müteşekkil üzeri açık bir sandukadan oluşmaktadır.

Bilezik taşı ile desteklenmiş olan baş şahidesi, 190 x 79 x 23 cm. ölçülerinde dikdörtgen bir forma sahiptir. Yoğun süslemeli olan şahidenin arka yüzü, bir rûmî suyun kuşattığı dikdörtgen bir pano olarak ele alınmıştır. Bu panonun içerisine kalın bir silme ile sınırlandırılmış olan yuvarlak kemerli büyük bir niş yerleştirilmiştir. Nişin içerisine birbirinden üreyen on sekiz kollu yıldızların oluşturduğu geometrik örgülü bir ağ yerleştirilmiştir. Nişin köşeliklerine oldukça küçük ve özensiz bir şekilde sanatkâr kitabesi hakkedilmiştir (Foto.3).

Bu kitabede;

عمل حسن

“Amelu Hasan”

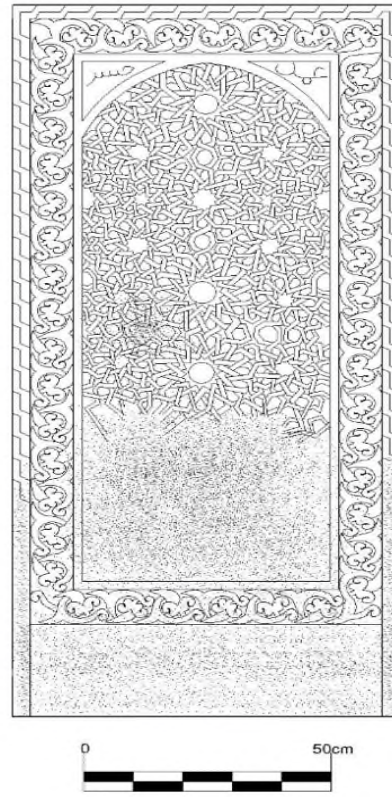
“Hasan yaptı” yazmaktadır.

Bundan da anlaşılacağı gibi bu eser bu sanatkâr tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 3: İzzettin Mahmut'un Mezarının Sanatkâr Kitabesi

Şahidenin etek kısmında, kısmen deforme olmuş bir pano bulunmaktadır. Bütünlük içerisinde bakıldığında deforme olan kısmın süslemeleri panonun üst kısmında görülen kompozisyonun devamı niteliğindedir (Foto. 4; Çizim 1).

Fotoğraf 4: İzzettin Mahmut'un

Baş Şahidesinin Batı Yüzü

Çizim 1: İzzettin Mahmut'un Baş

Şahidesinin Batı Yüzünün Çizimi

Şahidenin ön yüzünde, sağ alt köşeden başlayıp üstten sol alt köşeye ulaşan bir bordür hâlindeki medfun kitabesi bulunmaktadır. Kitabenin devamı, bu bordürün içerisindeki alana dört kartuş hâlinde yazılmıştır. Bu kartuşların altına ise dört satır hâlinde, Farsça bir kitabe yazılmıştır (Foto. 5; Çizim 2).

Kitabe Orijinal Metni:

هذا قبر الشاب المظلوم المرحوم السعيد الشهيد / قصير العمر المحتاج الى / رحمة الله تعالى عز الدين محمود بن كريم الدين أبو بكر...

۱- قدس الله روحه

۶- توفي يوم ثلث سادس

۷- ذي الحجة سنة اثنين

۸- وعشرين وستمائة

Kitabenin Okunuşu:

Haza kabru'ş-şabbu'l-mazlumu'l-merhumu's-saidu'ş-şehidu kasiru'l-'omri el muhtacu ila Rahmeti'l-Lahi teala 'İzzu'd-Dîn Mahmud bin Kerimu'd-Dîn Ebubekir... Kaddasa'l-Lahu ruhehu... tuviffiye yevmu selase sadisu Zi'l-Hicce sene isneyn ve 'işrin ve sitte mie.

Kitabenin Türkçe Anlamı:

Bu kabir esirgenmiş, mazlum, delikanlı, saadete ve şehadete erişmiş, kısa ömürlü, şanı yüce her şeye gücü yeten Allah'ın rahmetine muhtaç... Kerimuddin Ebubekir oğlu İzzettin Mahmut'undur. O Zilhicce ayının altısında salı günü altı yüz on iki (miladi 27 Mart Pazar 1216) yılında vefat etti.

Farsça yazılmış olan kitabenin alt kısmına yana yana iki kandil motifinin bulunduğu bir pano yerleştirilmiştir. Ancak bu pano büyük ölçüde deforme olmuştur.

Şahidenin kenarlarına celi sülüs karakteri ile kazıma tekniği kullanılarak Ayete'l-Kursi yazılmıştır. Ayetin yazımına güney kenardan başlanmıştır. Bu kenarda “fi's-semavati” lafzına kadar yazılan ayet kuzeye bakan kenarda “bi iznihi” lafzıyla sonlandırılmıştır.

Bakara Suresi 255. Ayetinin Orijinal Metni: es semavatide elif fazla vavdan önceki elif fazla 1 elif mim vavla birleşir

الله لا إله الا هو الحي القيوم لا تأخذه سنة ولا نوم له ما في السماوات وما في الارض من ذا الذي يشفع عنده الا بإذنه

Bakara Suresi 255. Ayetinin Okunuşu:

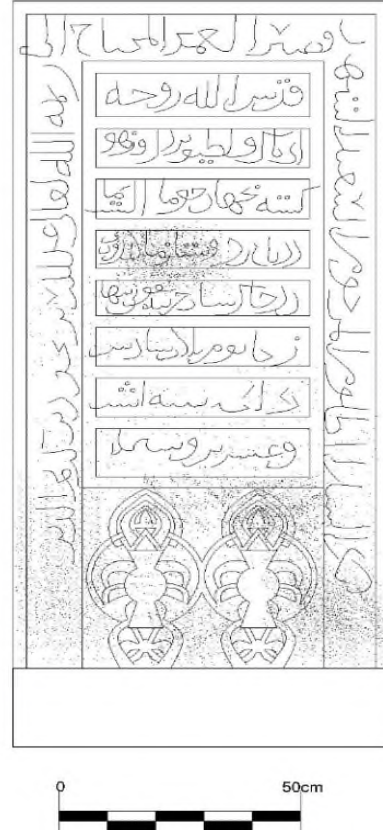
Allâhu lâ ilâhe illâ hû, el-hayyu'l-kayyûm, lâ te'ê'huzuhû sinetun velâ nevmun, lehû mâ fî's-semâvâti ve mâ fî'l-ardi, men zellezî yeşfeu' 'indehû illâ büznih,

Bakara Suresi 255. Ayetinin Meali:

Allah -O'ndan başka ilah yoktur-; Her zaman diridir, bütün varlıkların kendi kendine yeterli yegâne kaynağıdır. Ne uyuklama tutar O'nu, ne de uyku. Yeryüzünde ve göklerde ne varsa O'nundur. O'nun izni olmaksızın nezdinde şefaet edebilecek olan kimdir?

Fotoğraf 5: İzzettin Mahmut'un
Baş Şahidesinin Doğu Yüzü

Çizim 2: İzzettin Mahmut'un Baş
Şahidesinin Doğu Yüzünün Çizimi

Üç parçadan oluşturulan üzeri açık mezar sandukası, 233 x 79 x 22 cm. ölçülerine sahiptir. Ancak sandukanın doğu cephesini oluşturan pehle taşı yerinde bulunmamaktadır. Sandukanın günümüze ulaşan kuzey ve güney pehle taşları yoğun bir liken tabakasıyla kaplanmış durumdadır. Bu taşların üst yüzey ve kenarları, düz şeritler ile oluşturulmuş geometrik örgülü bir ağ ile örülmüştür (Foto. 7).

Fotoğraf 7: İzzettin Mahmut'un Mezarının Sandukası

2.2. İmaduddin İbrahim'in Mezarı

Tamamen kırmızı tuf taşından oluşan malzeme ile yapılan bu kabir XIII. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmektedir. Meydan Mezarlığı'nın güneydoğusunda bulunan bu mezar, baş şahidesi ile üç parçadan oluşan üzeri açık bırakılmış bir sandukadan meydana gelmektedir.

Baş şahidesi 186 x 75 x 25 cm. ölçülerinde dikdörtgen bir forma sahiptir. Şahidenin arka yüzünde, üç kemerin içine asılmış olan kulplu üç kandil motifinin teşkil ettiği bir pano bulunmaktadır. Bu kandil motiflerinin alt kısımlarına ikişer şamdan motifi yerleştirilmiştir. Bu panonun altında, derin oyulmuş düz bir zemin üzerine sanatkâr kitabesi hakkedilmiştir (Foto. 8).

Kitabede;

عمل حسن بن يوسف

“Amelu Hasan bin Yusuf”

“Yusuf oğlu Hasan yaptı” yazmaktadır.

Bu ifadeden de anlaşılacağı gibi bu eser bu sanatkâr tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 8: İmaduddin İbrahim'in Mezarının Sanatkâr Kitabesi

Sanatkâr kitabesinin altında kademelendirilen beş ince bordür ile çerçevelenmiş yuvarlak kemerli bir niş motifi bulunmaktadır. Nişi çevreleyen bordürlerin en dıştaki düz, sonrasındaki geometrik örgülü olup diğerleri ise düz ve kademeli silmeler olarak ele alınmıştır. Nişin kemer kısmı en içteki sütun formu silmelere oturtulmuştur (Foto. 9). Bir bütünlük teşkil eden bu tasarım, Beylikler ve Selçuklu Dönemi taç kapılarını andıran bir forma sahiptir.

Şahidenin etek kısmında yana yana sıralanmış altı niş bulunmaktadır. Bu nişlerin içleri ise boş bırakılmıştır (Foto. 10).

Fotoğraf 9: İmaduddin İbrahim'in

Baş Şahidesinin Batı Yüzü

Fotoğraf 10: İmaduddin İbrahim'in Baş

Şahidesinin Batı Yüzünün Süsleme Detayı

Şahidesinin ön yüzünde, sülüs karakteri ile hakkedilmiş olan medfun kitabesi bulunmaktadır. Kitabesi; şahide yüzeyini üç yönden saran bordüre ve bu bordürün arasındaki kartuşlara yazılmıştır. Ancak taşın yüzeyinde oluşan tahribattan ötürü bu kartuşların bir kısmı tamamen deforme olmuştur (Foto. 11).

Kitabenin Orijinal Metni:

هذا قبر الشاب الشيخ الصدر العالم... / الورع الكبير... / السعيد الشهيد المحتاج الى رحمة الله تعالى...

۱- مقري عماد ا

۲- لدين إبراهيم

۳- بن الحاجي أبو

۴- طالب بن حسين

۵- توفي وقت

۶- ...

Kitabenin Okunuşu:

Haza kabru's-şabbu's-şeyhu's-sadru'l-âlimu... el-vereu'l-kebiru... es-saidu's-şehidu'l muhtacu ila Rahmetu'l-Lahi teala... Mukri İmadu'd-Dîn İbrahim bin el-Hacı Ebu Talib bin Hüseyin tuviffiye vati... yevmu's-salisu...

Kitabenin Türkçe Anlamı:

Bu kabir âlimlerin önde geleni, genç şeyh... yüce dindar adam... saadete ve şehadete erişmiş, şanı yüce her şeye gücü yeten Allah'ın rahmetine muhtaç... Hüseyin oğlu Hacı Ebu Talib oğlu İmaduddin İbrahim'indir. O... üçüncü gününde... vaktinde vefat etti.

Şahidenin kenarlarına kazıma kitabe metni yazılmış, ancak bu kitabenin tahribatı söz konusu olduğundan dolayı kitabe içeriği çözümlenememiştir.

Üç parçadan oluşan üzeri açık mezar sandukası, 214 x 75 x 36 cm. ölçülerine sahiptir. Sandukanın üst yüzeyine kazıma tekniğinde bir hadis yazılmıştır (Foto. 12).

Hadisin Orijinal Metni:

قال النبي صلى الله على له وسلم الدنيا حرام على اهل الاخرة والاحرة حرام على اهل الدنيا والدنيا والاحرة حرام على اهل الله

Hadisin Okunuşu:

Kale'n uzatmayı kaldır -Nebîyyu Sallallahu aleyhi vesselem 'ala lehu ve sellem. ed-Dunya herâmun 'ala ehli'l-Ahireti ve'l-Ahiretu harâmun 'ala ehli'd-Dunya ve'd-Dunya ve'l-Ahiretu harâmun 'ala ehli'l-Lahi

Hadisin Türkçe Anlamı:

Nebi Allah'ın salat ve selamı O'nun üzerine olsun dedi ki; Dünya ahiret ehline haramdır, ahiret de dünya ehline haramdır. Allah ehline ise hem dünya hem de ahiret haramdır. Burada her ne kadar hadis olarak rivayet edilse de bunun mevzu hadis olduğu bazı kaynaklardan anlaşılmaktadır (Yılmaz, 2020: 434).

Fotoğraf 11: İmaduddin İbrahim'in Baş Şahidesinin Doğu Yüzü

Sandukanın kuzey ve güney yan yüzlerine ise etrafları üç dilimli kemer şeklinde oyulmuş olan sekiz kandil motifi yerleştirilmiştir ve kemerlerin içlerine “Allah” lafzı yazılmıştır. Ayrıca kandillerin kulpları uzayarak üstte birer rûmî tomurcuğu meydana getirmektedir.

Fotoğraf 12: İmaduddin İbrahim'in Mezarının Sandukası

3. Değerlendirme ve Sonuç

Anadolu'daki mezar taşlarının en nitelikli ve abidevi örnekleri Ahlat Selçuklu Meydan Mezarlığı'nda bulunmaktadır. İslam dünyasının en büyük tarihi mezarlığı olarak kabul edilen Ahlat Selçuklu Meydan mezarlığındaki şahide ve sandukalar, doğal ve beşerî tahribatlara rağmen günümüze kadar büyük oranda sağlam ulaşmışlardır. 1800'ü nitelikli olmak üzere toplam 9300 adet mezar taşı bulunmaktadır. Bu eserler XII. yüzyılın ilk yarısı ile XVI. yüzyılın son yarısı arasındaki tarih aralığına aittir. Bu yüzyıllar arasında yapılan mezar taşları farklı tarihlerde eserler vermiş ustaların sanat anlayışı hakkında fikir vermektedir. Bu sanatkârlar arasında yer alan Hasan Bin Yusuf'un iki eseri tespit edilmiştir. Mezar taşlarının biri mezarlığının güneydoğusunda diğeri ise güneybatısındadır. Bu eserlerden biri miladi 1216 tarihli olup diğerrinin ise tarih bildiren kitabesi deforme olduğundan okunamamıştır.

Hasan bin Yusuf'un eserleri, kendisinden yaklaşık 30 yıl önce eser vermiş olan Osman bin Hasan adlı sanatkârın eserleri ile kısmı benzerlikler göstermektedir. Bu benzerlik çağdaşı olan İbrahim bin Kasım'ın eserlerinde daha net bir hâl almaktadır. Şahidelerin batı yüzlerinde kandil, şamdan, onaltı kollu yıldız ağları, geometrik örgü gibi süsleme öğelerine yer verilmesi bu sanatçıların ortak özelliğidir. Ayrıca bu sanatçılar sandukalarda da yoğun tezyinat kullanmışlardır.

Ahlat Meydan Mezarlığı'ndaki mezar taşlarında bugüne kadar yapılan epigrafik çözümlenmeler doğrultusunda elde edilen verilere göre birçok medfun kitabelerinde sonradan klasikleşen lakap, şöhret ve övgü dolu kitabeler ilk olarak sanatkâr Hasan Bin Yusuf'un yaptığı H. 612/ M. 1216 tarihli mezar

taşında görmekteyiz. Mezarlıkta yapılan araştırmalar sonucunda 12. yüzyılın son çeyreğinden itibaren sanatkâr imzası görülmeye başlamıştır. Hasan Bin Yusuf'ta sanatkâr imzası kullanan ilk sanatkârlardan biridir.

Meydan Mezarlığı'ndaki en erken tarihli mezar taşlarının sanatkârları olan; Osman bin Hasan, Hasan bin Yusuf ve İbrahim bin Kasım, yaptıkları eserlerin sandukalarına ayetlere hürmeten bunları toprağa yakın oldukları için yazmaktan imtina etmişlerdir. Bunun yerine Farsça şiir, hadisi şerif veya Arapça bir dua eklemişlerdir. Bu uygulama kendilerinden sonraki dönemlere de sirayet ederek devam ettirilmiştir.

İncelenen iki eserde İzzettin Mahmut'un mezarı 190 x 79 x 23 cm. ölçülerinde (Foto.4-5) İmaduddin İbrahim'in Mezarı ise 186 x 75 x 25 cm. ölçülerindedir (Foto.9-11). Bu örnekler mezarlıktaki eserler arasında en anıtsal örneklerden sayılır. Hasan bin Yusuf imzası taşıyan en yüksek baş şahidesi 190 cm. uzunluğunda iken aynı eserin sandukası 233 cm. uzunluğundadır.

Meydan Mezarlığı'ndaki mezar taşlarında klasikleşen lakap, şöhret ve övgü içeren medfun kitabeleri ilk olarak Hasan bin Yusuf adlı sanatkârın eserlerinde ortaya çıkmaktadır. Ayrıca eserlerinin kitabelerinde, medfunların vefat tarihini günü gününe bildiren ilk sanatkârda yine Hasan bin Yusuf'tur.

Sanatkâr, Kerimuddin Ebubekir oğlu İzzettin Mahmut için yaptığı 1.1.'deki eserinin medfun kitabesinde bu kişinin hicri "6 Zilhicce Sahı 612" miladi 27 Mart Pazar 1216 yılında vefat ettiğini belirtmiştir. Bu eser, medfun kitabesinde vefat günü belirtilmiş olan en erken tarihli eserdir. Hasan bin Yusuf'un tespit edilmiş olan diğer eserinin medfun kitabesinde de bu şekilde tarih yazılmıştır. Ancak bu eserin kitabesi tahrip olduğundan tamamı okunamamıştır.

Hasan bin Yusuf'un tespit edilmiş olan her iki eseri de baş şahidesi ile üç parçadan oluşturulan üzeri açık bırakılmış birer sandukadan oluşmaktadır. Sanatkâr yapmış olduğu sandukalardan birinin üst yüzeyine, "*Dünya ahiret ehline haramdır; ahiret de dünya ehline haramdır. Allah ehline ise hem dünya hem de ahiret haramdır.*" anlamındaki hadisi şerifi hak etmiştir. Bu hadis metni kendisinden sonra gelen sanatkârlarca sıklıkla tekrar edilmiştir.

Şahide ve sandukalarda yazı dışında süslemelere de yer verilmiştir. Yapılan süslemeler özellikle şahidenin arka yüzünde yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Genel olarak bitkisel ve geometrik süslemelerin bir arada kullanıldığı görülmektedir. Özellikle arka yüzde yer alan palmet, rumi, kıvrıl dal gibi bitkisel süslemeler Ahlat'ta yer alan mezarlıklar dışında, Erciş Çelebi Bağ ve Gevaş Selçuklu Mezarlıkları'nda da sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Sanatkâr eserlerinin süsleme programında geometrik örgü, kandil ve rûmî motiflerine yer vermiştir. Ayrıca 1.2.'deki eserinin, baş şahidesinin dış yüzündeki dikdörtgen panonun içerisinde yer alan yuvarlak kemerli niş, Beylikler ve Selçuklu Dönemi taç kapılarını andıran bir forma sahiptir.

Form olarak enli dikdörtgen bir yapıya sahip olan şahideler üzerindeki tezyin ve epigrafik unsurlar Anadolu genelinde yer alan diğer mezar taşlarından oldukça farklı ve zengin bir üsluba sahiptir.

Kullanılan malzemenin uygunluğu, (Ahlat Taşı, volkanik tüf) eserin her noktasını işleme imkanı sunmaktadır.

Medfun kitabelerinde, ölen şahsın hüviyeti ile ölüm tarihi, merhumu öven ve onun arkasında duyulan üzüntüye yer verilmiştir Anadolu'nun tüm yörelerinde de mezar taşlarında ölen kişiye duyulan üzüntü dile getirilmiştir. Ayrıca şahideler de sanatkâr kitabesi, ölümle ilgili ayet ve hadisler de bulunmaktadır.

İncelenen mezar taşlarında kullanılan malzeme kırmızı tüf taştır. Mezarlıkta bulunan tüm eserlerde aynı malzeme kullanılmıştır. Volkanik kökenli bu malzemenin yapısı gereği yumuşak olması ve içerisinde çeşitli madenlere ait parçaları barındırıyor olması doğanın taşlar üzerindeki tahribat gücünü de artırmıştır. Nitekim incelenen mezar taşı örneğinde de bu tarz bir tahribat söz konusudur. Özellikle Meydan Mezarlığı içerisinde yer alan bazı mezar taşları bu yüzden parçalanıp yok olmuşken bir kısmı da tahrip olmuş ve yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır.

Mezar taşının malzemesinin seçilmesinin ardından form kazanmasında etkili olan etmen uygulanan tekniktir. Mezar taşlarında yazı ve süslemelerin işlenmesinde kullanılan teknikler kazıma, kabartmadır. Bu teknikler mezar taşlarında tek başına kullanılabildikleri gibi aynı mezar taşı üzerinde birden fazla tekniğin uygulandığı örnekler de mevcuttur. İncelenen İzzettin Mahmut'un şahidesinin arka yüzünde yoğun bir şekilde bitkisel ve geometrik süslemeler bir arada kullanılmıştır. Burada süslemeler kabartma tekniğiyle yapılırken sanatkâr kitabesi kazıma tekniğiyle hakkedilmiştir. Şahidenin ön yüzünde medfuna ait bilgiler ise kazıma tekniğiyle yazılmıştır. Sanduka bölümünde yer alan süslemeler ve yazılar kabartma ve kazıma tekniğinin bir arada kullanılmasıyla oluşturulmuştur. İmaduddin İbrahim'in şahidesi ve sandukasında süslemeler ve yazılar kabartma ve kazıma tekniğinin bir arada kullanılmasıyla oluşturulmuştur.

Yazı bazen süsleme, bazen başlı başına bir sanat ve bazen de tamamen tarihi önemi olan bir belge niteliği taşımaktadır. Mezar taşlarında yer alan yazıların başta ma'kili, muhakkak, celi sülüs, celi talik, kûfi gibi türleri bulunmaktadır. Çalışmaya dâhil edilen her iki örnekte ise kullanılan yazı türü celi sülüstür.

Mezar taşları üzerinde yer alan yazı ve süsleme gibi özellikleri ile bu topraklar üzerindeki varlığımızın ispatıdır. Bu kapsamda Ahlat mezar taşları sahip oldukları özellikleriyle bölge tarihine, kültürüne, toplum yapısına ve bölge insanının sanat anlayışına işaret eden güvenilir tarihi vesikalardır.

Kaynakça

- Arslan, C. (2002) "Bitlis/Ahlat'taki Türk Devri Yapıları" *Türkler* c: VIII. 83-99
- Beygu, Ş. A. (1932). *Ahlat Kitabeleri*, İstanbul: Hamit Matbaası.
- Çalış, E. (2019). Ahlat Selçuklu Meydan Mezarlığı'nda Bulunan Babacan Bin Toman İmzalı Bir Mezar Taşı, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı / No. 18, 177-192.
- Çelebi, E. (1935). *Seyahatname*, İstanbul: Devlet Matbaası.
- Nasr-ı Hüsrev. (1994). *Sefername*. Abdulvehab Terzi (Çev.). İstanbul.
- Kafesoğlu, İ. (1949). Ahlat ve Çevresinde 1945'te Yapılan Tarihi ve Arkeolojik Tetkik Seyahati Raporu, *Tarih Dergisi*, Cilt 1, Sayı 167-200.
- Karahan, R., Güzel, E. (2013). Eski Ahlat Şehri Kazıları, *35. Kazı Sonuçları Toplantısı*, c. (1), 339-347.
- Karahan, R., Kulaz, M., Güzel, E. (2014). Eski Ahlat Şehri Kazısı (2013), *Uluslararası 36. Kazı Sonuçları Toplantısı*, c. (1), 499-510
- Karahan, R., Tekin, R., Kulaz, M., Reisoğlu, S., İğit, İ., Oral, M., Alp, A. (2019). *Ahlat Selçuklu Meydan Mezarlığı ve Mezar Taşları*. Ankara: Uzun Dijital Baskı Merkezi.
- Karamağaralı, B. (1992). *Ahlat Mezar Taşları*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kılıç, O. (1999). *XVI. Yüzyılda Adilcevaz ve Ahlat (1534-1605)*, Ankara: Tamga yayıncılık.
- Kulaz, M., Bak, S. (2013). Ahlat Selçuklu Meydan Mezarlığındaki Mezar Taşlarının Restorasyonu, VII. Uluslararası Türk Kültürü, Sanatı ve Kültürel Mirası Koruma Sempozyumu, c.(1), 241-246
- Kulaz, M., İğit, İ. (2021). *Ahlat Selçuklu Meydan Mezarlığı'nda Tarihin Görgü Tanıkları Ayağa Kalkıyor*, Ankara: Azım Matbaacılık.
- Sümer, F. (1986). Ahlat Şehri ve Ahlatşahlar, *Belleten Dergisi*, c.50 (197), 447.
- Tabak, N. (1972). *Ahlat Türk Mimarisi*, İstanbul: Doğan Kardeş.
- Tekin, R. (2021). *Bitlis'in Kültür Mirası*, Ankara: Hece Yayınları.
- Uluçam, A. (2002). *Orta çağ ve Sonrasında Van Gölü Çevresi Mimarlığı- II- Bitlis*, T.C Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Yılmaz, E. (2020). Tarihi Mezar Taşı Kitabelerinde Ayet, Hadis ve Güzel Sözlerden Örnekler, *Süirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.7, s.2 434.

Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi-

ViSBiD

Van Journal of Humanities and Social Sciences –VJHSS

Geliş Tarihi: 25.10.2022

Kabul Tarihi: 19.12.2022

Yayınlanma Tarihi: 20.12.2022

Yeni Asur Kralı Esarhaddon'un Kaygı Bozuklukları

Anxiety Disorders of the Neo Assyrian King Esarhaddon

İsmail COŞKUN*

Öz

Asur Krallığı yaklaşık 1400 yıl Mezopotamya'da egemenlik sürmüştür. MÖ 1000'den sonraki yaklaşık 400 yıl krallığın en parlak dönemi yaşanmıştır. Bu dönem içerisinde ülke oldukça genişlemiş hatta Babil ve Mısır'ın da alınması ile krallık, imparatorluğa dönüşmüştür. Asur Devlet geleneğinde yazının kullanımının fazla olması sayesinde krallık ile ilgili ayrıntılı bilgiler edinilmektedir. Kralların yaptığı seferlerden, günlük mektuplaşmalara, dini metinlerden, ticari belgelere kadar Asur ile ilgili çeşitli bilgilere ulaşılmaktadır. Esarhaddon ile ilgili de çok fazla yazılı metin bulunmuştur. Bu metinler incelendiğinde kralın yönetime gelişinden, askeri seferlerine, komşu ülkeler ile olan ilişkilerinden günlük yaşantısına kadar birçok bilgi edinilmiştir. Bu bilgiler içerisinde göreceli olarak daha az araştırılmış olan kralın psikolojik ve fiziksel durumudur. Asur Kralı Sanherib'in oğulları Arda-Mullissu ve Sarezer tarafından belki de kendisini en güvenli hissedebileceği tapınakta suikasta uğramıştır. Bu suikast sırasında sürgünde olan Veliht Kral Esarhaddon zorlu bir süreç sonucunda krallığın başına geçmiştir. Esarhaddon, kral olduktan sonra çok fazla sorun ile uğraşmıştır. Babasına hainlik yapanların tespit edilmesi için saray çalışanlarının çoğunu görevden almıştır. Kral, sarayın içinden ve dışından babasının ölümünde abilerine yardımcı olabilecek kişileri tespit etmeye çalışmıştır. Kral Esarhaddon ayrıca tahtı ele geçirmek isteyen kendi ailesi dışındaki Sasi isimli bir kişi ile de ilgilenmek zorunda kalmıştır. Ancak belki bu olayların da etkisi ile kralın uğraştığı en önemli sıkıntılar fiziksel ve psikolojik rahatsızlıkları olmuştur. Yıllarca geçmeyen cilt rahatsızlıkları, kulak ağrıları, kusma gibi fiziksel şikâyetler, kralı oldukça kaygılandırmıştır. Bu hastalıklarla birlikte çoğalan ölüm korkusu kralı oldukça endişelendirmiştir. Bu rahatsızlıkları giderebilmek için doktorlar birçok tedavi yöntemi uygulamıştır. Esarhaddon, bu süreçte oluşan kaygılarını yönetebilmek için de birçok farklı ritüellere ve kâhinlere başvurmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Yeni Asur, Esarhaddon, Sanherib, kaygı, psikoloji.*

* Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, ismailcoskun@yyu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9265-4949

Abstract

The Assyrian Kingdom ruled in Mesopotamia for about 1400 years. The heyday of the kingdom was experienced for about 400 years after 1000 BC. During this period, the country expanded considerably, and even with the conquest of Babylon and Egypt, the kingdom turned into an empire. Thanks to the high use of writing in the Assyrian State tradition, detailed information about the kingdom is obtained. From the expeditions of the kings to daily correspondence, from religious texts to commercial documents, various information about Assyria can be reached. Much written text has also been found about Esarhaddon. When these texts are examined, a lot of information has been obtained from the coming of the king to the administration, his military expeditions, his relations with neighboring countries and his daily life. It is the psychological and physical condition of the king that has been relatively less researched among this information.

He was assassinated by Arda-Mullissu and Sarezzer, sons of the Assyrian King Sanherib, in the temple where he could perhaps feel safest. Crown King Esarhaddon, who was in exile during this assassination, became the head of the kingdom as a result of a difficult process. Esarhaddon dealt with a lot of problems after he became king. He dismissed most of the palace staff in order to identify those who betrayed his father. The king tried to identify people from inside and outside the palace who could help his brothers in his father's death. King Esarhaddon also had to deal with a person other than his own family, named Sasi, who wanted to seize the throne. However, perhaps with the effect of these events, the most important problems that the king dealt with were his physical and psychological disorders. Physical complaints such as skin ailments, earaches and vomiting, which did not go away for years, worried the king. The fear of death, which increased with these diseases, worried the king. In order to eliminate these ailments, doctors have applied many treatment methods. Esarhaddon applied to many different rituals and soothsayers in order to manage his anxieties in this process

Keywords: *Neo Assyrian, Esarhaddon, Sanherib, Anxiety, psychology.*

1-Giriş

Asur Devleti MÖ 1. binin başlarından itibaren ülkenin sınırlarını genişletmiştir. Özellikle II. Asurnasirpal (MÖ 883 ve 859) dönemi ile birlikte, Asur Devleti başarılı seferler sonucu oldukça zenginleşmiştir (Coşkun, 2022b: 2). Bu zenginliği yönetecek olan kral, hanedan üyeleri arasından seçilmekteydi. Bu nedenle aile içindeki herhangi bir erkek, ülke yönetiminde hak iddia edebilmekteydi. Hatta bazen hanedanlık üyesi olduğunu iddia eden komutanlar da yönetime gelebilmekteydi. Hanedanlık ile ilgili bağı kesin olarak bilinmeyen II Sargon, V. Salmanasar'ın kraliyetinin 5. yılında öldürülmesi sonucunda kral olmuştur (Grayson, 1975: Chron. 1, Col. I: 29–31).

II. Sargon, yönetime geldikten sonra, belki de Ninive kentine ve memurlarına güvenmediği için ülkenin başkentini yeni inşa ettiği Dur Şarrukin kentine taşır. II. Sargon her ne kadar güçlü bir yönetim sergilese de İran'da öldürülür ve cesedi akbabalara yedirilir (Ökse, 2021: 253). Sanherib bu durumu, babasının eski başkentlerin tanrılarını kızdırmasına ve bunun sonucu olarak da kralın tanrılarca lanetlenmesine bağlamaktadır (Olmstead, 1951:283).

II. Sargon'un ölümü sonrasında başa gelen Sanherib başkenti tekrar Ninive'ye taşımış ve babasının sözde hatasını telafi etmiştir. Sanherib, herhangi bir karışıklığa karşı oğlu Esarhaddon'u veliaht olarak ilan etmiştir. III. Tiglat-Pileser'den Sanherib Dönemi'ne kadar krallık suikastler ve darbelerle geçmiştir (Coşkun, 2022a: 34, 35). Sanherib belki de bu nedenle kendisinden sonra gelecek kralı koruma altına almak ve herhangi bir kargaşayı önlemek amacı ile oğlu Esarhaddon'u veliaht ilan etmiştir¹.

“[..... Efendiniz Asur kralı Sanherib'in size verdiği:

...Uygun olmayan şeyler duyarsanız, Efendiniz Asur Kralı Sanherib'e giderek ve kendinizi tamamen efendiniz olan krala adayarak konuşacaksınız.

Veliaht prens olarak tayin edilen Esarhaddon'u ve Asur Kralı Sanherib'in size sunduğu diğer prensleri korumazsanız; aksi halde:

Tanrı Aşşur, Mullissu, Şerua, Sin, Nikkal, Şamaş, Nur, Anu, Antu, Illil, Adad, Şala, Kippat-mati, Cennetin İştari, Nineveh'in İştari, Arbela'nın İştari, Asur İştari, Zababa, Ba]bu, Ninurta, Nusku ve ..., Akitu tapınağının tanrıları ... sizi Aşşur şehrinde çözülmez, acıklı bir lanetle lanetliyor [...]

[...] kalbinde [...],

Tanrı Aşşur, Mullissu, Şerua], Sin, Nikkal, Şamaş, [Nur, Anu, Antu, I]llil, Adad, Şala, [Kippat-mati, Cennetin İştari, Nineveh'in İştari, Arbela'nın İştari, Asur İştari, [Zababa, Babu, Ea, Belet-ili, Damkina, Kakk]a ve Nergal, [Akitu tapınağının tanrıları ... çözülmez, acıklı] bir lanetle tüm topraklarda [lanetliyor)....” (SAA 02 003).

¹ Asur veliaht anlaşmaları için Coşkun, 2022b bakınız.

Sanherib daha önce veliaht olarak gösterdiği büyük oğlu tarafından Ninive'deki tapınakta öldürülür. Bunun sonucunda Esarhaddon veliaht antlaşmasının da bir gereği olarak, durumu kabullenmemiş yaklaşık bir buçuk ay sonra tahtın başına geçmiştir.

Bu çalışmada, Esarhaddon'un yaşadıklarının, krala olan psikolojik ve fiziksel etkileri yazılı metinler dikkate alınarak değerlendirilecektir.

2-Esarhaddon'un Krallığa Gelişi

Sanherib kendisini öldürecek olan büyük oğlunu ilk başta veliaht olarak belirlemişti.

"... Veliaht prens Arda-Mullissu'nun 'üçüncü adamı' Aplaya, onu Zunbu'dan Karkamış minasıyla 2 mina gümüş karşılığında satın aldı." (SAA 06 103. 4).

Daha sonra bu fikrinden vazgeçerek Asur krallığında en çok tanınan kraliçelerinden olan Naqia'dan (Akadçası Zakatu) olan oğlu Esarhaddon'u veliaht olarak belirlemiştir. Naqia siyasette etkili bir kraliçe olduğu için kralın, muhtemelen oğlu Esarhaddon'u veliaht olarak seçmesi söz konusu olmalıdır. Kraliçe Naqia'nın, tapınaklara yaptığı yüksek miktarda bağışlar bilinmektedir (Coşkun 2019: 124; S. Melville, 1999: 105-112). Kraliçe, Esarhaddon'un kral olması halinde kendisinin de ülke siyasetinde etkisinin artacağını bilmektedir. Esarhaddon kral olduktan sonra Naqia bazen kral gibi davranmış, hatta bazı seferlere katılmış, Esarhaddon'un vermesi gereken kararlarda da onu etkilemiştir (Coşkun 2019: 124; Svärd, 2012: 103).

Esarhaddon'un veliaht olarak seçilmesini abileri kabullenmemiştir. Bu nedenle Sanherib, oğulları Arda-Mullissu ve Sazerer tarafından kendisini en güvenli hissedebileceği tapınakta öldürülmüştür. Krala Babilli bazı muhbirlerin haber vermek için geldiklerini anlatan bir metin bulunmaktadır. Metne göre saraydaki Arda-Mullissu taraftarlarının, bu bilgiyi kraldan saklamak için bazı oyunlar oynadıkları anlaşılmaktadır.

"[kardeşlerimiz], [vatandaşlarımız] Babil[n ...]

Şulmu-ahhe evde [...]

İşyan (ile ilgili) anlaşıldığını duyduklarında [...], içlerinden biri (suikasttan) daha önce krala başvurdu Nabû-şuma-işkun ve Şillaya geldi ve ona sordu: (ne hakkında?" Cevap verdi: "Arda-[Mullissi] ile ilgili."

Peleriniyle (Arda Mullissi'nin) yüzünü örttüler ve onu bizzat Arda-Mullissi'nin karşısına diktiler ve şöyle dediler: "Bak! İtirazın kabul ediliyor, kendi ağzınla söyle!" (o da) "Oğlun Arda-Mullissi seni öldürecek" dedi.

Yüzünü açtılar ve Arda-Mullissi onu sorguladıktan sonra onu ve kardeşlerini öldürdüler.

[...] dört adam- Şuhru, Tabiya, N[N ve NN] - bunu Nabû-aha-ereş'e söylediğinde, inanmadı. Arda-Mullissi'nin evinin adamlarını sorgulamalı.

Şimdi onlar hakkında her türlü güzel sözü almışlar [...]

Efendimiz krala, efendimiz krala yazdıklarında..." (SAA 18 100).

Esarhaddon babasına suikast yapılırken sürgündedir. Esarhaddon daha sonraki bir yazıtta, sürgüne gönderilme nedeni olarak kardeşlerini göstermektedir.

“...Ben ağabeylerimin en küçük kardeşiyim (ve) Tanrılar Aşşur, Sîn, Şamaş, Bêl ve Nabû'nun buyruğuyla, Nineveli İstar, (ve) Arbelalı İstar, (ve) beni dünyaya getiren babam (babam) beni yükseltti. Kardeşlerimin meclisinde sağlam bir şekilde durup: 'Bu, benden sonra gelecek olan oğlumdur' diyerek Tanrı Şamaş ve Adad'a kehanet yoluyla sorular sordu ve onlar da ona kesin bir 'evet' ile cevap verdiler ve dediler ki: 'O senin yerine geçecek...'” (Leichty, 2011: 12, i 8-16).

“...Kardeş (leri) me zulüm (ve) kıskançlık çöktü ve tanrıların (iradesini) terk ettiler. Onlar kibirli işlerine güvendiler ve kötü planlar yaptılar. Benim hakkımda tanrıların sözünün dışında kötü dedikodular, yalanlar (ve) iftiralar atıyor, arkamdan sürekli samimiyetsiz sözler, düşmanca şeyler söylüyorlardı... ” (Leichty, 2011: 12, i 23-31).

“...Merhametli Tanrı Marduk'a kutsamalarla, yakarışlarla ve alçakgönüllülük ifadeleriyle dua ettim ve onlar sözlerimi kabul ettiler. Büyük ilâhların emriyle, efendilerim, onlar (tanrılar) beni kötülüklerden uzak bir yere yerleştirdiler, üzerime hoş korumalarını gerdiler ve beni saltanat (işlem) için emniyette tuttular. Daha sonra kardeşlerim akıllarını yitirdiler ve tanrıları ve insanları memnun etmeyen her şeyi yaptılar ve kötülükler tasarladılar, silahlarını kuşandılar ve Ninova'da krallık (hakkı) için çocuklar gibi birbirlerini dövdüler...” (Leichty, 2011: 12, i 35-44).

“...Büyük tanrılar tarafından bağlayıcı bir yemin olan yağ ve su üzerine yemin eden Asur halkı, onların yardımına gelmedi...” (Leichty, 2011: 12, i 45-52).

Esarhaddon kardeşlerinin kendisi hakkında dedikodular üretmesi sonucunda babası tarafından gizli bir yere sürgüne gönderilmişti. Sürgün hayatı Esarhaddon'un babası ile suikasta uğramasını önlemiştir.

Sanherib'i öldüren prensler tahtı ele geçirememiştir. Veliht antlaşmasının bir gereği olarak Asur halkının beklentisi Esarhaddon olmalıdır ki diğer kardeşlerin krallığı için yardım etmemişlerdir. Esarhaddon'un yazıtından da anlaşıldığı üzere kardeşler arasında bir çekişme yaşanmıştır. Bu nedenle yeni kral hemen göreve başlayamamıştır. Hem iç çekişmeler hem de kardeşlere halkın yeterince destek vermemesi buna sebep olmuş olabilir. Esarhaddon batıdaki sürgününden kendi ordusuyla Asur'a gelmiş ve muhtemelen halkın da desteği ile 42 gün sonra da olsa tahta oturmuştur (Coşkun; 2022a: 37; Ökse, 2017: 254). Esarhaddon'un kardeşleri Ninive'den kaçmış ve Urartu Kralı II. Rusa'ya sığınmıştır.

3. Esarhaddon Krallığı ve Kralın Kaygıları

Esarhaddon'un tahta çıkması kolay olmamıştı. Saraya çıktığında kardeşlerinin taraftarlarının bir kısmı kaçmış, kalanlardan tespit edilenlerde cezalandırmıştır.

“...Kardeşlerimi haksız yere Asur'a krallık yapmaya teşvik eden ve onları acıklı bir cezaya çarptıran suçlu askerlerin her birini aradım: Soylarını yok ettim.” (Leichty, 2011: 14, ii 7-11).

Kralın abisinin Asur Devleti'nin kuzeyinde yer alan Urartu Krallığına sığınmış olması Esarhaddon üzerinde bir baskı yaratmış olabilir. Esarhaddon belki de abisinin taraftarları olma ihtimallerine karşı Ninive ve Kalhu Kraliyet saraylarındaki tüm güvenlik görevlilerini görevden almıştır

(Radner, 2007: 172). Güvensizlik ortamı kralın sürekli kâhinlere başvurmasına neden olmaktadır. Bu nedenle Kral Esarhaddon çok fazla kez kâhinlerden sorularına cevap beklemiştir.

“...Gökte ve yerde bana uygun alametler zamanında geldi. Onlar (tanrılar) beni sürekli ve düzenli olarak vecd yoluyla, tanrıların ve tanrıçaların mesaj (lar) ını kâhinlerle gönderdiler” (Leichty, 2011: 14, ii 1-6).

Esarhaddon yönetime geldiğindeki güvensizlik ortamını azalmak ve olumsuz durumlardan haberdar olabilmek için sadakat antlaşmaları yapmıştır. Bu antlaşmalarda olası isyan, suikast gibi bilgilerin bildirilmesi için edilen yeminler yer almaktadır.

“[..... kuleler ...] [... ve] yolculara [...] söyleyeceğim, güneye ve kuzeye haberciler göndereceğim ...].

Onun (ve) soyunun hakkında ağ(ızların)dan çirkin bir söz söylenirse (işitirsem), o (söz) soylulardan veya valilerden birinin ağzından mı, sakallı (veya hadımların) birinin ağzından mı, yoksa (halkın ağzından mı) işitirsem, Efendim Esarhaddon'a söyleyeceğim;

— — — — — [Onun hizmetkarı] olacağım ve onun hakkında iyi konuşacağım, ona sadık olacağım ve... efendim Esarhaddon'un yüzü, [...];

[bu antlaşma tabletinin] yeminini [tutacağım] ve [yemin] ...”(SAA 02 004 r1-r8).

Esarhaddon yapacağı seferler ile ülkesiyle ilgili planlar için başarılı olup olmayacağını ya da nasıl hareket etmesi gerektiğini veya Mısır, Frig, Urartu ve Geç Hitit Devletleri gibi tüm düşmanlarla ilgili bilgiler için kâhinlere sık sık sorular sormaktadır (SAA 04 001-132).

Kralın en büyük kaygılarından biri suikasta ve isyana uğramaktır. Bunun için de bir tarih aralığında kendisine yapılacak belli bir suikastın ya da isyanın olup olmayacağını kâhinlere sormaktadır.

“... Sana soruyorum, büyük efendi Şamaş, [bu] , Ad [ar (XII) ayının 6. gününden, gelecek yılın Sivan (III) ayının 5. gününe kadar] , [90 gün içinde] ve geceler _ _ _ _ _ , öngörülen süre — [_ içinde] ,

Hadımları ve sakallıların (yetkililer)[herhangi birinin] , [kralın] maiyeti , [veya kraliyet soyunun asıl üyeleri veya] kraliyet soyunun küçük üyeleri veya kralın herhangi bir akrabası [_ _ _ _ _ her (hangi) kimse] ,

[veya vali] ler veya askere alma görevlileri ve or[du] komutanları [ya da kraliyet korumaları veya (onun) kişisel muhafızları veya kralın savaş arabası adamları, [veya iç (kapı) muhafızları_ _ _ _ _ ,

Dış kapıların veya katır ahırlarının görevlileri veya u[şaklar] , [veya] aşçılar, şekerlemeciler (ve) fırıncılar, [tüm] zanaatkarlar, _ _ _ _ _

[veya] İtu'lular, Elamitler, atlı okçular , [Hititler ve Gurreliler, o] Akadlar, Aramiler veya Kimme[rler , o] Mısırlılar veya Nubyalılar veya _ _ _ _ _ Qed [aritler] ,

veya kardeşleri, veya oğulları veya [yeğenleri] veya arkadaşları veya [onların] misafirleri, [veya] suç ortakları, hadım veya sakallı (görevliler) veya [herhangi bir] düşman _ _ _ _ _ [hiç] ,

Gündüz veya gece veya şehirde [veya ülkede] olsun , _ _ _ _ _

İster tahtta otururken, ister arabada, ister [el arabasında] , ister yürürken, ister dışarı çıkarken, ister gelirken, _ _ _ _ _

veya erkek [askeri görevde olan] olsun, ya da vergi tahsilatına giren ve çıkan erkekler... _ _ _ _ _

_ _ _ _ _

veya yemek yerken veya içerken veya kuşanırken veya kemerini çözerken veya [kendini yıkarken] ,

_ _ _ _ _

Aldatma ya da hile yoluyla ya da herhangi bir [şekilde] , Asur kralı Esarhaddon'a karşı bir ayaklanma ve başkaldırı yapılacak mı ? [Ona karşı kötü niyetle hareket edecekler mi] ? _

Büyük tanrınız bunu biliyor mu ? [Asur kralı] Esarhaddon'a karşı bir ayaklanma ve isyan çıkarmak, büyük tanrınız, büyük efendiniz Şamaş'ın emriyle uygun bir durumda kararlaştırıldı ve onaylandı mı ? _ _ _ _
_ _ _ _ _ [O kim, gör (dü) mü , görebilir mi ? _ Duyabildi mi duyacak mı] ? _ _ _ _ ” (SAA 04 139 1-24).

Kral hem kendisi için hem de veliaht olarak atadığı oğlu Asurbanipal için de buna benzer soruları kâhinlere sormaktadır (SAA 004 142- 144).

Sanherib'e yapılan suikast Esarhaddon'u oldukça etkilemiştir. Kral, korumasından, yemek yapan aşçısına, akrabalarından, askerlerine kadar çevresindeki herkesten şüphe duymuştur. Hayatının her anında bir suikast tehlikesinin varlığını sorgulamaktadır. Yemek yerken, giyinirken, yıkanırken, tahtta otururken, gündüz veya gece her anında kral, bir ölüm tehdidi içinde yaşadığını düşünmektedir.

Güvensizlik ortamı ve ölüm korkusu kralın alacağı kararlar üzerinde sürekli bir doğrulatma isteği doğurmuştur. Kralın güven sorunları yüzünden yaptığı önemli atamaları kâhinler aracılığıyla yaptığı görülmektedir. Ülkenin başrahibi de bu şekilde kâhinler tarafından sorgulanmıştır.

“[Şamaş], büyük [lord], [sana sorduğuma kesin bir olumlu cevap ver!

[Esarhaddon, adı [bu] pa[pyrus'ta] [yazılı olan] ve [büyük] tanrınızın önüne yerleştirilmiş olan adamı [n ...] Baş Rahip' görevine atamalı mı?

[Eğer onu tayin ederse,] Esarh[addon] sadık kalacak mı? Veraset Sarayı'nın veliahtı Asurbanipal'e [sadık] kalacak mı? Asur kralı Esar [haddon]'un çıkarlarını koruyacak mı?

Yüce tanrınız bunu biliyor mu? Büyük tanrınız, Şamaş, büyük efendinizin emriyle uygun bir durumda kararlaştırdı ve onaylandı mı? (SAA 14 150)

Annesinin hizmetine atanacak görevlinin güvenilir olup olmadığı kâhinlere sorulmaktadır.

“[bu] pap [yrus] da [yazılı] Asur kralı Esar [haddon], onu pozisyona atamalı mı] ? _ _ _ _ _

Eğer [onu görevlendiriyorsa, bu pozisyonda kaldığı sürece] , _ _ _ _

[onu sevecek mi ?]

Ayaklanmadan [ve isyandan] [çekinecek] mi ?

Leydi Niq'a'yı [kendisi gibi] koruyacak mı ? _

Büyük tanrınız [bunu biliyor mu ? Büyük tanrınız] , Şamaş , büyük efendinizin emriyle , uygun bir durumda kararlaştırıldı ve onaylandı mı ? _ _ _ _ _ ” (SAA 04 151).

Kraliyette bir göreve atanacak birçok memur için de aynı şekilde kâhinden olumlu bir görüş beklenmektedir.

“Şamaş, yüce lord, sana sorduğum şeye kesin ve olumlu bir cevap ver!

Asur kralı Esarhaddon, adı bu papirüste yazılı olan ve sizin büyük tanrınızın önüne konan adamı bu papirüste yazılı olan göreve atamalı mı?

Onu göreve getirirse, [bu görevde kaldığı sürece], Asur kralı Esarhaddon'a ve Veraset Sarayı'nın veliaht prensi [Assu]rbanipal'e karşı bir ayaklanma ve isyan başlatacak mı?...” (SAA 04 156 ve benzer memur atamaları için SAA 04 157-179).

Kral, ölüm korkusu yüzünden yaptırdığı fallar dışında ayrıca vekil kral ritüelleri düzenlemiştir. Vekil kral ayinleri başlamadan kâhin tarafından gökyüzünde uygun bir an beklenir.

“Krala, lordum: kulunuz Adad-şumu-usur. Krala sağlık, lordum! Nabû ve Marduk kralı kutsasın, [benim] efendim!

Sarayın arkasındaki sorumluluk (lar) yerindedir.

Kralın, efendimin bana yazdığı vekil kralla ilgili olarak: "Bana, Elul (VI) ayının sekizincisine kadar tahtta oturması gerektiği söylendi; bu ayını biz mi yapalım? “Bīt salā' mē” Tışri (VII) ayında?" - Sivan'da (III) Marchesvan (VIII) ayında vekil bir kral oturduğunda [...]

Şimdi bir güneş tutulması bekliyoruz; eğer geçerse, kral, lordum, bu şekilde hareket etmelidir.

Göreceğiz.” (SAA 10 219).

Bu ritüelde kral kendi yerine geçecek kişiyi seçerken muhtemelen muhakeme yeteneği az olan birini vekil olarak getirir. Vekil kral olan kişiye “Çiftçi” takma adı konmaktadır. Yazışmalarda da çiftçi takma adlı vekile, kral gibi davranılmaktadır.

“Efendimiz 'Çiftçiye': kullarınız Adad-şumu-usur ve Urad-Ea. Efendimiz Çiftçi'nin sağlığı iyi (olsun)! (Tann) Nabû ve Marduk efendimiz 'çiftçiyi' kutsasın!...” (SAA 10 212).

Tahtta geçmiş olan vekil kralın çeşitli ritüellere katılması beklenmektedir.

"Efendimiz Çiftçiye: kulunuz Adad-şumu-usur. Efendimiz 'Çiftçiye' sağlık (versin)! Nabû ve Marduk Efendimiz 'çiftçiyi' kutsasın.

Tammuz'un 13'ünde (IV), yarın 'çiftçi' qirsu'ya gider, kamış kulübeye girer, oturur, sonra qirsu'dan döner ve gider [...]. Bir berber girer. Kesilen tırnaklar mühürlü bir şişeye konur ve düşman ülke sınırına getirilir.

Alternatif olarak 15. gün gidip aynı şekilde yaparlar.” (SAA 10 210).

Bu vekil kral, yaklaşık yüz gün boyunca kral gibi yaşamaktadır.

“[Efendim kralın bana] yazdığı vekil kralla ilgili olarak “100 gün oturmalı”

[şimdi] 100 günü tamamladı ve [onun] krallığı tamamlandı. Kralın, lordum, bana yazdığı gibi, bekliyorum [...]; kral, lordum, bunu bilmeli...” (SAA 10 350).

Vekil Kral, kral gibi tahtta oturmakta ve onun gibi hareket etmektedir. Gerçek kral bu sırada halktan gizli bir yerde inzivaya çekilir. Bu süre içerisinde kralın başına gelebilecek tüm olumsuzlukların vekil kralın başına geleceği düşünülür. Bir şekilde kralın kaderi vekilin kaderiymiş gibi olur. Kralın ölüm korkusuyla yaptığı bu ritüel sonunda, vekil kral öldürülür (Ökse, 2021:163; Radner, 2007: 171, 172). Böylece kral kendi başına geleceğini düşündüğü ölümden kurtulmuş olur.

“Asur'u, Babil(ia)'yı [ve] bütün ülkeleri yöneten kişi, kralın vekili olarak, lordum ve Šamaš-šumukin'in hayatı uğruna X. günün gecesi kraliçesiyle birlikte öldü. Onların (sizlerin) kurtuluşu için kaderine gitti.

Mezar odasını hazırladık. O ve kraliçesi süslendi, tedavi edildi, sergilendi, gömüldü ve ağladı. Yakma takdimesi yapıldı, tüm alametler iptal edildi ve sayısız apotropaik ritüeller, Bît rimki ve Bît sala' mē törenleri, kötü ruh kovma ayinleri, tövbe ilahileri ve kehanet ayinleri kusursuz bir şekilde yerine getirildi. Kralım, lordum, (bunu) bilmelidir...” (SAA 10 352).

Vekil kral ritüeli defalarca uygulanmıştır. Bu ritüeller sırasında kral, ülkenin yönetiminden ve önemli askeri seferlerden mecburen uzak kalmıştır. Bu sırada, Esarhaddon'un yapması gereken bazı önemli görevleri veliaht kral olarak Asurbanipal üstlenmiş olmalıdır.

Kralın sıkıntıları arasında ayrıca Sasi isimli biri daha vardı. Muhtemelen krallık ailesi dışındaki bu kişi kralı tahtından indirmek istiyordu. Bunu kadın bir kâhinin sözlerine dayandırmaktaydı.

“Bu tanrı Nusku'nun sözüdür: Krallık Sasi'ye aittir. Sanherib'in adını ve soyunu yok edeceğim.” (SAA 16 059).

Bu sorun yeterince kaygılı bir hayat geçirdiği anlaşılan kralın kaygılarını muhtemelen daha da arttırmıştı. Bu sadece basit bir kahinin söylediği söz olarak kalmamıştı. Sasi kendisine hatırı sayılır bir taraftar da bulmuştu (Radner, 2007: 173).

Sasi'nin kralı öldürmek için planlar yaptığı ve bazı suçluların belirlendiğini anlatan bir mektup krala gönderilmiştir.

“...Hayatını kurtar! [İnsanlar ölsün] çabuk [hızla!]

Sasi [.....]

[Mi]lki-nuri ve Urad-Issar [.....] [onun] ile.

Sorgulayın onları! Onlarla komplo kuranları [...] size söylesinler ve bu insanlar ölsün! Korkma; (Tanrılar) Bel, Nabu ve Mullissu yanınızda. İnsanların çabucak ölmesine izin verin ve hayatınızı kurtarın!

Bu mektup bir büyü olsun, üzerinize [...] Bırakın insanlar önünüze geçmeden çabucak ölsünler.

Duy beni, ey kral, lordum! Hayatını kurtar! Sasi'nin adamları pusu kurmuşlar ve: "Kral bizimle konuşacağı an, o önümüze geçmeden onu öldüreceğiz" dediler.

Duy beni, ey kral efendim! Bel[.....]. Bırakın [...] altın ve değerli taşlar getirsin Size gelince, güvende kalın, Bel'e dua edin ve bırakın ömrünü uzatsın. Kendine iyi bak, bu şekilde (= bırakın insanlar çabuk ölsün)!

Kendi hayatınızı ve ailenizin hayatını kurtarın! Hayatınızı hadımların elinden kurtarın!.

Kendinizi hazırlayın! Bırakın [...] yanınızda dursun; onlar sana sadık.” SAA 16 060)

Mektupta hainlik yapacakların isimleri krala iletilmektedir. Bu hainler sorgulanarak suçluların tamamının hemen öldürmesi krala tavsiye edilmektedir. Hainlik yapan hadımların kralın en yakınına kadar gelebilecek saray hizmetkârları olması önemli bir güvenlik açığıdır. Babasının ölümünden sonra saraydan birçok görevli cezalandırılmış olsa da bazı kişiler hala tehdit olabilmektedir.

Kralın güven sorunu ve yaşadığı kaygılar yüzünden güneş görmeyen bir odada uzun bir zaman geçirdiği anlaşılmaktadır.

“Efendim Krala , : kulunuz Adad - şumu - usur . Krala sağlık lordum ! _____ Nabu ve Marduk ve göklerin ve yerin büyük tanrıları kralı kutsasın efendim, krala mutluluk ve fiziksel esenlik versin , _____ efendim! _

Kültlerin Hanımı'nın görevi çok iyi gidiyor ; _____ kral, lordum, mutlu olabilir . _____

Neden bugün ikinci gün kral sofraya (ya) ge(tiri)lmiyor, lordum? _____ Kim tanrıların kralı Şamaş'tan çok daha uzun süre karanlıkta kalır; _____ bütün gün ve gece karanlıkta kalır ve _____ yine iki gün? Dünyanın Efendisi Kral, Şamaş'ın tam benzeridir. _____ O (Şamaş) sadece yarım gün karanlıkta kalır! _____

Abartmak iyi değildir;

[... ülkenin refahı (için)[...]

Ekmek yiyip şarap içmek kralın hastalığını kısa sürede giderecektir.

Dikkate alınması gereken iyi bir tavsiye: Huzursuzluk, yememek ve içmemek, zihni rahatsız eder ve hastalık ekler. Bu konuda kral hizmetkârını dinlemelidir”. (SAA 10 196)

Kralın doktorluğunu yapan Adad-şumu-usur² kralın sorununu ve yapması gerekenleri çok iyi anlatmaktadır. Kral en az iki gün yemeden ve içmeden kesilerek, karanlık bir odada yaşamıştır. Adad-şumu-usur sorununun zihinsel olduğunu ve bunun da başka hastalıklara neden olabileceği konusunda Esarhaddon'a uyarılar vermektedir. Krala yemek yemesini ve şarap içmesini önermektedir. Kralın ülkesini düşünmesini ve bu konuda abartmamasını söylemektedir. Hatta kralı karanlıkta kalma fikrinden vazgeçirmek için Tanrı Şamaş'tan bile daha fazla karanlıkta kaldığını bunun belki de tanrıya hakaret olabileceğini belirtmektedir. Adad-şumu-usur, teşhisi koymuş ve tedavi önerilerini de sıralamıştır.

Kralın kendi korkuları dışında ayrıca oğlu Asurbanipal için de kaygılar beslemektedir. Esarhaddon, Asur'da olan bir depresyon yüzünden oğlunun iki hafta boyunca dışarı çıkmasını yasaklamıştır. Bu da velayettin yapması gereken bazı işlerde aksamalara neden olmaktadır.

² Adad-şumu-usur, kralın kâhinliğini yapmakta, kötü ruhlarını kovmakta, hastalıkları için çözüm önerileri yapmakta ayrıca yeryüzü ve gökyüzü hareketleri ile ilgili bilgiler sunmaktadır.

“Krala, efendime: kulunuz Ad [ad - şumu - uşur]. [Tanrı] Nabû ve Marduk [kralı] kutsasın lordum!

Veliahtın kralı ziyareti ile ilgili olarak lordum depremden dolayı mı "Veliaht dışarı çıkmasın " demiştir? -----

Bugün (zaten) dünya sarsıldığından beri iki hafta oldu, ilgili ayın iki kez yapıldı ve kral, lordum, ilgili yorumu biliyor. ----- Dedikleri gibi, bununla ne ilgisi var? --- [Veliaht] prensin ziyareti şu anda [çok iyi] olacaktır.” SAA 10 203

Kralın etkileyen bir diğer durum MÖ 673 yılında eşi Eşarra-hammat'ın ani ölümüdür. Kral eşinin ölümünden de çok etkilenmiş ve tekrar evlenmemiştir (Radner, 2007: 168). Kral Eşarra-hammat için bir mezar yaptırmış kızı, annesi ve gelininin (Asurbanipal'ın eşi) katılımıyla ritüeller düzenlemiştir (Coşkun, 2019: 124).

Kralın kaygı bozukluklarının yanı sıra birçok fiziksel rahatsızlıklarının olduğu yazılı metinlerden anlaşılmaktadır.

“Efendim Krala , : kulunuz Adad - şumu - usur . Krala sağlık lordum ! ----- Nabu ve Marduk Kralı kutsasın lordum ! -----

Sarayın arkasındaki sorumluluk (lar) yerindedir... --

Efendim kralın kustuğunu yazdığı safrayla ilgili olarak, bu ... -----

Bir yumru kustu , safrası aşağıya çökerek ; --- bu tür iyiye işaret etmez . --- (Ancak) yukarı ve aşağı doğru arandıktan sonra (şimdi) iki gündür terliyor ve durumu iyi . ----- kral, benim _ lordum, memnun olabilir. _” (SAA 10 217).

Kralın uzun süren kusmalarından sonra terlemesinin sonucunda artık iyileşme evresine girdiği anlatılmaktadır.

“Krala, efendim: kulunuz Marduk - şakin - şumi. Krala sağlık lordum! ----- Nabu ve Marduk Kralı kutsasın lordum! -----

Kralın, lordumun bana yazdığı ürpertilerle ilgili olarak, endişelenecek bir şey yok . ----- Kralın Tanrıları çabucak iyileştirecek ve konuyla ilgili ne gerekiyorsa yapacağız . ----- [Bu] _ mevsimsel bir hastalık; kral, lordum , (bu konuda) [endişelenmemeli] . -----.” (SAA 10 236).

Kral bu hastalıklardan dolayı endişeli olduğu ve bu endişelerin korkuya dönüştüğü görülmektedir. Marduk-şakin-şumi³ bu hastalığın geçici olduğunu ve kralın kaygılanmamasını söylemektedir.

Kralın hastalıkları arasında kulak ağrıları da yer almaktadır.

“Krala, lordum: kulunuz Urad-Nanaya. Krala en iyi sağlık, lordum! Ninurta ve Gula, krala mutluluk ve fiziksel sağlık versin, lordum!

³ Adad-şumu-usur ile aynı görevde yer almaktadır. Bazen yazışmalarda ikisi birden görülür.

Kulakların tedavisi ile ilgili tüm hazırlıklar yapıldı, (ama) kral daha dün başlamadı bile. Şimdi bugün yapmasına izin verin.

Kralın huzurunda söylediğim iksir hakkında [.....]

(boşluk)

Kulakların bu tedavilerini bugün o yapısın.

Kral, lordum bildiği (gibi), (hekimlerin) ilku-görevi yarındır. Bir 'üçüncü adam' diyor ki: "Emir altındayım, doktor benimle gelmeli!" Korkuyorum; kral (izni) olmadan [gitmeyeceğim]

(kırık)

[Alternatif] olarak, [.....] müşu-stone olan bir doktor onunla gidebilir." (SAA 10 324).

Benzer başka bir metinde de tedavinin nasıl yapılacağı anlatılır.

“Ardından Tütsü için (çeşitli) ilaçlar gönderiyorum.

Gönderdiğim kanaktu ve nikiptu yağı önce kulağa damlatılmalı, ardından tüt[sü] yapısınlar.

Tütsüden hemen sonra, prosedürü tekrar etmeli, [yağın geri kalanını (bir tutam) kırmızı yün üzerine damlatmalı ve onu] kulağa sokmalıdırlar. [Bu] çok verimli (olacak).

Şu anda beril (taşı) pişirmekle meşgulüm. Beril taşının... içinde [.....]" (SAA 10 323).

Kralın kronikleşen en ciddi fiziksel rahatsızlığı belki de cilt hastalığıdır. Kralın bu hastalığı görünür bir cilt rahatsızlığı olduğu için kralın kaygılarını daha da arttırmaktadır. Çünkü kralların tanrıların yeryüzündeki temsilcileri de olduğu düşünüldüğünde bir kralın kusursuz olması gerekmektedir.

“Krala, efendim: kulunuz Urad-Nanaya. Krala en iyi sağlık, lordum! Ninurta ve Gula, krala mutluluk ve fiziksel sağlık versin, lordum!

Kral, efendim, sürekli bana diyor ki: "Neden bu hastalığımın doğasını teşhis edip, tedavisini getirmiyorsunuz?" - daha önce dinleyiciler arasında kralla konuştum ve semptomlarını netleştiremedim. Şimdi mühürleyip bir mektup gönderiyorum; Krala bilgi vermek için efendimiz krala okunmalı. Efendimiz Krala uygunsa, kâhinler bunun için bir fal baksınlar.

Kral bu losyonu (mektupla birlikte gönderilen) sürsün, belki bu hastalık Efendimiz, kralı terk eder. Bu yağ losyonunu lordum kral için hazırladım, (zaten) 2 veya 3 kez (kullanacak) - kral bunu biliyor. Kral dilerse ya(rın) uygulayabilir. Hastalığı ortadan kaldıracaktır.

Silbānu-ilaçlarını krala getirdiklerinde (önceden) bir ve iki kez yaptıkları gibi perdeyi çeksinler; Ben girip talimat vereceğim. Belki kral terler.

Bir torbada bazı amuletleri krala gönderiyorum lordum. Kral onları boynuna geçirmeli.

Ben de bir merhem gönderiyorum. Kral, akut hastalık döneminin olduğu gün kendini (merhemle) yağlamalıdır." (SAA 10 315).

Krala hastalığının teşhisinin önceden tam konulamadığı belirtilse de bir merhem ve hastalığı geçirmede yardımcı olacak amuletler gönderilmiştir. Ancak bu deri hastalığı uzun süre devam etmiş ki başka birçok metinde bu hastalıktan bahsedilmektedir.

“Krala, efendim: kulunuz Urad-Nanaya. Krala en iyi sağlık, lordum! Ninurta ve Gula, krala mutluluk ve fiziksel sağlık versin, lordum!

Kralın, efendimin [bana] yazdığı döküntüyle ilgili olarak: "Ne ile sürülecek [...]günün geri kalanında ne zaman[...] kızarıklık azalacak?

Kral kendini kuş yağıyla ovmalı; kral hava akımından (cereyan) korunmalıdır. Kralın leğende düzenli olarak ellerini yıkadığı temiz su sıcak olmamalıdır. Kral bu şekilde davranırsa kızarıklık kısa sürede geçer.

Kralın beni gönderdiği yere gittim.” (SAA 10 318).

Başka bir metinden doktor kralın rahatsızlığı ile ilgili bilgi alamadığından, yollanan merhemlerin hastalığıtaki seyrinin ne olduğunu sormaktadır. Ayrıca doktor kralın yüzünü görmek için izin istemektedir.

“Krala, lordum: kulunuz İkkaru. Krala en iyi sağlık, lordum! Nabu ve Marduk kralı kutsasın, lordum! Bel, Nabû ve Hayatın kraliçesi, krala mutluluk ve fiziksel esenlik versin lordum!

Krala, efendime üç kez merhemler, tütsüler, muskalar ve iksirler gönderdim, ama onların [krala], [efendim]'e getirilip getirilmediğini bilmiyorum. Mektubuma bir cevap görmüyorum, kralın sağlığı hakkında da bir şey duymuyorum lordum.

Kral, lordum, veliht iken... Nabû'a'ya gittiğinde, tıpkı kralın gözlerinde olduğu gibi (onun) gözlerinde bir ateş belirdi.

.....

.....

.....

Şimdi [.....] düşük; [.....] orada kalmaz. (Bütün) çabalarımız gerçekten sadece gerilemeyle mi sonuçlanıyor?

Belki kral, efendim, der ki: "Hava sıcak." Kral, lordum uygun bulduğu sürece orada kalabilirler.

Şamaş-şumu-ukin çok daha iyi durumda; kral, lordum, memnun olabilir. 22. günden başlayarak (ona) kan içiriyorum; 3 gün boyunca içecektir. 3 gün daha iç uygulama için (ona kan) vereceğim. Bel, Nabû ve Hayat Kraliçesi (Sayesinde), Şamaş-şumu-ukin'in vücudu çok daha iyi.

Kral, efendim, ("hayır") demezse, gelip kralın yüzüne bir bakayım lordum! Geleceğim ve döneceğim. (SAA 10 328).

Kral bu korkularından kurtulabilmek için yaptığı vekil kral ritüelleri dışında, iyi şans getirmesi ve kötülükleri kovmak için nehir kenarında ritüeller düzenlemiştir.

“Eğer Kral emrederse, bunu nehir kıyısında da yapacağız.

Getirilip Zab nehrine atılsın.

Kral, lordum, karar verip yazsın ve onu kim getirip atacaksa ona emir versin...” (SAA 16 163).

“Krala, lordum: hizmetkârınız PN. Krala sağlık, lordum! Tanrı Nabu ve Marduk kralı kutsasın lordum.

Kralın, efendimin bana yazdıklarıyla ilgili olarak [...; ... öyle] çok [...] ki [...].

[...] olan emri verdim.

Nehre inecek [...].

Yarın [...]

(Tablet kırık)

Ayını [...] tarihinde hazırlayacağım.

Yarın akşam icra edecek.” (SAA 16 162).

Esarhaddon babası gibi veliahdını belirlemek için veraset antlaşmaları düzenlemiştir. Bu antlaşmaları ülkenin soylularına ve krallığa bağlı devletlere göndererek ilan etmiştir (Coşkun, 2022a: 37). Antlaşmada lanet ve beddua kısmı uzun tutulmuştur. Esarhaddon, kanlı hanedanlık çekişmeleri tekrarlanmasın diye iki oğlunu da yetkilendirmiştir. Büyük oğlu Şamaşşumuikin'e Babil'i, küçük oğlu Asurbanipal'a da Asur'u bırakmıştır.

Değerlendirme ve Sonuç

Esarhaddon'un kaderi Arda-Mulissu'nin yerine kendisinin veliaht olarak seçilmesi ile değişmiştir. Abisi, Esarhaddon henüz kral olmadan ona karşı düşmanlık duymaya başlamıştır. Babalarına Esarhaddon'u kötüleyerek prensliğinin belli bir kısmını sürgünde geçirmesini sağlamıştır. Sanherib belki de oğlunun kardeşleri tarafından öldürülebileceğini düşündüğü için Esarhaddon'u koruma amaçlı gizli bir sürgüne göndermiştir. Çünkü sürgün hayatı sayesinde Esarhaddon hayatta kalabilmiştir. Arda-Mulissu'nun babasını öldürmesinden sonra, Esarhaddon ordusu ve destekçileriyle birlikte kaldığı gizli sürgün yerinden gelerek Asur halkının da desteği ile krallığın başına geçmiştir.

Kralı, babasının ölümü çok etkilemiş olmalıdır. Saraydaki tespit edilen suçluların bir kısmı cezalandırılmıştır. Ancak kralda bu durum güven sorunu oluşturmuştur. Kral önemli görevlere atanacak herkes ile ilgili şüphe duymakta ve her atamadan önce kâhinlere başvurmaktadır.

Düşman Urartu'ya kaçan kardeşinin tekrar dönme korkusu ve Sasi isimli krallıkta hak iddia eden biri de kralın kaygılarını beslemiştir. En yakınındaki bazı harem ağalarının dahi hainlik yapabilecek olması güven sorunlarını daha da arttırmıştır.

Günlerce kralın kendisini odalara kapatması yemeden içmeden kesilmesi bu kaygı durumunun oldukça şiddetli bir hal aldığı da göstermektedir. Kaygılarını yönetmek için kral, çok sık tekrarlanan vekil kral ritüelleri düzenlemiştir. Kral, başına gelebilecek olan tüm sıkıntılardan bu şekilde kurtulacağını düşünmektedir. Kral bu ritüelde yüz gün boyunca kendisini inzivaya çekmektedir. Kaygı ve korkularını bu şekilde geçeceğini düşünen kral, yüz gün boyunca korkularını daha da beslemiş olabilir. Kral ayrıca su kenarlarında yapılan arınma ritüelleri ile muhtemelen kötü şansın ve büyüün önüne geçmeye çalışmıştır.

Kralın çok az güvendiği insanlardan biri annesi Naqia olmalıdır. Onun için kraliçeye büyük yetkiler vermiş bu da bazen kral gibi kararlar almasına sebep olmuştur. Kralın sıkıntılarını daha da arttıran bir durum da eşini kaybetmesidir. Eşarra-hammatt öldükten sonra kralın yeni bir eş seçmemiş olması da kralın tuttuğu yasanın belki de uzunluğuyla ilgilidir.

Esarhaddon ölüm korkusundan dolayı kâhinlere herhangi bir suikast ya da isyan olup olmayacağını sorması kralın ruh halinin düzeyini de göstermektedir. Kaygılarının çok olması kralın huzura olan ihtiyacı için bazı cevaplar beklemesine neden olmuştur.

Kralın patolojik olarak ölümü çok fazla düşünmesi ruh durumunu bozmuş o da tüm hayatını etkilemiştir. Kral yaşarken doktorları bu durumun teşhisini koymuştur. Doktor, sıkıntılarının zihinsel olduğunu belirtmiş, sağlıklı olması için huzurlu olmasını önermiştir. Kralın artan kaygısı fiziksel durumunu da bozmuş olmalıdır. Uzun süre geçmeyen ishaller, kusmalar, kulak ağrıları ve kronikleştiği anlaşılan deri rahatsızlığı kralın psikolojisinin üzerinde yarattığı fiziksel sıkıntılar olabilir. Sürekli hastalık halinde olması da muhtemelen kaygılarını tekrar arttıran bir döngüye neden olmuştur.

Kaynakça

- Coşkun, İ., (2022a), “Asur Veliht Antlaşmaları”, Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma, Metodoloji ve Değerlendirme, Livre de Lyon.
- Coşkun, İ., (2022b), “Yeni Asur Dönemi I. Asurnasirpal/Ziyafet Steli” Socrates Journal of Interdisciplinary Social Studies Year 8, Volume 22 , 1-14.
- Coşkun, İ., (2019), Yeni Asur Dönemi Kraliçeleri ve Kraliçe Libbali-Şarrat’ın Zaferi, Current Debates on Social Sciences Human Studies 3, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara.
- Grayson A, K, Assyrian and Babylonian Chronicles (Texts from Cuneiform Sources 5), New York, 1975, Chron. 1, Col. I: 29–31.
- Leichty, E. (2011), The royal inscriptions of Esarhaddon, King of Assyria (680-669 B) (Vol. 4). Penn State Press.
- Melville, S. (1999), The Role of Naqia/Zakutu in Sargonid Politics= SAAS IX. In: Helsinki: Helsinki University Press.
- Olmstead, A. T. E. (1923). History of Assyria: University of Chicago Press.
- Radner, K., (2007) “The Trials of Esarhaddon: the Conspiracy of 670 BC”, in: Assur und sein Umland (Isimu: Revista sobre Oriente Próximo y Egipto en la antigüedad 6), Eds. P. Miglus, – J. M. Cordoba, Madrid, s. 165–184.

Simo Parpola, Kazuko Watanabe Neo-Assyrian Treaties and Loyalty Oaths, Kazuko Watanabe 2. cilt/State archives of Assyria.

SSA (1987 -), State Archives Of Assyria 1-20, Helsinki.

Svärd, S., (2012), Power and Women in the Neo-Assyrian Palaces.

Ökse, A. T. (2017), Eski Önasya'da Darbeler Ve Sonuçları. Uluslararası 15 Temmuz Darbeler Sempozyumu 3. Cilt, 245.

Ökse, A. T. (2021), Eski İnsanın Duygularının Arkeolojik Verilere ve Yazılı Belgelere Yansıması. Tüba-Ar Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi, (29), 153-176.

Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi-

ViSBiD

Van Journal of Humanities and Social Sciences – VJHSS

Geliş Tarihi: 03.11.2022 Kabul Tarihi: 12.12.2022 Yayınlanma Tarihi: 28.12.2022

Akgöl (Özalp-Van) ve Çevresinin Doğal Ortam Özellikleri, Ekosistem İçindeki Önemi ve Korunması

Natural Environment Features of Akgöl (Özalp-Van) and Its Surroundings, Its Importance in The Ecosystem and Its Conservation

Bülent MATPAY*

Öz

Akgöl; Türkiye sınırları içinde, Van Gölü'nün doğusunda, Özalp ilçesine yaklaşık 20 km uzaklıkta, İran sınırına yakın konumdadır. Etrafı dağlarla çevrili olan Akgöl, dışa kapalı olup tektonik orijinli çukurluktur. Akgöl ekosistem içinde sahip olduğu flora, fauna, insan yaşamı-faaliyetleri için önemli olduğundan doğal sit alanı, kesin korunacak hassas alan olarak tescillenmiştir. Sentripetal drenaj ağ özelliğindeki Akgöl 407 hektar yüzey alanına sahip olup kaynaklar, yüzeysel sızıntılar, kar ve yağışlarla gelişen geçici akarsularla beslenmektedir. Göl önceleri seviye yükselimine bağlı dışa açılabilen üç eşiğe sahipti. Bu eşiklerden kuzeybatı yönündeki eşik yakın tarihe kadar DSİ tarafından yapılan kanal ile dışarıya bağlanmaktaydı. Ancak göl seviyesi başta iklim değişikliği olmak üzere birçok beşeri faktörün etkisiyle de baskı altındadır. Geçmiş yıllarda ilkbaharda distrofik (0-6 m arası derinliğe sahip) olan göl, yaz sonuna doğru daralmaktayken son yıllarda artan iklimsel değişikliklerden dolayı tamamen kurumaktadır. Bunun yanında gölün batı ve doğu yakasına yakın kısımlarda bulunan Çöplük Gölü ve Balıklı yapay gölleri de kurumunun etkisinde kalmaktadır. Gölün çevresinde İran-Turan fitocoğrafyasına ait endemik bitki türleri mevcut olup halofitler dikkat çekicidir. Toprak örtüsü jeolojik olarak melanj ve volkano-sedimanter nitelikte olan litoloji üzerinde gelişmiştir. Gölün kuruyan kısımlarının tarıma açılması ve bilinçsiz su kullanımı, pestisidler, çevre bilinci eksikliği gölün geleceğini tehdit etmektedir. Gölün iklimsel değişimlerden minimum düzeyde etkilenmesi ve varlığını sürdürülebilmesi için buharlaşmadan az etkilenmesini sağlamak gerekir. Bunun için de gölü besleyen yer altı ve yer üstü su kaynaklarına insani müdahale yapılmadan gölün derinliğinin sığ olması engellenmelidir. Bu sayede gölün buharlaşması ve seviye değişimi az olacaktır. Akgöl, sadece bulunduğu ekolojik ortamdaki canlılar için önemli olmayıp İran'da bulunan Urmiye Gölü ile sınırlarımızda bulunan Erçek Gölü arasındaki kuş göç yolları için önemli bir konaklama, beslenme ve üreme istasyonudur. Bu yüzden Akgöl'ün korunarak gelecek nesillere bırakılması azami önemlidir.

Anahtar Kelimeler: *İklim değişikliği, Akgöl, Kuraklık, Flora ve Fauna, Göl*

* Öğr. Gör. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, bulentmatpay@yyu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2938-8913

Abstract

Akgöl is located within the borders of Turkey, east of Lake Van, approximately 20 km from the district of Özalp, near to the Iranian border. Surrounded by mountains, Akgöl is closed to the outside and is in a trough of tectonic origin. Since Akgöl is important for the flora, fauna and human life-activities within the ecosystem, it has been registered as a natural site, sensitive area to be protected. Akgöl, which is a centripetal drainage network, has a surface area of 407 hectares and is fed by temporary streams developed by springs, surface seepage, snow and precipitation. The lake previously had three sills that could be opened out depending on the level rise. From these thresholds, the threshold in the northwest direction was connected to the outside by the canal made by DSİ until recently. However, the lake level is also under pressure with the effect of many human factors, especially climate change. The lake, which was dystrophic (with a depth of 0-6 m) in spring in previous years, narrows towards the end of summer, while it dries up completely in recent years due to increasing climatic changes. In addition, the Çöplük lake and Balıklı artificial lakes, which are located near the western and eastern sides of the lake, are also under the influence of drying. There are endemic plant species belonging to the Irano-Turanian phytogeography around the lake and the halophytes are remarkable. The soil cover was developed on the geologically melange and volcano-sedimentary lithology. Opening the dry parts of the lake to agriculture, unconscious use of water, pesticides, and lack of environmental awareness threaten the future of the lake. In order for the lake to be minimally affected by climatic changes and to survive, it is necessary to ensure that it is less affected by evaporation. For this, the depth of the lake should be prevented from being shallow without human intervention to the underground and surface water resources that feed the lake. In this way, the evaporation and level change of the lake will be less. Akgöl is not only important for the living things in its ecological environment, but also an important accommodation, feeding and breeding station for bird migration routes between Lake Urmia in Iran and Lake Erçek in our borders. Therefore, it is of high importance that Akgöl is preserved and left to future generations.

Keywords: *Climate Change, Akgöl, Drying, Flora and Fauna, Lake.*

Giriş

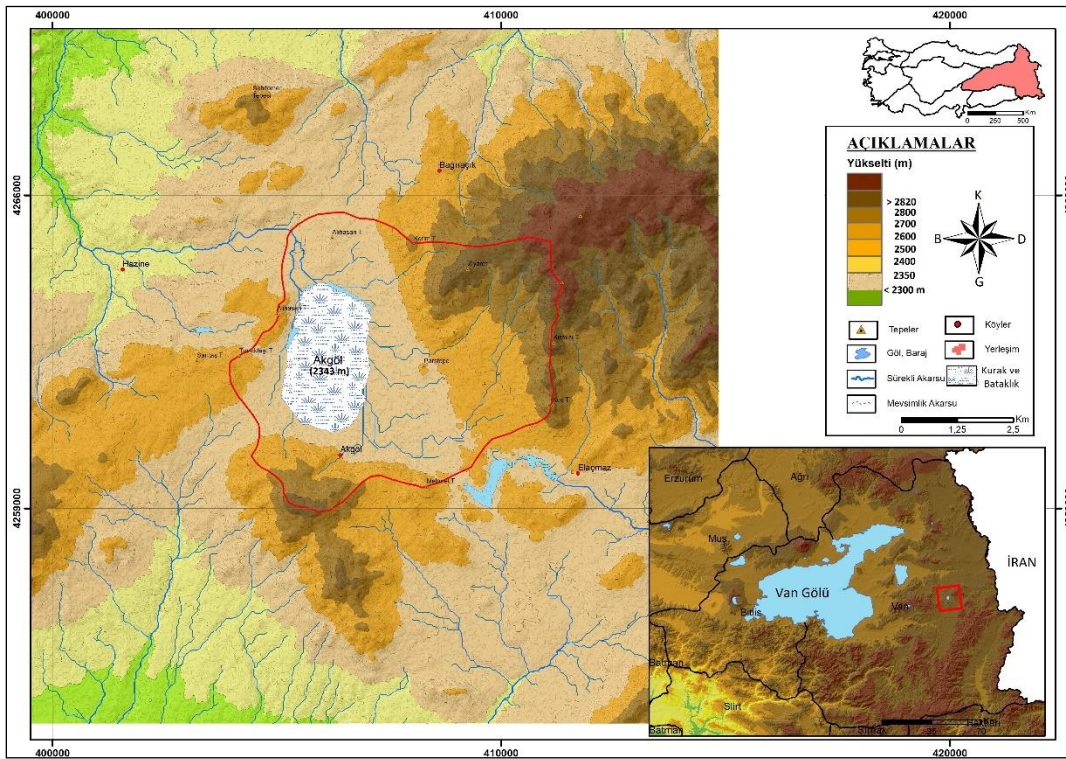
Su, yeryüzündeki tüm canlılar için yaşamın temel öğelerinden biri olmakla beraber aynı zamanda canlılar için doğal bir yaşam ortamı sağlamaktadır. Sulardan yararlanma, ilk önce içecek su temini ile başlamıştır. İnsanların sedanter yaşama geçmesiyle birlikte evcil hayvanların ve tarlaların sulanması gereksinimi doğmuştur. Bu durum, insanla su arasındaki ilişkiyi artırmıştır. Bu ilişki, insanların daha kalabalık gruplar hâlinde yaşamasını, akarsu kenarlarına tesisler yapmasını, su kanalları açmasını mümkün kılmıştır. Bu organizasyon, kentlerde su projeleri ve su ihtiyacının karşılanması gibi işleri ortaya çıkarmıştır. Sudan yararlanma bununla kalmamıştır. Akarsular üzerine değirmenlerin yapılması, ulaşımda nehirlerden yararlanılması mümkün olmuştur. Çimento malzemesinin 19. yüzyılda ortaya çıkması ve mühendislik alanındaki teknik ilerlemelerle modern baraj yapımına geçilmiştir (Tunçdilek, 1985: 12). Günümüzde su kaynakları bilinçsiz kullanım ve insan kaynaklı kirlenme sonucu gitgide azalmaktadır. Dünyamızın %70'i su ile kaplı olmasına rağmen, tatlı su kaynakları bu oranın sadece %2.5'ini oluşturmaktadır. Bugün yeryüzü nüfusunun beşte biri su kaynaklarının yanlış kullanımı, kirlilik, alan kaybı gibi nedenlerden dolayı sağlıklı, temiz ve içilebilir suya sahip değildir (Baysal, 1989: 9; Himes, 1991: 198; Benjamin ve Ark., 1997: 192; Akın ve Ark., 2005: 133; Atabey, 2005: 124). Su kaynaklarının kullanım ve yönetiminin doğru yönetilmemesi hâlinde ileriki yıllarda çok daha fazla insanın su sıkıntısı ile karşı karşıya kalacağı ve birçok yerde dünya nüfusunun günümüze kıyasla daha fazla su stresi baskısı altında yaşayacağı düşünülmektedir. Kısaca su kaynaklarının sorumsuzca kirletilmesi, geri dönüşümü olanaksız sorunların yaşanmasına zemin hazırlamaktadır (Atalık, 2006: 20; Dağlı, 2005: 21; Haviland, 2002: 504).

Göller; su ürünlerini yetiştirme ve sağlamada, rekreasyonel amaçlı kullanmada, su sporları alanlarında kullanılmakla birlikte, ekosistem içinde birçok canlının barınağı olmaları nedeniyle de ayrıca önem taşımaktadır (Elmacı, 2010: 290). Bir ülkenin su zengini sayılabilmesi için kişi başına düşen yıllık ortalama su miktarının en az 8000-10000 m³ olması gerekirken, DSİ kaynaklarına göre bu miktar Türkiye'de 1.519 m³ civarındadır ve bu rakam, bilinenin aksine Türkiye'nin su zengini olmadığını göstermektedir. Ülkemizde kişi başına düşen su ihtiyacını karşılayabilmek için su kaynaklarından en uygun seviyede yararlanabilmek amacıyla araştırmaların yapılması önemlidir. Türkiye'de çapı 1 km² den büyük 104 doğal göl mevcuttur. Bu göller içinde değişik amaçlar için kullanılan (soda, tuz üretimi vb.) göller bulunmakla beraber sulama ve kullanım amaçlı işletilenleri de vardır. Türkiye gölleri ülke su kaynakları açısından önemli bir yere sahip olmasının yanı sıra, gerek morfolojik gerekse hidrolojik açıdan farklı karakterlere sahiptir. Oluşumları, suların kimyasal yapı ve özellikleri ayrıca morfometrik (derinlik, boyut gibi) özellikleri açısından farklılık gösteren göller, bu yönleri ile araştırmacılar tarafından incelenmektedir (Bayarı, 2000).

Araştırmaya konu olan Akgöl ve çevresi, Türkiye'nin Doğu Anadolu Bölgesi'nde Van Gölü'nün doğusunda İran sınırına yakın yükseltisi 2350 m'yi aşan yüksek dağlar arasında bulunmaktadır (Harita 1). Türkiye'nin sahip olduğu jeolojik ve topoğrafya koşullarındaki zengin çeşitlilik, farklı tip ve büyüklükte göllerin oluşmasına zemin hazırlamıştır (Doğu ve diğ.,1994: 243). Türkiye'de bulunan göllerin toplam alanı 9000 km² (Tuncel, 1972: 14) buna bataklık sahalar ilave edilirse 10 000 km² yi

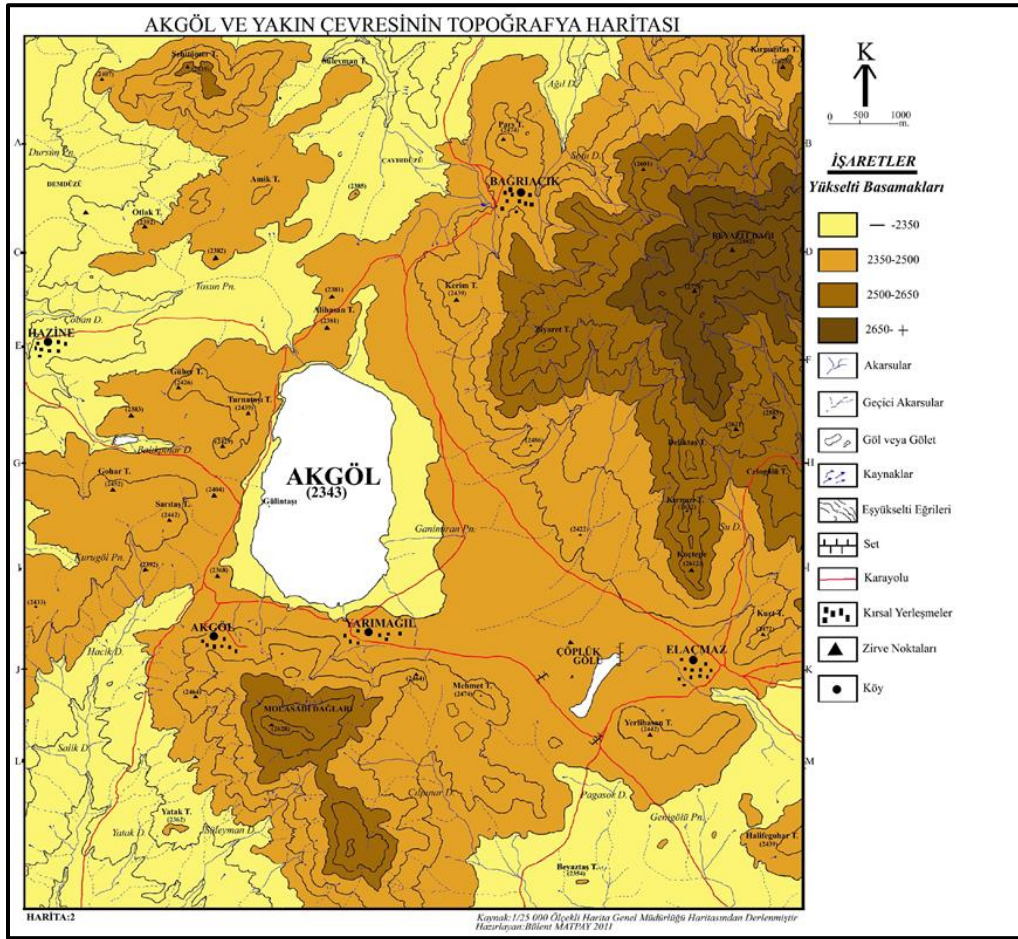
bulmaktadır. (Akkan ve Tuncel, 1990: 99). Anadolu gölleri tek tek değerlendirildiğinde Van Gölü ile Göller Yöresindeki göller dışarıda tutulursa kapladıkları alanlar küçük ve su potansiyelleri azdır. Hatta neotektoniğe bağlı dikey yükselim rejiminin aktif olduğu sahada yükselen dağlar arasında gelişen göllere ulaşım zordur.

Yüksek dağlar arasında bulunan bu göller taşıdığı su potansiyeli bakımından sadece yöre insanı için değil ekosistemin tüm canlı öğeleri için önemlidir. Bir yerde bulunan göl o yerdeki flora, fauna, insan yaşamı ve faaliyetlerinin sürdürülebilirliği için korunması ve değerlendirilmesi gereken önemli kaynaklardır. Çalışma alanı ve çevresi de sahip olduğu göl varlığıyla insanlar için muazzam bir görsellik sunmakla beraber ekolojik ortamın varlığını sürdürmesi bakımından önemli bir jeomorfolojik birimdir.

Harita 1: Araştırma Sahasının Yeri ve Sınırları (Kaynak: HGM 2002'den Düzenlenmiştir. B. Matpay, 2022).

Etrafı dağlarla çevrili olan Akgöl'ün doğusunda Deliktaş Tepesi, Kırmızı Tepe (2622 m), Koç Tepe (2612 m) bulunurken batısında Turnataşı Tepesi (2439 m), Sarıtaş Tepesi (2442 m) bulunmaktadır. Kuzeyinde Alihasan Tepesi (2381 m), Şehitömer Tepesi (2535 m) bulunurken güneyinde Molasadi Dağları (2628 m) ve kuzeydoğusunda yükselen Beyazıt Dağları (2882 m) yer almaktadır (Harita 2). İdari bakımdan Van ilinin Özalp ilçesi sınırlarında kalan Akgöl'ün ilçeye uzaklığı 20 km olup göle ulaşım her mevsim mümkündür.

Harita 2: Araştırma Sahasının Fiziki Haritası (Kaynak: B. Matpay, 2011'den, 1/25000 ölçekli HGM 2002'den düzenlenmiştir).

1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Akgöl ve yakın çevresi Van Gölü Havzası içinde farklı fiziki özelliklere sahiptir. Bu alandaki hidrografik zenginlik ve gölün varlığı bu çevreyi yerleşim alanı ve nüfus yoğunluğu açısından cazip ve insanlar için cezbedici bir uğrak alanı hâline getirmiştir. Bu çalışmada gölün yakın çevresinin doğal ortam özelliklerini izah ederek göl çevresinin tüm canlı ve cansız çevre için önemini ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Ayrıca Akgöl'ün iklimsel değişimlerin etkisiyle de tamamen kurumasının (Foto 1) geçmiş yıllarda basın yayın organlarında geniş yer bulması, bizi burada Akgöl'ün morfolojik oluşum ve gelişimi hakkında bilimsel çalışmaya sevk etmiştir.

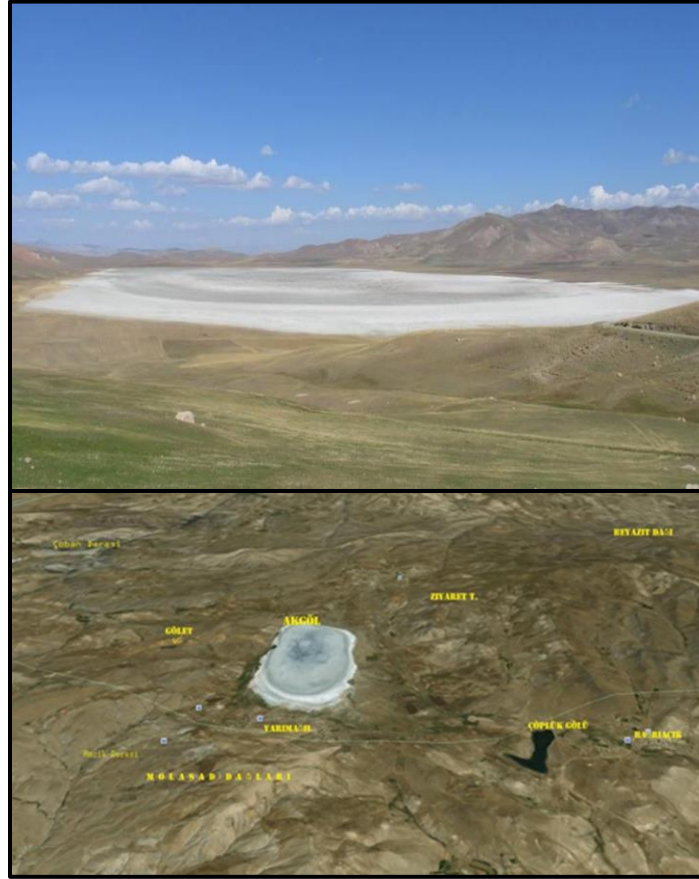

Foto 1: Akgöl'ün İklimsel Değişim Karşısında Kurduğunu Gösteren Arazi Gözlemi ve Uydu Görüntüsü (Foto: B. Matpay, 2011).

Kısacası gölde son yıllardaki seviye değişimlerinin sebebinin araştırılması ve gölün kurumasını engellemek için alınabilecek tedbirlerin araştırılması önem arz etmektedir. Yine Akgöl'ün doğal güzelliği ve bu çevreye özgü doğal flora ve faunanın varlığı, kuşların (flamingo, angut, suna v.s.) göç yolu üzerinde olması, Akgöl'ün ekosistem içindeki önemini ortaya koymaktadır. Günümüzde rekreasyonel (günübirlik) turizm faaliyetlerinin gelişmesi, Özalp'e yakınlığının bir avantaj olması buranın bir turizm sahası (kuş gözlem alanı gibi, temiz hava) olabilmesi açısından bir fırsattır. Nihai olarak bu çalışma ile Akgöl ve çevresinin doğal ortam özellikleri tanıtılmaya çalışılmış olup gölün sorunları tespit edilerek sürdürülebilirliği hakkında bazı çözüm önerilerinde bulunulmuştur.

2. Materyal ve Yöntem

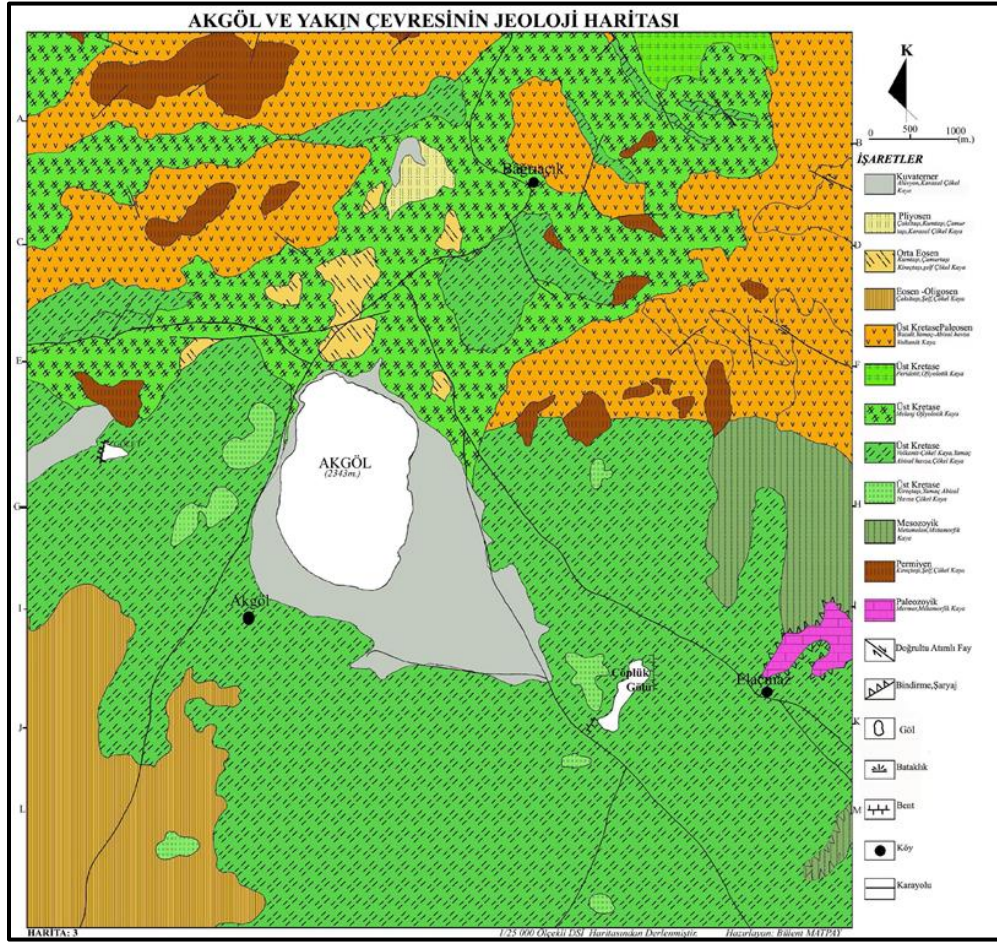
Bu çalışma, jeomorfolojik araştırma yöntemi olarak kabul gören hazırlık çalışmaları, arazi çalışmaları ve büro çalışmaları olmak üzere üç aşamada gerçekleştirilmiştir. Her aşamada coğrafi

araştırmaların dağılışı, nedensellik ve bağlantı ilkeleri göz önünde tutulmuştur. Haritalar çizilmiş, şekil ve grafikler hazırlanmış, profil ve kesitler çıkarılmıştır. Hazırlık aşamasında; önce temel kaynaklar ve örnek çalışmalar gözden geçirilmiş, daha sonra inceleme alanı ve yakın çevresi ile alakalı çalışmalar (jeolojik, jeomorfolojik, hidrografik, limnolojik etüdler gibi) incelenmiştir. Arazi çalışmalarında çeşitli ekipmanlardan faydalanılarak yer şekillerinin izlenmesi, ölçülmesi sağlanmış, aşınım, taşınım ve birikim olayları, yamaç eğimleri, etek düzlükleri, alüvyal sahalar, kayaç türleri vb. belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırma alanında fotoğraflamalar yapılmış, elde edilen bulgular büro çalışmalarında kullanılmak üzere toplanmıştır. Büro çalışmalarında 1/25 000 ve 1/100.000 ölçekli topoğrafya haritasından (K 51-c3 ve L51-b2 paftası) faydalanılmıştır. Arazi gözlemleri, uzaktan algılama teknikleri, coğrafi bilgi sistemleri bir arada yorumlanarak sahanın jeomorfoloji haritası hazırlanmıştır. İklim özelliklerinin incelenmesinde Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü'ne bağlı Özalp İstasyonu'na ait iklim verileri kullanılmıştır. Çalışma alanının hidroğrafya özellikleri, topoğrafya haritasından ve DSI raporlarından yararlanılarak açıklanmaya çalışılmıştır. Bitki örtüsünün özellikleri, İl Çevre Müdürlüğü'nün, Van ili çevre durum raporundan ve YYÜ Biyoloji Bölümünün yaptığı çalışmalardan, yararlanılarak açıklanmıştır. Toprak ve özellikleri ortaya konulurken, Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü ve İl Özel İdaresi tarafından hazırlanan 1/25 000 ölçekli Van ili arazi varlığı haritaları ve raporları (1996) kullanılmıştır. Neticede Akgöl ve yakın çevresinin (Özalp) doğal ortam özelliklerini ortaya koyan bu makale hazırlanmıştır.

3. Doğal Çevre Özellikleri

3.1. Jeolojik özellikler

Jeolojik olarak kıta-kıta çarpışma zonunda bulunan saha ve çevresinde yer alan tektonik kökenli göller post-alpin tektonik hareketler sonucu çevrelerine göre alçalmış ve çukurlaşmış alanlara karşılık gelmektedir (Hoşgören, 2014: 23). Gölün bulunduğu alan yatay hareketler nedeniyle ilksel stratigrafik konumları bozulmuş birbirleriyle tektonik ilişkili değişik yaş ve boyutlarda magmatik, metamorfik ve sedimanter kaya birimleri üzerinde yüzey vermiştir. İnceleme alanındaki bu jeolojik yapı jeomorfolojik özelliklerin kazanılmasında etkili olan bir unsurdur. Bu etki, bir taraftan arazide yerleşmiş bulunan litolojik birimlerin fiziksel ve kimyasal özelliklerinden diğer taraftan birbirlerine göre duruşları ve bu duruşların oluşum özelliklerinden kaynaklanmaktadır. İnceleme alanında permiyenden kuvaternere kadar farklı yaşlarda çeşitli formasyonlar yer almaktadır. Bu çeşitlilik, sahada yer alan formasyonların varlığı bunları oluşturan kayaçların litolojik özelliklerinde kendini göstermektedir. Sahada değişik zamanlara ait çok sert metamorfik kaya (mermer) gibi litolojik birimlerin yanında, aşınmaya karşı dirençsiz olan kumtaşı ve kıltaşından oluşan depolar da mevcuttur. Jeoloji haritasına bakıldığında Akgöl'ün üzerinde bulunduğu zemin üst kretase yaşlı genelde volkano-sedimanter kayalardan oluşan ve kireçtaşlarını da kapsayan Yüksekova karmaşığı ile temsil edilmektedir (Şekil 3).

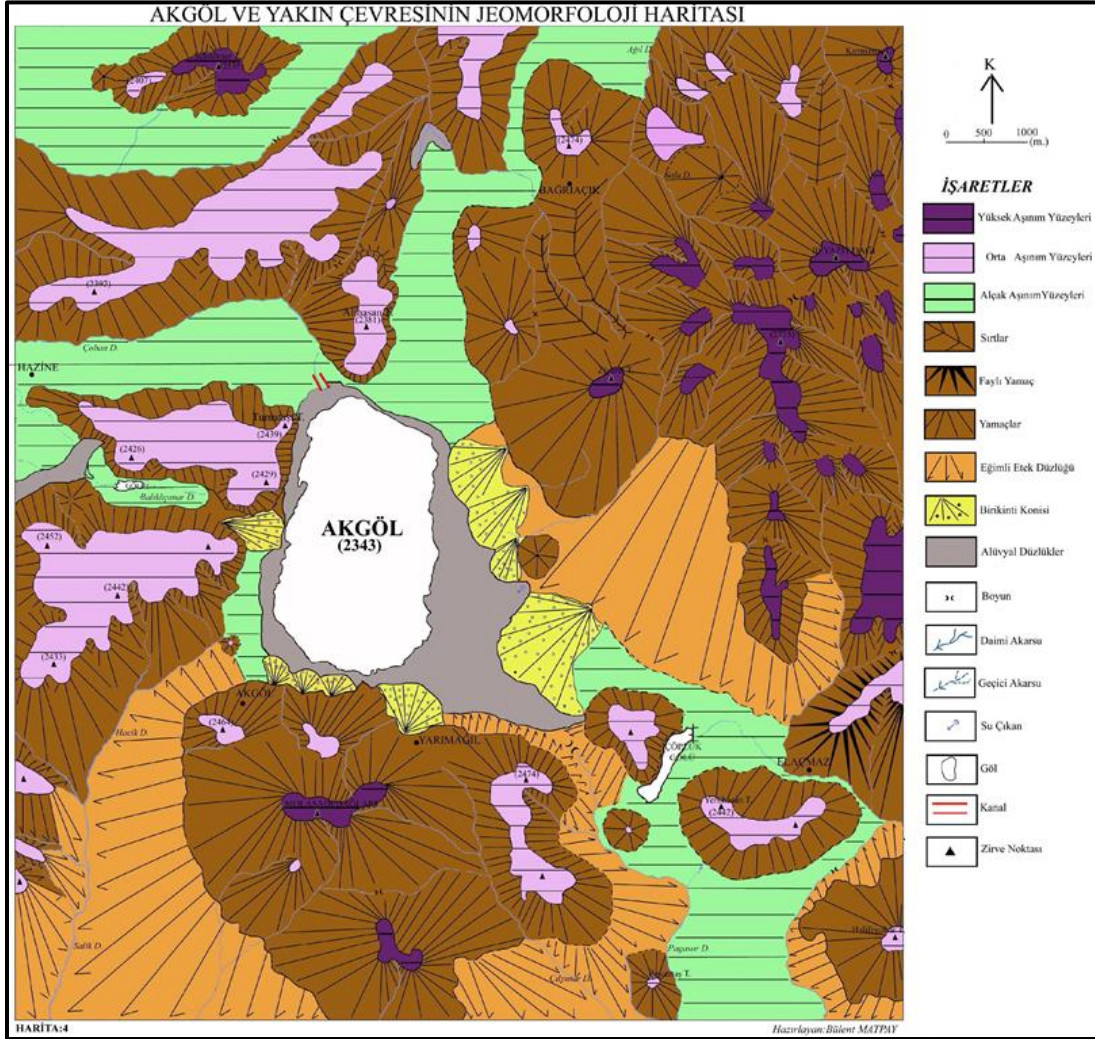

Harita 3: Araştırma Sahası ve Çevresinin Jeoloji Haritası (Kaynak: B. Matpay, 2011'den MTA 2007'den düzenlenmiştir).

3.2. Jeomorfolojik Özellikler

Akgöl ve çevresine ait topoğrafyanın yer şekillerinin oluşumu üzerinde dış etmenlerden en fazla daimi ve geçici akarsular etkilidir. Bu akarsular araziye yararak vadi, yamaç ve birikinti konilerini meydana getirmiştir. Engelibeli olan bu topoğrafyada öne çıkan yer şekilleri yapısal düzlükler, eğimli etek düzlükleri, birikinti konileri, vadi ve yamaçlar, aşınım yüzeyleri, tepeler ve dağlardır (Şekil 4). Akgöl'ün bulunduğu çanağı çevreleyen yükseltiler Turnataşı Tepesi (2439 m), Molasadi Dağları (2628 m) ve Beyazıt Dağları (2882 m) dır. Dış etmenlerden özellikle akarsuların sahayı yarmasından anlaşılacağı üzere geçmişten günümüze hâlen devam eden bir aşınım faaliyeti vardır. Özellikle akarsuların tesiriyle taşınan materyaller göl kıyısına doğru birikinti konisi olarak belirlemektedir. Eğim koşulları göl kıyısından itibaren en fazla kuzeydoğu yönünde artmakta iken güneybatı ve doğu yönünde azdır. Göl çanağının etrafında yükselen çoğu düzlük alan dış etmenlere bağlı olarak günümüzde de aşınmaya devam etmekte

olup morfolojik olarak farklı seviyelerde aşınım yüzeylerine denk gelmektedir. Akgöl'ün üzerinde bulunduğu çanak yakın çevrede bulunan morfolojik birimlerden arta kalan fiziksel ufalanma ürünlerinin rüzgâr, akarsu gibi faktörlerle taşınarak biriktirildiği yerdedir.

Harita 4: Akgöl ve Çevresinin Jeomorfoloji Haritası (B. Matpay,2011).

3.3. İklim özellikleri

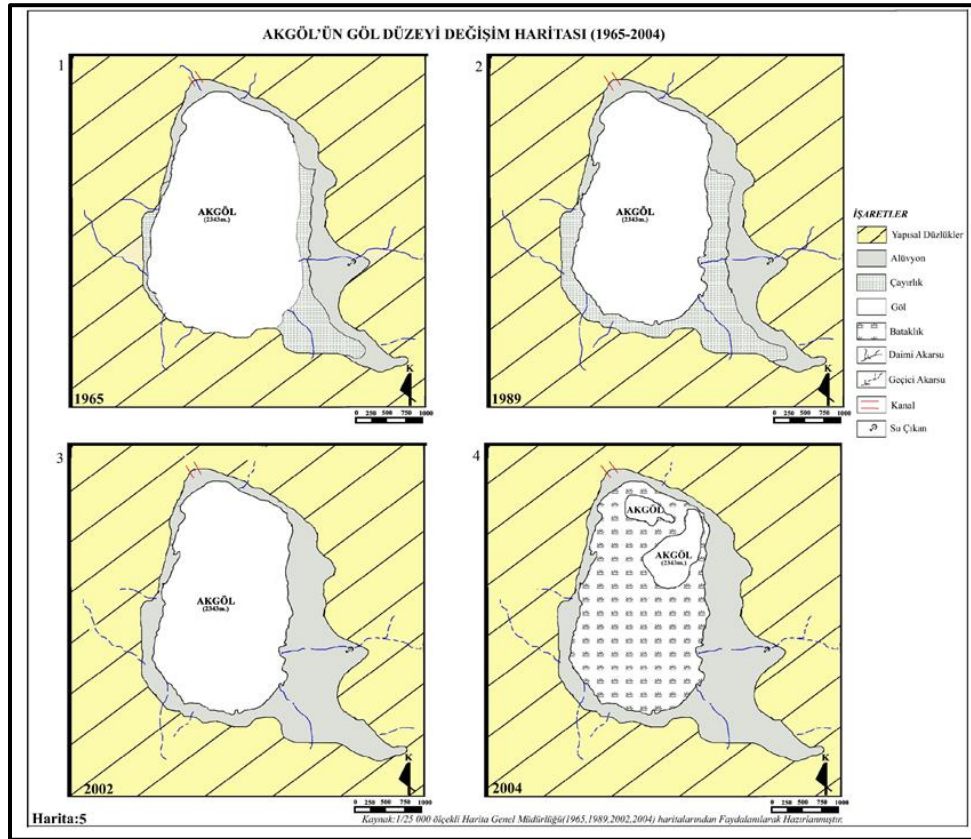
Fiziki coğrafyanın asli unsurlarından biri olan iklim, yer şekillerinin oluşum ve gelişiminde etkili olduğu gibi insanların aktivitelerinde belirleyicidir (Seyitoğulları, 2022: 112). Araştırma sahasının en önemli birimi olan Akgöl'ün su seviye değişimleri üzerinde coğrafik, topoğrafik ve beşeri faktörler dışında iklim özellikleri de son yıllarda etkisini çok fazla göstermektedir. Doğada suyun hidrolojik çevriminin önemli bir unsuru olan iklim elemanları Akgöl'ün seviye değişimi üzerinde etkisi Akgöl'ün su seviyesinin düşmesine, hatta yaz sonuna doğru yok olmasına neden olmaktadır. Bunda en önemli unsur buharlaşmadır. Buharlaşma üzerinde meteorolojik faktörlerden güneş radyasyonu, sıcaklık, hava

buhar basıncı, basınç ve rüzgârın oldukça etkili olduğu bilinmektedir. Akgöl ve çevresinin iklim özelliklerini ortaya koymak için Özalp meteoroloji istasyonu verilerinden (1984-2019) faydalanılmıştır. Çalışma alanının içinde yer aldığı Van havzasında genel olarak iklim şiddetli karasal ve kuraktır. Yağış 400 mm'yi aşmaktadır. Çukurluklar daha mutedildir. Akgöl'ün içinde bulunduğu sahanın da iklimi yarı kurak son derece soğuk bir ikliminin etkisindedir. En etkili mevsimler yaz ve kış mevsimleridir. Rasat verilerine göre sahanın yıllık ortalama sıcaklığı 6,2°C dir. Ortalama sıcaklığın en yüksek olduğu ay 20,9 °C ile Temmuz ayı iken en düşük ortalama sıcaklık ise -9,6 °C ile Ocak ayıdır (Çizelge 1).

Aylar	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıllık
Aylık Ortalama Sıcaklık (°C)	-9.6	-7.8	-1.4	5.9	11.0	16.3	20.9	20.6	15.3	8.5	1.1	-5.9	6.2
Aylık Maksimum Sıcaklık (°C)	12.5	12.1	21.2	26	30.3	34	37,6	38.8	35.9	27.9	20	18.8	38.8
Aylık Minimum Sıcaklık (°C)	-33.3	-36	-34	-19.4	-7	-0.4	4	2.4	-26	-8.6	-25.3	-35.8	-36

Çizelge 1: Araştırma sahasının sıcaklık verileri. (MGM 1984-2019 verilerinden derlenmiştir).

Derin su kütlelerinin hava sıcaklığına geç uyum sağladığı bilinmektedir. Bundan dolayı derinliği fazla olan su kütleleri, sıg olan su kütlelerine kıyasla yaz aylarında daha az, kış aylarında ise daha çok buharlaşmaya maruz kalmaktadır. Akgöl'ün distrofik (derinliği 0-6 m arası) özelliğinden dolayı iklim unsurlarından, buharlaşmadan çok hızlı etkilenmektedir. Bu yüzden göl yaz sonuna doğru çekilmekte olup son yıllarda ise kurumaktadır. Bunun yanında yıla değişiklik gösteren sıcaklık, yağış koşullarından dolayı da göl seviye değişimi çok hızlı etkilenmektedir (Harita 5). Hatta 2022 yaz ayı arazi çalışmasında (Temmuz ayı) gölün tamamen kurduğu görülmüştür.

Harita 5: Akgöl'ün Farklı Yıllara Ait Seviye Değişimi Haritası (B. Matpay, 2011).

Sahanın yağış-buharlaşma verilerine baktığımızda ortalama en fazla yağışın ilkbaharda düştüğü görülmektedir. En az yağış ise yaz aylarında düşmektedir. Bunun yanında yıllık ortalama toplam yağış miktarı 551,4 mm (Çizelge 2) olup yaz aylarında yağışın 35 mm'nin altına düştüğü görülmektedir. Günlük en çok yağış miktarı ise nisan ayında düşmesine karşın, en az yağış ise ocak ayında düşmektedir.

Aylar	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıllık
Toplam Yağış Ort. (mm=kg÷m ²)	55.5	56.0	59.1	72.1	73.0	34.5	24.4	13.6	16.6	43.1	50.6	52.9	551.4
Maksimum Yağış (mm=kg÷m ²)	31.4	32.8	37.3	56.5	39.7	47.4	47.3	24.8	37.9	33.5	44.5	45.5	56.5

Çizelge 2: Araştırma sahasının yağış verileri. (MGM 1984-2019 verilerinden derlenmiştir).

Akgöl'ün varlığını sürdürmesi üzerinde, iklim elemanlarından buharlaşma ön plana çıkmaktadır. Buharlaşma mayıs ayından itibaren artarak devam ederek ağustos ayında maksimum değerine ulaşmaktadır. Araştırma sahasında yıllık maksimum açık yüzey buharlaşması 19,9 m'dir. Yıllık toplam açık yüzey buharlaşması ortalaması ise 1158,9 mm'dir (Çizelge 3). Bu veriler ışığında Akgöl'ün su seviyesi buharlaşma düzeyine uyumlu bir biçimde azaldığı görülmektedir.

Aylar	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıllık
Maksimum Açık Yüzey Buharlaşması (mm)	-	-	-	-	9.80	16.30	18.70	19.90	14.50	10.30	3.40	-	19.90
Toplam Açık Yüzey Buharlaşması Ort. (mm)	-	-	-	-	89.7	222.1	300.3	280.7	186.3	75.3	4.5	-	1158.9

Çizelge 3: Araştırma Sahasının Buharlaşma Verileri (MGM 1984-2019 verilerinden derlenmiştir).

Buharlaşma üzerinde etkili olan meteorolojik faktörlerden güneş radyasyonu verilerine bakıldığında aydan aya değişiklik gösterdiği ve maksimum küresel güneş radyasyonu yıllık $0,93 \text{ cal}\div\text{cm}^2$ olduğu hesaplanmıştır (Çizelge 4). Yaz aylarında etkinliğini iyice gösteren güneş radyasyonu da Akgöl'ün su seviyesine negatif yansımaktadır.

Aylar	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıllık
Maksimum Küresel Güneş Radyasyonu ($\text{cal}\div\text{cm}^2$)	0.70	0.85	1.04	1.11	1.16	1.14	1.09	1.02	0.95	0.82	0.68	0.64	0.93
Ortalama Küresel Güneş Radyasyonu ($\text{cal}\div\text{cm}^2$)	195.5	264.8	355.0	388.6	452.7	494.6	473.6	439.0	381.3	261.0	187.9	165.3	338.3

Çizelge 4: Araştırma Sahası ve Çevresinin Güneş Radyasyonu Verileri (MGM 1984-2019 verilerinden derlenmiştir).

Netice olarak Orta Miyosende Türkiye'nin de içinde bulunduğu alanı kapsayan noktada Arabistan platformunun Anadolu ile çarpışması, iklim özelliklerinin de değişmesine neden olduğu (Soykan, 2001: 129) aşikârdır. Çarpışma etkisine bağlı çukurlukta kalarak gölün çanağını oluşturan Akgöl havzası, iklimin tesirine bağlı olarak suyla dolmaktadır. Günümüzde değişen iklim koşullarına ve diğer faktörlere göre göl çanağındaki su çekilmekte hatta kuruyabilmektedir. Ayrıca iklim koşullarındaki bu farklılaşma jeomorfolojiye yansiyarak, topoğrafya yüzeyinde bulunan materyallerin, doğrudan veya dolaylı olarak aşınmasına, taşınmasına ve Akgöl'ün bulunduğu su toplama havzasında birikmesine neden olmaktadır (Foto 2).

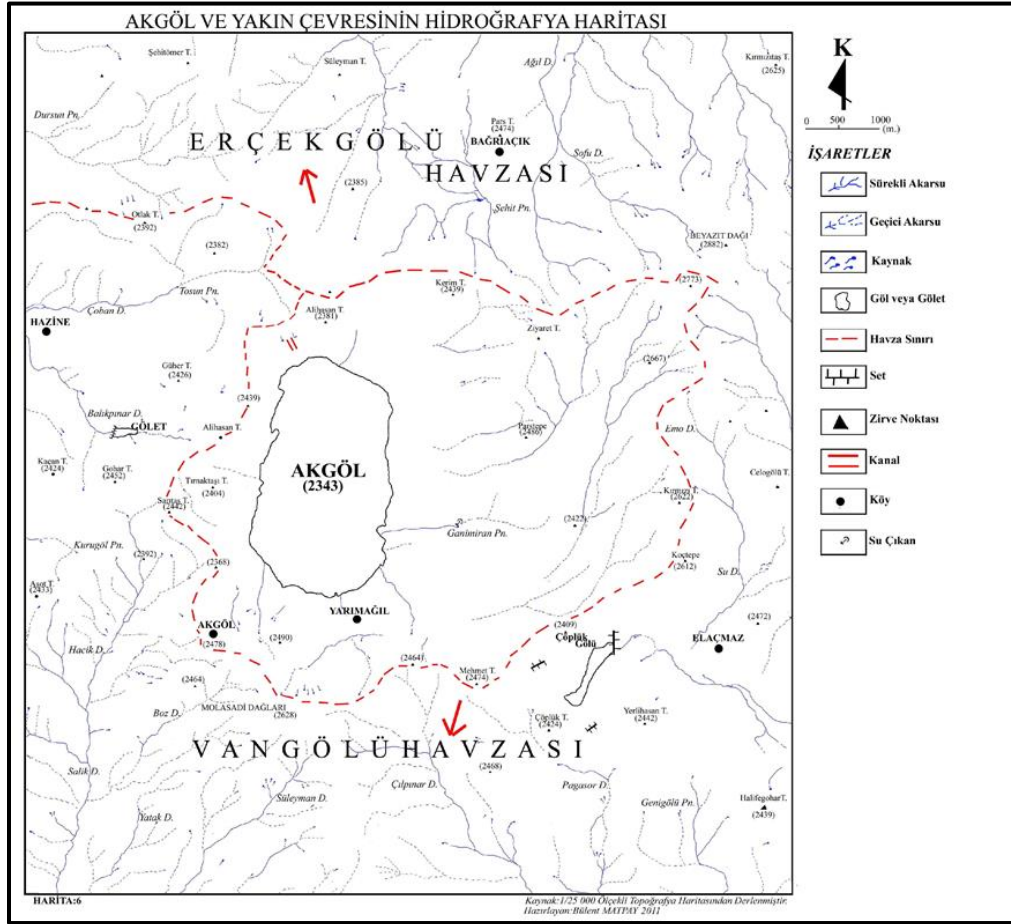

Foto 2: Akgöl ve Çevresinde Biriken Malzemenin ve Tabanda Kuruma Sonucunda Görülen Tuzluluğun Genel Görünümü

(Kaynak:https://im.haberturk.com/2018/08/04/2089912_3026e79af45910e2ac0684b3c229346b_640x640.jpg).

3.4. Hidrografik Özellikler

Saha, daimi akarsu ve kaynaklar bakımından zengin potansiyele sahip olmamasına karşın ilkbahara doğru, dağlarda bulunan kar ve buz erimeleri ile yağıştaki artışa bağlı olarak geçici akarsuların debisi artmaktadır. Kaynaklardan ziyade bu geçici akarsular Akgöl havzasını beslemektedir. Akgöl'e su girişi, gölün bulunduğu iklim kuşağından ötürü daha çok ilkbahar ve kış aylarında gerçekleşmektedir. Su toplama havzasındaki akarsular ile göle su girişi doğusundaki Pars Tepe ve Ziyaret Tepe'den gelen mevsimsel akarsular etkilidir. Su kaynakları ile göle su girişi ise morfolojik olarak doğu kıyısında birikinti konisi önünde yer alan Ganimiran su çıkana ile havzayı beslemektedir. Ayrıca Yarımağıl Köyü'nün yamacında yer alan birikinti konileri yakınlarında yer alan kaynaklar da gölü beslemektedir. Akgöl'ün içinde bulunduğu beslenme havzası sentripetal bir drenaj ağı karakterindedir (Harita 6).

Harita 6: Akgöl ve Çevresinin Hidrografya Haritası (B. Matpay, 2011).

Göl kıyısında yapılan incelemelerde sözü edilen çevreden geçici akarsu ve diğer dış etmenlerle taşınan materyallerin gölü her geçen gün biraz daha siltasyona uğrattığı tespit edilmiştir. Bu durum göl çanağının dolmasına neden olmaktadır. Yakın tarihlere kadar gölün kuzeybatısında bulunan eşik, gölün dış drenaja açılan ayağı konumundaydı. Öyle ki DSİ tarafından inşa edilen kanal aracılığı gölün fazla suyu bu kanal aracılığıyla tarımsal sulamada kullanılmaktaydı. Fakat günümüzde değişen iklim koşullarının etkisiyle göl seviyesinin düşmesi/kuruması bu kanalı işlevsiz bırakmıştır. Arazinin engebeli topografya özellikleri ve karmaşık yapısı Akgöl'e gelen yüzeysel suların akış yönünü etkilemektedir. Akgöl'ün bulunduğu çanakta yüzeysel sular havza içine doğru yönelirken, kuzeyde bulunan yüksek topografyada hareket yönü Özalp'e doğru, güneyde ise Gürpınar'a doğru akış göstermektedir.

Foto 3: Akgöl'ü besleyen önemli su kaynakları (Akgöl'ün yakın kıyıları) (B. Matpay, 2011).

Araştırma sahasında Akgöl'ün dışında, Çöplük Gölü ve Balıklıpınar yapay göletleri bulunmaktadır (Foto 4).

Foto 4: Çöplük Yapay Set Gölünün Genel Görünümü (Doğudan Batıya doğru bakış) (B. Matpay,2011).

3.5. Bitki Örtüsü

Akgöl ve yakın çevresinin, flora ve vejetasyonu İran-Turan fitocoğrafik bölgesinde yer almaktadır. Akgöl çevresinde biyolojik çeşitlilik son derece yüksektir. Ekolojik koşulların bitki yetişmesine uygun şartları taşıması yüzünden göl çevresinde en çok dikkat çeken bitki türü halofit (Tuzcul Bitkiler)lerdir. Yine kıyıya yakın alanlarda mineral yönünden oldukça zengin birikim alanlarında birbirinden farklı ot formasyonlarının geliştiği görülmektedir. Genel olarak yazları sıcak ve kurak olan sahada yazın tamamen kuruyan otsu bitki toplulukları, özellikle bozkırlar hâkimdir. Sahada aşırı otlamanın yapıldığı kısımlarda geven, yavşan türünden otlar ve dikenler örtüyü teşkil ederler. Arazi büyük oranda işlemeli tarım altındadır. Yetiştirilen türler arasında tahıllardan buğday başta gelmektedir. Sulanan alüvyallerde ot formasyonları yaygındır. Doğal örtünün bozulmadığı alan yalnız yaş alüvyallerde dik ve sarp eğimlerdir. Burada bulunan bitki örtüsünün ot formasyonu şeklinde olmasının genel nedeni nemlilik dışında alanda tarla açma ve insanların alanı bilinçsiz kullanımı etkin olmaktadır. Sahada esas problemlerden biri göl seviyesinin düşmesine bağlı olarak göl tabanının beşeri faktörlerin etkisiyle tahrip edilerek ziraat alanlarına dönüştürülmesidir. Özellikle göl çevresindeki düzlük alanlarda tarıma açılmış alanlar görmek mümkündür. Bilinçsiz arazi kullanımı göl kurumasını hızlandırıcı etkiye sahip alanlardır. Göllerin içinden ve çevrelerindeki ıslak yerlerden çeşitli bitki örnekleri toplanmıştır. Toplanan bu bitkilerin çeşitli tür cins ve familyaları aşağıdaki sınıflandırılmıştır. *Charabispida*, *Fabaceae* (*Lotuscorniculatus/tenuifolius*), *Acaulis*, *Cichoriuminthybus*, *Cirsiumrhizocephalum*, *Glaux Maritima*, *Rhizocephalum*, *Taraxacumscaturiginosum*, *T.transcaucasicum*, *Centaurium Erythraea*, *Turcicum*, *Plantago Maritima*, *Iris spurial*. *Subsp. Musulmanica* (Fomin) *Takht*, *J. Articulatus*, *J.Bufonius*, *J.gerardi*, *J.heldreichianus*, *Carex melanostachya*, *Agrostis Stolonifera*, *Alopecurus arundinaceus*, *Elymus repens*, *Hordeum violaceum*, *Puccilenellia gigantea* önemli bitkilerdir (Behçet ve Özgökçe, 1996).

Göl çevresi morfolojik olarak dağlarla çevrili olması ekolojik koşulların bitki yetişmesine uygun ve korunaklı şartları sağlamıştır. Göl çevresinin jeolojisi, hidrografyası, daha çok buharlaşmanın etkisi ve gölün sığ olmasından ötürü göl yüzeyinde evaporasyonu hızlandırmaktadır. Bu nedenle göl kıyısının tuzlu olma özelliği fazladır. Bunun sonucu olarak Akgöl kıyılarında tuzu seven bitkilerden halofitler çeşitlilik göstermektedir. Ayrıca gölün kıyısından itibaren yükselen kuzey yamaçlarda 2350-2500 m'ye kadar bitki örtüsünün tür çeşitliliği güneye nispeten fazladır. Netice de bitki örtüsü Akgöl'ün seviye değişiminden, jeoloji ve toprak özellikleri, jeomorfolojisinden (yükselti, bakı gibi) ve beşeri faaliyetlerin tesirinden hızlı etkilenmektedir.

3.6. Toprak Özellikleri

Araştırma alanı toprakları karasal iklim etkisi altında litoloji, topoğrafya, bitki örtüsü ve zaman sürecinin tesiri altında gelişmiştir. Akgöl kıyısından itibaren alüvyal topraklar yer alırken yukarı yamaçlara doğru zonal topraklar grubundan olan ve besin maddesi yönünden oldukça zengin özelliğe sahip kestane renkli topraklar yer almaktadır. Kestane renkli topraklarda karbonat birikim zonu

kahverengi topraklara nazaran biraz daha derinde bulunur. Eğimin fazla olduğu yamaçlarda erozyonun etkili olması nedeniyle toprak derinliği çok sığdır. Bu toprak türü sahada daha çok Üst Kretase yaşlı metamorfikler üzerinde yayılım göstermektedir. Kestane renkli toprakların görüldüğü alanların büyük bir kısmı çevrede yaşayan halk tarafından mera arazisi olarak kullanılmaktadır. Ancak fiziksel özellikleri tohumlama yapmaya, iyileştirme, koruma ve kontrol uygulamalarına elverişli olmadığından çayır ve mera ıslahı için kullanım olanakları da oldukça sınırlıdır.

Alüvyal topraklar Akgöl yüzey suyunun tabanı ve etki alanında akarsular tarafından taşınarak birikimin olduğu düz ve düze yakın eğime sahip olan göl kıyısı ve çevresinde bulunmaktadır. Bu toprak içinde değişik özellikte katlar gözlenebilmektedir. Alüvyal topraklarda üst topraktan alt toprağa geçiş belirsizdir. İnce bünyeli katlarda geçirgenlik az, yüzey nemli, organik madde fazladır. Kaba bünyeli katlarda ise iyi drene olduklarından yüzey çabuk kurumaktadır. Genel olarak drenajın iyi olduğu alüvyal topraklar, besin maddeleri bakımından zengin olup tarıma uygun özelliğe sahip olduğundan tarım arazisi olarak kullanılmaktadır. İnceleme alanında Akgöl'ün tuzlu oluşu, etrafındaki alüvyal toprağın yapısına katıldığı içindir ki bu alanlarda tuzcul bitkiler kıyıda fazladır. Bu kıyıda toprak oluşumunu siltli ve killi bir alüvyon sağlamaktadır. Çakıllı malzeme hemen hemen mevcut değildir.

4. Gölün Oluşum ve Gelişim Özellikleri

Akgöl ve çevresinin Orta Miyosen'de meydana gelen neotektoniğin etkisiyle dikey yükselim rejimine geçtiği bilinmektedir. Akgöl'de topyekün yükselen bu topoğrafyada bulunan yüksek dağlar arasındaki tektonik çukurlukta gelişmeye başladığı düşünülmektedir. Kıraner'in 1959'da Özalp çevresinde yaptığı arazi çalışmalarında, Özalp civarının Burdigalien'de su yüzüne çıktığı ve bu suyun Üst Miyosen'de tamamen çekildiğini yine bu sahada, Pliyosen sonunda yer yer tektonik çukurlukların oluştuğunu söylemiştir. Bu bilgiler ışığında Akgöl'ün de böylesi bir tektonik çukurlukta meydana geldiği düşünülmektedir. Göl çukurluğunu çevreleyen dağlara baktığımızda batısında Alihasan Tepesi (2439), doğusunda Pars Tepe (2486m), Kırmızı Tepe (2622m), güneyinde Molasadi (Emo) Dağları (2628), doğusu ve kuzeyinde ise Beyazıt Dağları (2882 m) bulunmaktadır. Gölün biçimi âdeta doğu batı yönlü sıkıştırılmış ve kuzey-güney yönlü uzanım göstermiş girinti ve çıkıntısı fazla olmayan bir yapı göstermektedir. Gölün gelişiminde yamaçlardan ve birikinti konilerinden gelen materyallerin göl çukurluğunu doldurması etkilidir. Günümüzde Akgöl kar ve yağmur suyu sonucunda gelişen geçici akarsular, kaynaklar ile beslenerek gelişimini sürdürmektedir. Gölün üzerinde bulunduğu zemin Üst Kretase yaşlı genelde volkano-sedimanter kayalardan oluşan ve kireçtaşlarını da kapsayan Yüksekova karmaşığı ile temsil edilmektedir. Göl çanağının üzerinde yer aldığı bu formasyon, kalınlığı en fazla 2500 m'ye ulaşan Yüksekova karmaşığı, yanal ve düşey yönde oldukça sık kaya türü değişimi gösterir. Gölün olası yükselim dönemlerinde dışarıya bağlanan üç eşiği (gideğen) mevcuttur (Foto 5).

Foto 5: Gölün Seviyesinin Yükselimi Durumunda Dışarıya Bağlanan Eşiklerin Görünümü (Ok yönleri) (B. Matpay, 2011).

Gölün güneydoğusundaki, güneybatısındaki ve kuzeybatısındaki eşikler gölün ihtimal dâhilinde yükselimi sonucu göl ayağı konumundadır. Bu durum geçmiş jeolojik süreçte göl seviyesinin bu eşiklerden taşmış olabileceği fikrini akla getirmektedir. Göl çanağı, birikinti konilerinin karşıt yamaçlardan (Doğu-Batı yönlü) birbirlerine doğru gelişmeyi sürdürmesiyle, göl tabanında sediman birikimi sürmüştür ve göl çukurluğu daha yavaş dolarak günümüzdeki görünümü kazanmıştır. Bu eşiklerden kuzeybatıda olanı günümüzden 30-40 yıl öncesine kadar aktıftı, fakat son yıllarda iklim değişikliklerinin tüm dünyada gösterdiği etki araştırma alanı üzerinde de etkisini göstermiştir. Bu etkiden dolayı suları iyice çekilen Akgöl'ün kuzeybatıda bulunan eşiği(su kanalı) günümüzde işlev görmemektedir. 2343 m yükseklikte çukur bir alanda bulunan gölün tabanı maalesef son yıllarda yaz sonu dâhi gelmeden kurumaktadır.

5. Gölün Doğal Ortam Özelliklerinin Ekosistem Bakımından Önemi ve Potansiyeli

Akgöl ve çevresi; jeolojik, jeomorfolojik, flora, fauna zenginliği ve peyzaj güzelliği ve birçok kuşun göç yolu üzerinde ve konaklama istasyonu olması nedeniyle, Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği

Bakanlığına bağlı Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü'nce, Akgöl potansiyel doğal sit alanı aşağıda bulunan haritada gösterildiği şekliyle Bakanlık Makamının 10/02/2020 tarihli 34977 sayılı oluruyla “Doğal Sit-Nitelikli Doğal Koruma Alanı” ve “Doğal Sit- Sürdürülebilir Koruma ve Kontrollü Kullanım Alanı” olarak tescil edilmiştir. “Doğal Sit-Kesin Korunacak Hassas Alan”ın tesciline ilişkin idari süreç devamında 21.04.2020 tarihli Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Akgöl ve kıyıları (6.369.158.16 m²) kesin olarak korunacak hassas alan olarak tescillenmiştir.

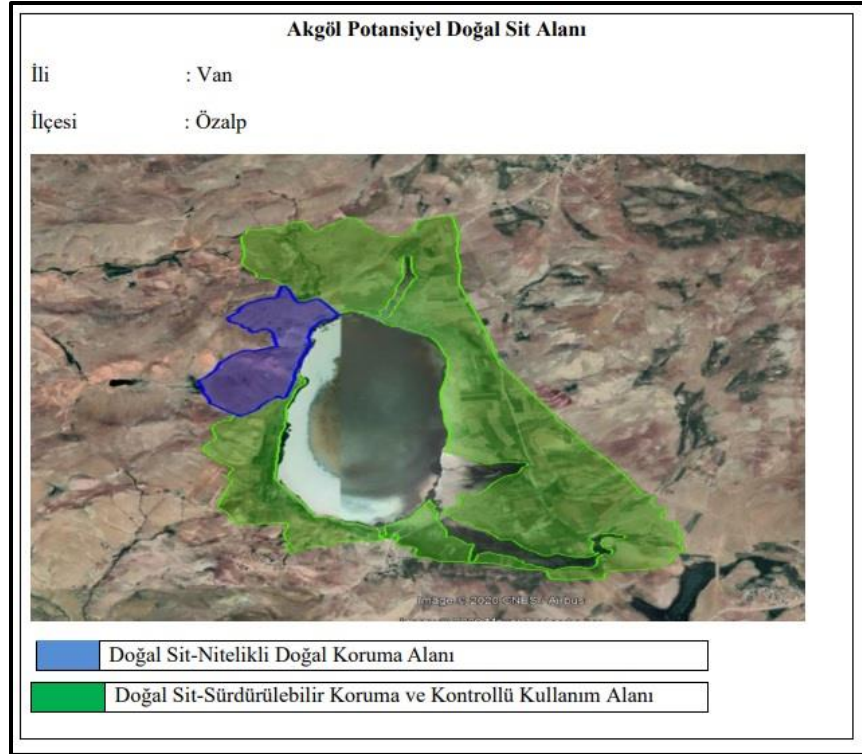

Foto 6: Akgöl ve Çevresini Gösteren Doğal Sit-Nitelikli Doğal Koruma Alanı ve Sınırları.

<https://tvk.csb.gov.tr/van-ozalp-akgol-tescil-ilani-duyuru-406648>

Gerçekten de 407 ha yüzölçüme sahip park sahası görülmeye değer güzel bir manzaraya sahiptir. Akgöl kıyılarının az eğimli düzlüklere sahip olması bu alanda zirai faaliyetlerin yapılmasını sağlamıştır. Bu yüzden gölün sahip olduğu yer altı su kaynakları da bilinçsiz zirai faaliyetler yüzünden azalmaktadır. Akgöl, birbirinden farklı kuş türlerinin İran sınırları içinde kalan Urmie Gölü'nden, Türkiye sınırları içinde kalan Erçek Gölü ve yakınında bulunan sulak alana ulaşmaya çalışırken, kuşların mola verdiği önemli bir konaklama ve beslenme istasyonudur. Kuşlar için hayati öneme sahip olan göl tamamen kuruması halinde kuş göç yollarının değişmesine de neden olacaktır.

Foto 6: Akgöl'ün doğal ortam koşullarından faydalanan Flamingoların Akgöl kıyılarında genel görünümü.
https://cdnuploads.aa.com.tr/uploads/Contents/2018/08/04/thumbs_b_c_bafc228106617aebc5e3ed96297d04b9.jpg

Göl sadece kuşlar için değil yörede önemli bir geçim kaynağı olan hayvancılık için de önemlidir. Çünkü burası hayvanların konaklama ve su ihtiyacının giderildiği noktalardan biridir. Floristik bakımdan zengin olan saha özellikle halofitlerin doğal yaşam yeridir. Nihai olarak Akgöl ekosistemde bulunan flora ve fauna için önemli bir habitat alanı olmakla beraber burada suyun yani gölün varlığı insan faaliyetleri, nüfus ve yerleşmenin de temel kaynağıdır. Bu yüzden Akgöl Doğal Sit-Nitelikli Doğal Koruma Alanı ekosistemde yer alan tüm canlılar için hayati öneme sahiptir. Keza Akgöl başta ekoturizm olmak üzere çok çeşitli turizm etkinlikleri için çekim gücü oldukça yüksek bir potansiyele sahip olmanın yanı sıra bilimsel araştırmalar için açık doğa laboratuvarı niteliğindedir.

6. Teşekkür ve Bilgilendirme

Bu araştırma makalesi 2011 yılına ait olan *Akgöl ve Yakın Çevresinin Jeomorfolojisi* isimli yüksek lisans tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır.¹

¹ Bu araştırma makalesi 2011 yılına ait olan *Akgöl ve Yakın Çevresinin Jeomorfolojisi* isimli yüksek lisans tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

7. Sonuç ve Öneriler

Doğal bir güzelliğe sahip olan Akgöl son yıllarda iklimdeki farklılaşmaya bağlı gelişen yıllık yağışın az olması ve buharlaşmanın yüksek olmasından ötürü kuruma ile yüz yüzedir. Gölün bulunduğu konum, çevresine ait yer şekilleri, hidrografyası ve diğer doğal ortam özellikleri, sadece Akgöl ve çevresinin ekolojik ortamı için değil geniş bir alanın ekosistemi için hayati öneme sahiptir. Bu yüzden de kesin korunacak hassas alan kategorisine alınmıştır. Akgöl, İran'da bulunan Urmıye Gölü'nden, Van'ın doğusunda bulunan Erçek Gölü kıyı ve sulak alanlarına ulaşmak için gelen çeşitli kuşlar (flamingo, angut, suna vb.) için konaklama istasyonu, göç yolu güzergâhı, beslenme ve üreme alanı olarak kullanılmaktadır. Bu yönüyle zoocoğrafik bakımdan önemlidir. Bunun yanında Akgöl kıyılarında bulunan sucul yapıdaki doğal bitki florasının (özellikle tuzcul bitkiler) varlığı ekosistem içindeki diğer canlıların neslini sürdürmesi ve canlılık döngüsü bakımından önemlidir. Bu doğa harikasının korunması ve gelecek nesillere devredilmesi gereken doğal bir miras olduğu düşünülerek gölün korunması için önlemler alınmalıdır. Son yıllarda gölün çekilmesine bağlı kuruyan yerler ve çevresi tarımsal aktivitelere, aşırı otlatma sahasına ve ulaşım ağına açılmıştır. Bu durum göl ve çevresinin sahip olduğu doğal ortam üzerinde baskı üretmekte, buradaki kaynakları tükenme noktasına getirmektedir. Özellikle gölün çekilen kıyı kesimlerinin bilinçsizce tarımsal faaliyetlere açılması Akgöl'ü geri dönüşü olmayan karasal alana dönüşmesine neden olmaktadır. Bu tarımsal alanlarda kullanılan gübreler göl suyuna karışarak gölü kirletmektedir. Bu yüzden göl ve çevresinin fitocoğrafyası ve zoocoğrafyası olumsuz yönde etkilemektedir. Daha çok yüzeysel beslenimle gelişen Akgöl'ün tabanında ve çevresinde yer alan kaynaklar çevreye doğru yayılım sunmaktadır. Akgöl'ün kurumasındaki etken sadece kuraklığa bağlı olmayıp beşeri faaliyetlerin rolünün kaçınılmaz olduğu (kontROLSÜZ açılmış sulama kuyuları, su ihtiyacı fazla olan tarım ürünlerinin ekimi) da unutulmamalıdır. Nihai olarak iklimsel değişim ve bilinçsizce yapılan beşeri faaliyetlerden dolayı Akgöl tamamen kuruma ile yüz yüzedir. Bunun yanında göl çanağını çevreleyen yüksek dağlık alanlardan geçici akarsu ve diğer dış etmenlerin tesiri ile göl çanağını siltasyona maruz bırakmaktadır. Akgöl'ün ekolojik ortamına ait doğal kaynakların proaktif bir yaklaşımla doğru bilinçli ve tüketilmeden kullanılması durumunda, büyük bir ekosistemin küçük bir parçası olan bu alanın hem eko-turizm bakımından hem de doğal denge bakımından korunması sağlanmış olacaktır. Akgöl'ün korunması için şu önerilerde bulunulabilir.

Bakanlık düzeyinde korumaya alınan Akgöl ve çevresinde buharlaşmayı engelleyecek ağaçlandırma çalışması yapılabilir. Ağaçlandırma yapılırken kuraklığa dayanıklı su ihtiyacı az, arazinin toprak yapısına uyumlu olan türler tercih edilmelidir. Büyük çaplı ağaçlandırma yağışların artmasına, dolayısıyla buharlaşmanın azalmasına ve erozyonun önlenmesine katkı sağlayacaktır. İlkel ve hatalı sulama teknikleri ile azalan yeraltı ve yerüstü suyunu korumak için uygun sulama metotları geliştirilmelidir. Çalışma alanı ve dışında kalan geniş çevrede açılan sulama kuyularının hidrojeolojik özelliklere göre kuyu dağılımı ve planlamasının yeniden yapılmasında fayda vardır. Özellikle kontROLSÜZ ve kaçak olarak açılan sulama kuyularının önüne geçilmelidir. Saha modern tekniklerle donanımlı sulama için yeterli ve hepsi ruhsatlı kuyuların bulunduğu bir havza haline getirilmelidir.

Ayrıca Akgöl çevresinde yapılan tarımsal faaliyetlerin Akgöl'ün korunması ve sürdürülebilirliğine uygun ürün deseni olup olmadığı uzman kişilerce gözden geçirilmelidir. Bunun için tarımla uğraşan kesime eğitim çalışmaları yapılmalı ve yatırım için sürdürülebilir ve gerçekçi destek verilmelidir.

Gölün geri dönüşü olmayan kurumaya yüz tutması ihtimali durumunda, mühendislik çalışmaları ile kuruyan göle farklı kaynaklardan (Balıklıpinar ve Çöplük Göleti) su transferi düşünülebilir. Fakat göle taşınacak suyun bölgedeki su rejimini en az etkileyecek biçimde belirlenmesi gerekmektedir. Bu sayede doğal ortama ait coğrafi özellikler korunarak nüfusun bu özelliklerden yararlanıp kalkınması sağlanabilir. Bunlar yapılırken planlama ve uygulama süreçlerinde kullanıcı ve korumacı bir anlayışın birlikte gerçekleştirilmesini sağlamak ve bunu yerel halkı göz ardı etmeden gerçekleştirmek gerekmektedir. Bu çerçevede gölü besleyen yer altı ve yer üstü su kaynaklarına beşeri müdahale yapılmamalıdır.

Kaynakça

- Akkan, Erdoğan; Tuncel, Murat (1990). *Bilinmeyen bir doğal anıt: Otlukbeli Gölü*, Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, C.1, S: 2, Ankara.
- Akyol, İ.H. (1947). "Türkiye'de Akarsu Rejimleri ve Sistemleri". İstanbul: Türk Coğrafya Dergisi, (9-10), 1-36.
- Atabey, E.. (2005). *Tıbbi Jeoloji*. Ankara: TMMOB Jeoloji Mühendisleri Odası Yayınları 88.
- Atalık, A. (2006). "Küresel ısınmanın su kaynakları ve tarım üzerine etkileri". Bilim ve Ütopya, 139: 18-21.
- Bayarı, C.S., Kurttas, T. (2000). *Türkiye Gölleri Hidrolojik, Hidrojeokimyasal, Jeokimyasal ve Çevresel İzotopik İncelenmesi Pilot Projesi*, Köyceğiz Gölü, TÜBİTAK, Yer Deniz Atmosfer Bilimleri ve Çevre Araştırma Grubu, Proje No: YDABÇAG-201, 143s.
- Baysal, A.. (1989). *Genel Beslenme Bilgisi*. Ankara: Hatipoğlu Yayınevi. Ankara.
- Behçet, L., Özgökçe F., 1996, "The Herb Journal Of Systematic Botany", Doğu Anadolu Bölgesi'nin bazı göllerindeki sulak alanların florası, Cilt.3 Sayı: 2, Ankara
- Benjamin, C.L., Garman, G.R., Funston, J.H. (1997). *Human Biology*. New York. WCB/Mc Graw-Hill Companies.
- Dağlı, Himmet. (2005). "İçmesuyu kalitesi ve insan sağlığına etkileri" Bizim İller. İller Bankası Aylık Yayın Organı. Sayı 3: 16-21.

-
- Doğu, Ali Fuat; Çiçek, İhsan; Gürgen, Gürcan, 1994, *Borabay Gölü (Amasya)*, A. Ü., Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Sayı: 3, Ankara, Syf: 242-254.
- Duygun, F. (2008). *Dikilitaş Göleti (Niğde) Islah Çalışması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Adana: Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Güney, E. (2004). *Türkiye Hidrocoğrafyası*. İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Haviland, William.A. (2002). *Kültürel Antropoloji* (Çev: Hüsamettin İnaç, Seda Çiftçi). No: 143. Sosyoloji Serisi: 3. İstanbul: Kaktüs Yayınları.
- Hımes, J.H. (1991). *Anthropometrics Assessment of Nutritional Status*. New York: A John Wiley and Sons. Inc. Publication.
- M. Hoşgören, (2014). *Türkiye'nin Gölleri*, Türk Coğrafya Dergisi, Cilt 0, Sayı 29, 1994, 19 - 51
- Matpay B. (2011). *Akgöl ve Yakın Çevresinin Jeomorfolojisi*, Van YYÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van
- MTA, 2007, “*Van İlinin Yerbilim Verileri*”, Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü, Jeoloji Etüdlere Dairesi, Ankara
- Seyitoğulları M.A., (2022). *Yukarı Karasu Havzasının Fiziki Coğrafya Özellikleri*, Van YYÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Van
- Sümengen, M. 2008, 1:100 000 Ölçekli Jeoloji Haritaları, Başkale- K 51 paftası Jeoloji Etüdlere Dairesi No: 64, Ankara
- Sümengen, M. 2008, 1:100 000 Ölçekli Jeoloji Haritaları, Başkale- L 51 paftası Jeoloji Etüdlere Dairesi No: 62, Ankara
- Tuncel (M.) - (1972), *Göllerimiz*: Redhouse Yayınları. s. 14, Ankara
- Tunçdilek, N. (1985). *Türkiye'de Relief Şekilleri ve Arazi Kullanımı*. İstanbul: İ.Ü. Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitü Yay. No: 3, İ.Ü. Yay. No:3279.

Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi-

ViSBiD

Van Journal of Humanities and Social Sciences –VJHSS

Geliş Tarihi: 22.11.2022

Kabul Tarihi: 15.12.2022

Yayınlanma Tarihi: 28.12.2022

Elaiussa Sebaste Antik Kentinden Konka Bülloza (Concha Bullosa) Örneği ve Paleoantropolojide Mobil Dijital Görüntüleme Teknikleri

*Concha Bullosa Sample from the Ancient City of Elaiussa Sebaste and Mobile Digital Imaging
Techniques at Paleoanthropology*

Seda KARAÖZ ARIHAN*

Mehti DOĞAN**

Öz

Burun içinde yer alan ve görevleri arasında hava akımının sağlanması ve filtrasyon işlemi yapılması olan nazal konkalar alt, orta ve üst olarak isimlendirilirler. Konka bülloza, konkaların bir kemik duvardan oluşması yerine bir hava boşluğu oluşturması ile meydana gelen bir varyasyondur. Modern toplumlarda yaygın görülen bu varyasyon eski toplumlarda daha nadir rapor edilmiştir. Konka büllozanın bir varyasyon olarak değerlendirilmesine rağmen sinüzit, baş ağrısı, koku kaybı gibi durumlara neden olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda patolojik bir durum olmamasına rağmen sağlık sorunlarına yol açma potansiyeli nedeniyle paleopatolojik çalışmalarda da bu olgu yer almaktadır. Elaiussa Sebaste antik kentinden Bizans Dönemine ait konka bülloza örneği çalışmamızın materyalini oluşturmaktadır. Çalışmamızda iskelet örneğinin yaş ve cinsiyet belirlemelerinin yanı sıra paleopatolojik değerlendirme de yapılmıştır. Bireyin 25-35 yaş aralığında bir erkek birey olduğu ve konka bülloza dışında buttom osteoma, cibra orbitalia, porotic hyperostosis gibi patolojik durumlara sahip olduğu tespit edilmiştir. Bireyde tek taraflı konka bülloza tespit edilmiştir. Konka bülloza nedeniyle nazal septumda sapma izlenmiş ayrıca maksiller sinüs bölgesine yakın alanda enfeksiyon benzeri izler tespit edilmiştir. Bu çalışmada konka bülloza örneğinin fotoğraflanmasının dışında hem röntgen görüntülemesi hem de mobil dijital 3D görüntülemesi yapılarak belgeleme yapılmıştır. Sonuç olarak modern toplumlarda yaygın görünmesine rağmen eski toplumlarda daha az örnekle temsil edilen konka büllozanın nadir görülmesinin temel sebepleri arasında narin, hassas ve kırılgan olan burun bölgesinin tafonomik nedenlerle hasar görmesi ve bu sebeplerle kayıt altına alınamaması ya da gözden kaçan bir konu olduğu literatür değerlendirmemizde irdelenmiştir. Bizim örneğimiz de eski Anadolu toplumlarna ilişkin çalışmalarda şimdiye kadar görülen tek örneği temsil etmektedir. Bu bağlamda nadir rapor edilen örneğin sadece fotoğraflama ile değil mobil dijital üç boyutlu (3D) görüntüleme ile kayıt altına alınıp veri arşivimizde yer almasını ve yakın gelecekte eğitim materyali olarak kullanımını sağlamaya çalıştık. Hassas materyallerin

*Doç Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, sedaarihan@yahoo.com ORCID: 0000-0003-2791-1966

**Araştırmacı, mehddogan@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7420-6218

dijitalleştirilmesinin, dijital arşiv oluşturulmasının ve yaygınlaşmasının bu anlamda önemli olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Konka Bülloza, Palaeopatoloji, Burun Patolojisi, Pnömatizasyon, Varyasyon*

Abstract

The nasal concha, which are located in the nose and perform intranasal airflow and filtration, are named as lower, middle and upper. Concha bullosa is a variation in which the concha form an air space rather than a bony wall. This variation, which is common in modern societies, has been reported less frequently in ancient societies. In addition to being evaluated as a variation of concha bullosa, it is thought to cause conditions such as sinusitis, headache, and loss of smell. In this context, although it is not a pathological condition, it is also included in paleopathological studies due to its potential to cause health problems. In this study, the sample of concha bullosa from the Ancient City of Elaiussa Sebaste from the Byzantine Period constitutes the material of our study. In our study, in addition to age and sex determination of the skeletal specimen, paleopathological evaluation was also performed. It has been determined that the individual is a male individual between the ages of 25-25 and has pathological conditions such as buttom osteoma, cribra orbitalia, porotic hyperostosis other than concha bullosa. Unilateral concha bullosa was detected in the individual. Nasal septum deviation was observed due to concha bullosa, and infection-like scars were detected in the area dose to the maxillary sinus area. In this study, besides photographing the concha bullosa sample, it was documented by both x-ray imaging and mobile digital 3D imaging. As a result, it has been examined in our literature review that although it is common in modern societies, the main reasons for the rarity of concha bullosa, which is represented with fewer examples in ancient societies, are that the delicate, sensitive and fragile nasal region is damaged due to taphonomic reasons and cannot be recorded for these reasons or is an overlooked issue. Our example also represents the only example seen so far in studies on ancient Anatolian societies. We tried to ensure that this rarely reported example is recorded not only with photography but also with mobile digital three-dimensional (3D) imaging, included in our data archive, and used as educational material in the near future. In this context, it is thought that the digitization of sensitive materials, the creation and dissemination of digital archives are important in this sense.

Keywords: *Concha Bullosa, Paleopathology, Nasal pathology Pneumatisation, Variation*

Modern Tıbbi Literatürde Konka Bülloza

Burun bölgesinde yer alan nazal konkalar, nemlendirme, ısıtma, burun içi hava akımının sağlanması ve filtrasyon yapmak gibi önemli fonksiyonlara sahiptir (Akagün vd. 2013, Gür vd. 2016). Konkalar her iki (sağ ve sol) burun boşluğunda 3'er adet bulunmaktadır. Bunlar alt, orta ve üst konka olarak isimlendirilirler. Konka bülloza tanımlaması ise tek bir kemik duvar bulunması yerine, bir hava boşluğu oluşturacak şekilde bir baloncuk oluşturması durumudur. Diğer bir tanım normalde hava içermeyen konkaların pnömatize (havalanması) olması durumudur. Konka bülloza alt ve üst konkada nadir görülürken orta konkada yaygın görülen bir durumdur (Aşantoğrul 2019).

Konka bülloza tıbbi literatürde, nasal bölgede yer alan ve genellikle orta konkada görülen bir varyasyon olarak tanımlanır. Genel olarak orta konkada yer aldığı için, orta konkanın pnömatizasyonu (havalanması) olarak da bilinir (Bakır 2009). Bu durum sinonazal bölgede görülen en yaygın varyasyonlardandır. Görülme sıklığı %14-53,6 arasında değişmektedir. Konka bülloza tek taraflı olabileceği gibi çift taraflı da görülebilir (Hatipoğlu vd. 2005), (Bal vd. 2011). Konka büllozanın ilk kez tanımlanması 1724 yılında Venedikli anatomist Giovanni Santorini tarafından *Observationes Anatomicae* adlı eserinde yer almaktadır. Terim olarak ilk kez kullanımı ise 1882 yılında Zuckerkandl tarafından yapılmıştır (Mays 2011).

Klinik araştırmalara göre orta konkada daha çok görülmesine rağmen, alt ve üst konkada görülme vakalarına daha az rastlanılmaktadır (Akagün vd. 2013, Wadhwa 2017). Konka bülloza üç tipe ayrılmaktadır. Bunlar konkanın pnömatizasyonu ile ilgilidir. Konkanın vertikal lamellasının pnömatizasyonu olan lameller tip, konkanın pnömatizasyonu olan bülloz tip, lameller ve bülloz alanlarının birlikte pnömatizasyonu olan ekstensif tip olarak tanımlanmıştır (Bolger 1991, Bal vd.2011).

Bir varyasyon olan konka büllozanın varlığı bir hastalık oluşturacağı anlamına gelmez ve çoğu zaman bir semptom göstermez. Ancak bazı durumlarda konkalara yakın alanlarda bazı sağlık sorunlarına neden olabilir. Konka büllozanın oluşumlarına zemin hazırladığı bazı patolojik durumlar sinüzit, burun tıkanıklığı, koku almada zorluk, baş ağrısı, sinüslerin tıkanması gibi sorunlara neden olabilir. Mukozal temasın artmasının ise burun poliplerinin oluşmasına yol açabildiği düşünülmektedir (Ruprecht 2017, Wadhwa 2017).

Günümüzde sinonazal hastalıklar yaygın görülen durumlardandır. Sinüzit gibi klinik olarak tanımlanabilen hastalıkların belirlenmesinde görüntüleme tekniklerinin kullanılması teşhisin ve tedavi yöntemlerinin belirlenebilmesi açısından önem taşımaktadır. Bu tip durumlarda, radyolojik görüntüleme sınırlı bilgi sunmaktadır; ancak bilgisayarlı tomografi (BT) günümüzde tercih edilen bir yöntemdir. Sinonazal hastalıklarda, gerekli görüldüğü durumlarda cerrahi yöntem ile tedaviler yapılabilmektedir (Hatipoğlu vd 2005). Endoskopik yöntemlerle de endonazal (burun içi) bölgede mikro cerrahi uygulamaların yapıldığı literatürde yer almaktadır. Endoskopik yöntemler, cerrahlara daha geniş bir görme alanı ve net bir görünüm sunması açısından önem taşımaktadır. (Karadağ ve Biçeroğlu 2020). Konka bülloza için de teşhis ve tedavide bu yöntem ve teknikler kullanılmaktadır.

Paleopatolojik Açıdan Konka Bülloza

Paleopatolojik araştırmalar günümüz hastalıklarının etiyojisini anlamamız için önemli bilgi kaynaklarıdır. Bu çalışmalar patolojik durumların insanın hem biyolojik sürecindeki etkilerin değerlendirilmesini hem de var ise değişimlerin anlaşılmasını sağlayan çalışmalardır. (Gawlikowska-Sroka vd. 2016). Paleopatolojik durumlardan bazıları eski toplumlarda daha çok görülürken bazıları daha nadir görülebilmektedir. Eski toplumlarda paleopatolojik örnekler içinde daha nadir görülen durumlardan biri de konka büllozadır.

Konka bülloza patolojik bir durum değildir, ancak paleopatologlar için önem taşımaktadır. Çünkü kendisi bir patolojik durum olmamasına rağmen patolojik durumlara zemin hazırlayabilir. Burun içinde sinüslerde enfeksiyon oluşumuna neden olabildiği düşünölmektedir (Mays vd. 2011). Paleopatolojik örnekler içinde de tek ya da çift taraflı olarak konka bülloza örnekleri literatürde yer almaktadır (Mann 2016).

Paleopatolojide konka bülloza az sayıda çalışma ile temsil edilmektedir. Bu bağlamda çalışmalarda gözden kaçan ya da eksik rapor edilen bir durum olarak karşımıza çıkabilmektedir (Gawlikowska-Sroka vd. 2016). Modern toplumlarda yaygın olarak görülmesi, ancak paleopatolojik kayıtlarda daha az yer almasının olası bir nedeni ise nazal bölgenin ve nazal bölge içinde oluşan konka büllozanın ince ve kırılğan bir yapıya sahip olması ve var olan örneklerin tafonomik süreçler nedeniyle sağlam ele geçmemesi olabilir (Buzi vd. 2020).

Konka bülloza eski toplumlar açısından değerlendirildiğinde az sayıda çalışmada karşımıza çıkmaktadır. Bizim sunduğumuz çalışma haricinde Eski Anadolu toplumları içerisinde konka bülloza rapor edilmemiştir. Ancak dünya genelinde yirmiye yakın farklı çalışma araştırmacılar tarafından bilim dünyasına sunulmuştur.

Bu konuda yayınlanmış en eski araştırma 1922 yılında Peru’da yapılmıştır. Çalışmadaki örnekler tarih öncesi döneme ait olup toplam dört bireyde makroskopik gözlem ile belirlenmiştir. Krogman tarafından 1940 yılında İran’da (Tepe Hissar) yapılan bir diğer çalışma ise tarihsel süreç açısından konka bülloza örnekleri içerisinde en erken (M.Ö. 3500-3000) örneği temsil eder. Bir kadın bireyde tespit edilen örnekte konka bülloza nedeniyle septum sapması izlendiği belirtilmiştir. Amerika kıtasından bir diğer örnek 1987 yılında yapılmış bir araştırmadır. Bu çalışmadaki örnek, Güney Dakota’dan (USA) 1650–1700 yıllarına tarihlendirilen ve yaklaşık 35 yaşlarındaki bir kadın bireye aittir (Buzi vd. 2020, Mays vd. 2011). Derums’un (1987) Litvanya’da yapmış olduğu çalışmada ise Bronz Çağına ait 10 bireyde konka bülloza görüldüğü bilgisi aktarılmıştır. Araştırmacı bu durumun nedeninin olumsuz iklim koşulları ve yüksek nemli ortamlarda yaşama olabileceğini belirtmiştir.

Paleoantropolojik araştırmalarda yer alan diğer örnekleri, Avrupa’da yer alan farklı ölkelerden ele geçen çalışmalar temsil eder. Bu araştırmalardan biri kuzey İtalya’da yer alan, 16. yy’a ait Aziz Peter ve Paul Brentonico, Trento kilisesi çevresindeki alandan gelen osteolojik materyaller oluşturmaktadır. 2003-2004 yılları çalışmalarında ortaya çıkarılan 8-13. yy’a ait tabakalardan ele geçen 35 yaşlarında bir

erkek bireyde konka bülloza tespit edilmiş ve bu örneğin bilgisayarlı tomografi ile görüntülemesi yapılmıştır (Tonina vd. 2018). Almanya- Polonya sınırı yakınlarında bulunan Yukarı Laustia bölgesinde yer alan Tomersdorf-Toporow'da 19.-20 yy'a tarihlendirilen alandan ele geçen 32 iskeletin değerlendirilmesi sonucunda 2 bireyde konka bülloza tespit edilmiştir. Bir bireyde septal nazal deviasyon belirlenmiş ve örnekler bilgisayarlı tomografi ile görüntülenmiştir (Gawlikowska-Sroka 2016).

Polonya'dan bir diğer örnek Kwiatkowska vd.'nin (2011) yaptığı çalışmadır. Glogow'daki (Polonya) 13-14. yy'a ait St. Nicholas Kilisesinde yapılan 2005-2006 yılları kazı çalışmalarında 102 birey değerlendirmeye alınmıştır. Konka bülloza açısından değerlendirilen birey 40-55 yaş aralığında erkek bir bireydir. Nazal bölgede yer alan durumun tespiti için bilgisayarlı tomografi görüntüleme ve histolojik tetkikler yapılmıştır. Bireyde maksiller sinüs duvarında bir lezyon ve nazal septumda belirgin bir eğrilik tespit edilmiştir. Tespit edilen lezyonlar kronik sinüzitin karakteristik özelliği olarak düşünülmüştür. Bilgisayarlı tomografi taramaları bu durumun orta konka bülloza olduğunu ortaya çıkarmıştır. Sağ tarafın sol tarafa göre daha büyük olması nedeniyle orta burunda daralmaya neden olmuş olabileceği aktarılmıştır.

Güney İspanya'da Granada eyaletinin kuzeyinde yer alan M.Ö.1900-1600 yıllarına tarihlendirilen Castellón Alto alanındaki 2001-2002 yılı kazı çalışmalarında ele geçen iskeletler değerlendirilmiştir. Bu alanda *in situ* bir mezarda ele geçen 50 yaş üzerinde olan bir kadın bireyde konka bülloza tespit edilmiştir. Bu durumun makroskobik gözlem dışında tespiti için radyografik ve bilgisayarlı tomografi görüntüleri alınmıştır. Sonuç olarak orta konkanın pnömatizasyonu tespit edilmiştir. Bu örnekte konka bülloza nedeniyle ortaya çıkan maksiller, sinüzit belirtisi gözlenmemiştir (Salvador vd. 2019).

Paleopatolojik örnekler içerisinde en fazla sayıda konka bülloza örneğine sahip çalışma Çek Cumhuriyeti'nde yer alan Broumov Manastırı mezarlığında yapılan değerlendirmedir. Bu çalışmada 13-18.yy'lara ait 176 erkek ve 133 kadın toplamda 309 iskelet, konka bülloza açısından değerlendirilmiştir. Değerlendirme sonucunda 160 kafatasında %51,77 oran ile konka bülloza tespit edilmiştir. Örneklerden yedisinin bilgisayarlı tomografi ile görüntülemesi yapılmıştır (Pospíšilová vd. 2001).

İngiltere'de (Huntingdon) 1967 yılında yapılan çalışmada kurtarma kazıları sırasında 55 mezar ortaya çıkarılmıştır. Yapılan değerlendirmeler alanın 8-17 yy.'lar arasında kullanıldığını ortaya koymuştur. Bu çalışmada 50 yaşın üstünde olduğu düşünülen bir kadın bireyde konka bülloza tespit edilmiştir. Bu örnek üzerinde bilgisayarlı tomografi görüntüleme ve endoskopi yolu ile değerlendirme yapılmıştır (Mays vd. 2011).

Benzer şekilde İngiltere'den yine Mays vd. (2014) tarafından yapılan bir diğer çalışmada 11-14.yy.'a ait bir kilisede yapılan kazılar sırasında ortaya çıkarılan 687 mezar değerlendirmeye alınmıştır. Çalışmadaki temel amaç konka bülloza ve sağlık ilişkisinin değerlendirilmesidir. Çalışmanın konusu olan konka büllozanın yaygınlığı ve sağlık ile ilgili etkilerinin belirlenebilmesi için sayıca çok ve sağlam kafataslarına sahip örneklem grubunun olması gerekliliği nedeniyle bu çalışmaya konu olan iskelet serisi

özellikle seçilmiştir. Bu bağlamda değerlendirme yapmak için burun bölgesinin sağlam olduğu yetişkin bireylere ait örnekler seçilmiştir. Toplamda 45 bireyden 17'sinde %38 oranında (10 erkek, 7 kadın) konka bülloza tespit edilmiştir. Çalışmada bilgisayarlı tomografi görüntülemesi kullanılmıştır. Yapılan değerlendirmede istatistiksel olarak sinüzit ile konka bülloza arasında bir ilişki olduğuna dair bir kanıt bulunamamıştır ve araştırmacılar tarafından bu durumun tartışmaya açık olduğu bildirilmiştir.

Paleoantropolojide Dijital Görüntüleme

Gelişen teknoloji ve dijitalleşme ile birlikte, bilgi elde etme ve işleme yöntemleri olarak analog metotlar, yerini hızla dijitalleşmeye bırakmıştır. Enformatik çağın gereği olarak dijital veriyle, eski yöntemlerin ve bilgi elde etme araçlarının yerine yeni teknolojiler geliştirmek ve ham bilgiyi bilgisayar ortamlarında işleyerek anlamlı hâle getirmek mümkün olmuştur.

Dijitalleşme, verilerin ikili koda (binary) indirgenebilmesi olarak tanımlanır. Dijitalleşme sayesinde birçok kültürel miras dijital ortamda çoğaltılabilmekte, kolay ve hızlı şekilde paylaşılabilir (Miller, 2018).

Son zamanlarda, gerçek dünya nesnelere 3 boyutlu görüntülenmesi ve modellenmesi için sensörler ve algoritmalar, bilgisayarla görme ve grafik araştırmalarında büyük ilgi görmüştür. Mevcut nesnelere şeklinin ve görünümünün yüksek çözünürlüklü 3D dijital temsillerini oluşturma, görüntüleme ve değiştirme yeteneği; müze koleksiyonları, arkeolojik nesnelere ve sit alanları dâhil olmak üzere miras peyzajlarında önemli bir rol oynayabilir (Godin vd., 2002).

Sanal teknolojiler ve üç boyutlu modellemeler giderek arkeoloji ve antropoloji alanında daha önemli bir hâle gelmiştir (Slizewski ve Patrick, 2009). Fotogrametri ve CT taramasına dayalı bilgisayarlı teknolojilerin geliştirilmesi, önemli ve zaman zaman benzersiz kalıntıların dijital olarak ilgili morfolojilerini elde etmemize, kaydetmemize ve işlememize olanak tanımaktadır (Micarelli vd., 2016).

Antropoloji ve arkeoloji alanları, bilimsel araştırmaları geleneksel yöntemlere göre daha kolay, daha hızlı, daha ucuz ve daha doğru hâle getirmek için teknolojik gelişmelerin getirdiği yenilikleri kullanmaktadır. Bu gelişmelerin en önemlilerinden biri, iskelet kalıntılarının ve arkeolojik buluntuların üç boyutlu taranarak bilgisayar ortamında incelenmesidir (Aytek, 2013).

Literatür incelendiğinde, antropolojik materyalin, 3D tarama ve görüntüleme içeren metotlarla araştırmalarda yer aldığı görülmektedir. Slizewski vd. (2010) tarafından Mettmann (Almanya) yakınlarındaki Düsseltal'deki Feldhofer (Neandertal) mağarasında bulunan Neanderthalin M2 ve M3 dişlerinin 3D çalışmalara tabi tutulduğu aktarılmıştır. Gualdi-Russo ve diğerleri (2015) tarafından, Padua'da bir kiliseye gömülen ünlü patolog Giovanni Battista Morgagni'ye ait olabileceği değerlendirilen bir iskeletin yüz rekonstrüksiyonu yapılması için disiplinler arası 3D çalışmalar yapıldığı belirtilmiştir. 1997 yılında, Güney Afrika'daki Sterkfontein Mağaraları'ndaki derin kireçlenmiş tortu içinde *Australopithecus tibiae*'nin keşfi, kazıların Stw 573 adlı ve "Küçük Ayak" lakaplı ilk *Australopithecus* iskeleti üzerinde çalışılmıştır (Subsol vd., 2015).

Micarelli vd. (2016)'nın aktarımına göre Kuzey İtalya'nın Veneto kentindeki bir Lombard nekropolü olan Povegliano Veronese'den iskelet materyal üzerinde 3D görüntüleme teknikleri uygulanmıştır. Rodriguez Perez ve diğerleri (2018) aktarmasına göre Kuzey İspanya'da El Sidr bölgesinden eksiksiz ve iyi korunmuş bir Neanderthal skapular glenoid fossanın ortaya çıkarılması üzerine 3D geometrik morfometrik (3DGM) çalışmaları literatürde örneklendirilmiştir. Örneğimize benzer bir şekilde, İtalya'da erken ortaçağ dönemine tarihlendiği aktarılan iskelette bulunan bir konka bülloza örneği üzerinde, yüksek çözünürlüklü 3D görüntülemenin kullanımı ile paleopatolojik verilerin toplanması için çalışmalar yürütülmüştür (Buzi, vd., 2020).

Bir nesnenin dijital görüntüsünün elde edilmesi ile bilgisayar ortamında çeşitli müdahalelerde bulunularak, nesnenin görüntüsü veri işleme süreçlerine tabi tutulabilmektedir. 3 boyutlu (3D) görüntülerin elde edilmesi için birden fazla yöntem ve araç kullanılabilir. Şekli ve görünümü hakkında bilgi toplanmak istenen nesne, optik metotlar, fotogrametri, stereofotogrametri, lazer tarama yöntemleri, bilgisayarlı tomografi (BT), manyetik rezonans (MR), 3DMD kamera sistemi ve yazılımlar gibi metotlar kullanılarak görüntülenebilmektedir (Topsakal, ve Korkmaz, 2018).

3D modelleme, bir dizi sayısallaştırılmış 2D görüntüden bir 3D görüntü oluşturur (Sarıtaş, 2015). Ortam ışığı altında çalışan tekniklere pasif teknikler, yüzeyler üzerinde özellikler oluşturmak için kontrollü ışık projeksiyonu kullanan teknikler ise aktif teknikler olarak adlandırılır (Godin vd., 2002). Aktif teknikler içerisinde, optik üçgenleme, ışık kesiti yönetimi, fringe "ışık kesiti" izdüşümü teknolojisi, teknikleri yer alırken, pasif teknikler içerisinde stereometri ve fotogrametri gibi metotlar yer alır (Sarıtaş, 2015).

Materyal ve Metot

Elaiussa Sebaste Konka Bülloza Örneği

Çalışma materyalimiz Mersin ili Erdemli ilçesinde bulunan Elaiussa Sebaste Antik kentinden gelmektedir. İskelet materyalimiz, Kültür ve Turizm Bakanlığının izni ile Türk – İtalyan ortak çalışması ve kazı başkanlığı Roma Sapienza Üniversitesinden Annalisa Polosa tarafından yürütülmüş olan Büyük Hamam / Bizans Bazilikası olarak adlandırılan alanda 2019 yılı kazı çalışmalarında ortaya çıkarılmıştır. ES 19 GT 1557-1558 kodlu Bizans Dönemine ait 3 ayrı mezardan gelen, toplamda 42 birey değerlendirilmiştir. Paleopatolojik değerlendirmelerimiz sonucunda konka bülloza tespit edilen bireyin 25-35 yaş aralığında bir erkek birey olduğu tespit edilmiştir. Bireyin çoklu gömü olan bir mezarda bulunması mezardaki tafonomik süreçlerin etkisi ile kafa vücut bütünlüğü kaybolan iskeletin yaş ve cinsiyet kriterleri kafatası üzerinden yapılmıştır. Süturların kapanma dereceleri (Olivier, 1969) ve diş aşınma derecelerine (Brothwell, 1981) bakılarak yaş tayini yapılmıştır. Kafatası morfolojik özellikleri değerlendirilerek de cinsiyet tayini yapılmıştır. Konka bülloza değerlendirmemiz makroskobik gözlem ile tespit edilmiştir. Çalışmamızda görüntüleme teknikleri açısından hem röntgen çekimi kullanılmış (Fotoğraf 3-4) hem de mobil dijital 3D görüntüleme ile paleopatolojik örneğimiz üç boyutlu görüntüleme ile kayıt altına alınmıştır.

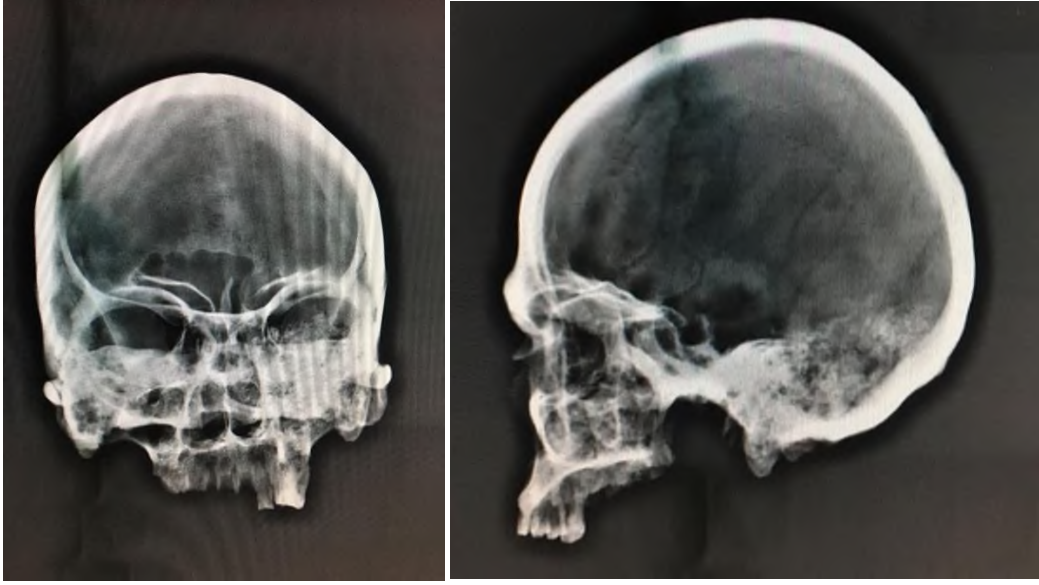
Bulgular

Elaiussa Sebaste örneğimizde tek taraflı konka bülloza izlenmiştir (Fotoğraf 1-2). Bu varyasyonun etkisi ile oluşan nazal septumda sapma görülmüştür. Konka büllozanın olduğu sol orbital içerisinde, maksiller sinüs bölgesine yakın bölgede enfeksiyon benzeri izler görülmüştür. Bireyde konka bülloza dışında izlenen paleopatolojik durumlar değerlendirildiğinde, kafatası üzerinde buton osteoma 5 adet görülmüştür. Ayrıca anemi göstergesi cribra orbitalia ve porotic hyperostosis de gözlenen patolojiler arasında yer almıştır.

Dental patoloji açısından değerlendirdiğimizde maxillada sağ ve sol ikinci ve üçüncü molar dişler ve sağ birinci premolar antemortem diş kaybına sahiptir. Soketleri olup postmortem kayıp dişler sol kesici bir ve sağ kesici bir ve iki, sağ köpek dişi, sağ premolar dişlerdir. Alveol kaybı ise sol birinci büyük azı dişinde ileri derecede görülmüş aynı zamanda bu diş üzerinde boyun çürüğü izlenmiştir. Diğer mevcut dişlerde orta dereceli alveol kaybı görülmüştür. Sol ikinci premolar dişte orta derecede, diğer mevcut dişlerde ise daha az diş taşı görülmüş sadece sağ molar bir dişte diş taşı izlenmemiştir. Mandibula mevcut olmadığı için değerlendirmede yer almamıştır.

Fotoğraf 1: Elaiussa Sebaste Konka Bülloza Örneği. **Fotoğraf 2:** Elaiussa Sebaste Konka Bülloza

Fotoğraf 3 -4: Elaiussa Sebaste Konka Bülloza Örneği Röntgen Görüntülemesi

Elaiussa Sebaste Konka Bülloza Örneğinin Mobil 3D Dijital Görüntülenmesi

Elaiussa Sebaste (Mersin Ayaş) kazısında iskelet materyale ait kafatasında konka bülloza patolojisinin tespit edilmesi üzerine dijital ortama akıllı telefon aracılığıyla fotoğrafı ve 3D ortama uyarlayan bir mobil uygulama aracılığıyla, materyalin 3D ortama aktarılması söz konusu patolojinin video yoluyla tanımlanabilecek nitelikte yakından gösterilmesi metodu uygulanmıştır. Ardından iskelet materyalinin ve patolojinin radyolojik olarak görünürlüğünün tespiti amacıyla röntgen çekilmiştir.

Kamera özelliklerinin gelişmesi ve birden fazla kameranın kullanılması nedeniyle akıllı telefonlar görüntü elde etmek için kullanılan yaygın bir cihaz hâline gelmiştir. Hızla gelişen teknoloji ile düşük maliyetli tüketici cihazlarını kullanarak güvenilir 3D rekonstrüksiyonları büyük bir fırsat olarak karşımıza çıkmaktadır. Akıllı telefonlar yaygın olarak kullanılmakta ve birçok özellikleri ile çeşitli mobil uygulamalara erişim imkânı sunmaktadır. 3D rekonstrüksiyonu gerçekleştirebilmek için akıllı telefon kullanıcıları, üzerinde derinlik sensörü “*depth sensor*” donanımı bulunan akıllı telefonla objenin fotoğraflarını çekebilir ve resimleri bir bulut sunucusuna yükleyebilir ardından 3D rekonstrüksiyonu oluşturmak için web tabanlı bir uygulama çalıştırabilmektedir (Boboc vd., 2019).

Örneğimizde ise benzer bir metot kullanmak suretiyle POLYCAM adındaki uygulama denenmiştir. 3D konstrüksiyon işlemi için akıllı telefonlar üzerinde POLYCAM yazılım şirketi tarafından geliştirilen aynı ada sahip uygulama çalışmalarda kullanılmak üzere temin edilmiş ve bir akıllı telefona yüklenmiştir. Belirtilen uygulama sayesinde 3D modellemeler elde etmek için mobil cihaz üzerinden DSLR kamera veya drone ile 3D tarama imkânı sağlanmaktadır. Aynı zamanda belirli akıllı telefonlarda bulunan LIDAR sensörleri sayesinde 3D tarama sırasında ilgili sensörden de yararlanılarak

yüksek doğrulukta taramalar yapılabileceği Polycam Inc. tarafından aktarılmaktadır. Uygulama, LIDAR sensorü bulunmayan akıllı telefonlar için “Fotoğraf Modu” metodu ile birden fazla fotoğrafın tarama yapılacak nesne etrafından çekilmesi suretiyle fotogrametri metodlarının otomatik olarak uygulanmasını sağlamaktadır. Aynı zamanda yapılan taramalar uygulama üzerinde ulaşılabilecek şekilde artırılmış gerçeklik veya sanal gerçeklik (AR/VR) oluşturularak taramaların çevresel ortamla harmanlanması sağlanıp AR videoları oluşturulabilmektedir. Polycam uygulaması ile yapılan taramalar için yine uygulama içinden ulaşılan işleme (process) süreci için buluta yüklemeye önce 20-250 adet resim çekilmesi ve temel fotogrametri kurallarına uyulması gerekmektedir. Küçük nesnelere veya materyali her açıdan yakalamak için nesne maskeleyme özellikleri aktif edilebilmektedir. Nesnenin fotoğrafları çekildikten sonra “Upload & Process” butonuna basılmak suretiyle çekilen nesne fotoğrafları buluta yüklenmekte ve yazılım tarafından modelleme oluşturulabilmektedir. Process aşaması tamamlandıktan sonra 3D modelleme başkaca laboratuvar yazılımlarla da çalışılabilmek üzere OBJ, GTLF, FBX, DAE, STL formatlarında indirilebilmektedir. Yazılım aracılığıyla oluşturulan 3D Modeller üzerinde dijital ortamda mesafe ve aralık ölçümleri de yapılabilmektedir.

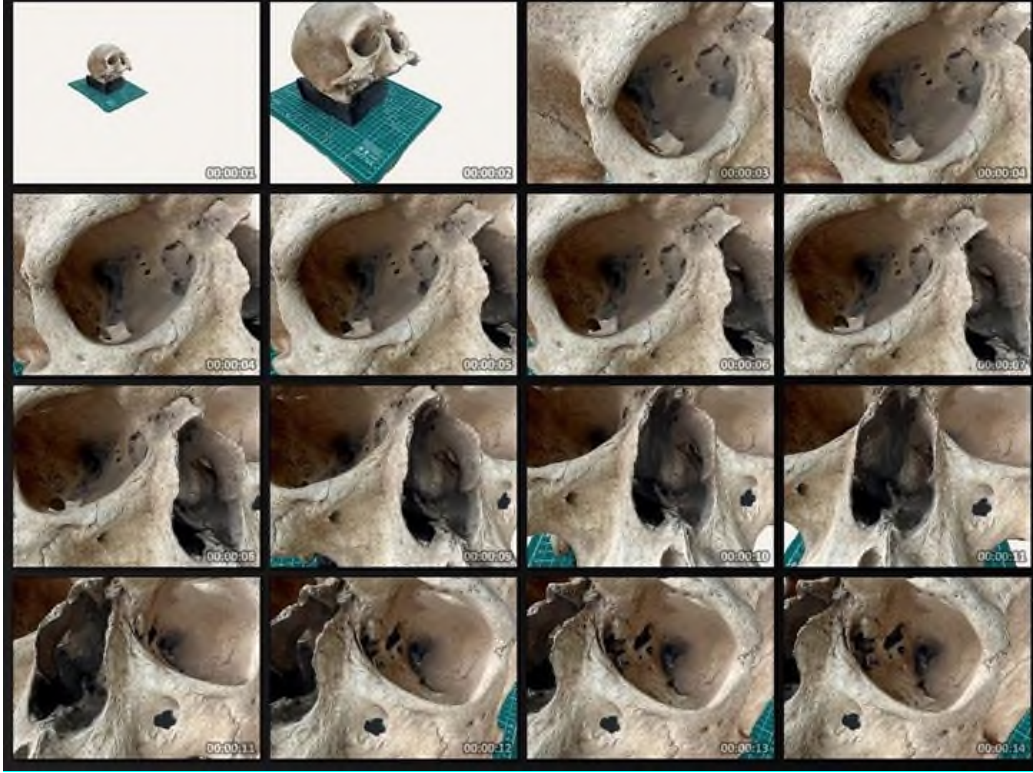
Bahsedilen uygulama ile örnek kafatası 360 derecelik açıdan fotoğraf çekilebilmesi için arazi şartlarında döner tabla yapılıp, destekleyici strafor zemin üzerinde döndürülerek Polycam uygulaması ile 150 adet yüksek çözünürlüklü fotoğrafı yapılmıştır. Fotoğraflar, uygulama içerisinden “Process” menüsünde “detail” sekmesinde RAW seçeneği seçilerek ve “Use Object Masking” butonu aktif edilmiştir. Fotoğrafların belirtilen ayarlar ile buluta yüklenmesi sağlanmış, verilerin işlenmesi sonrasında otomatik olarak oluşturulan 3D modelleme (Bkz.Şekil-1) kullanıcı cihaza indirilmiştir.

Şekil-1

Sonrasında 3D modelleme üzerinde, patolojinin net bir şekilde gösterilmesi amacıyla animasyon oluşturularak, patolojinin bulunduğu bölge kamera hareketi animasyon videosu ile çeşitli hızlarda gösterilmiştir. Video oluşturulması esnasında uygulamanın video oluşturma bölümünde “Custom” seçeneği seçilerek, video animasyonun belli yerlerde yavaşlayarak patolojiyi daha iyi göstermesi için “keyframe” noktaları tespit edilmiş ve animasyon oluşturulmuştur. Video animasyonun

makale üzerinden anlaşılabilmesi amacıyla çoklu “thumbnail” resimlere dönüştürülmüştür (Bkz.Şekil-2).

Şekil-2

Tartışma ve Sonuç

Nasal bölgede oluşan bir varyasyon olarak tanımlanan konka büllozanın, tıbbi literatürde genellikle orta konkada görüldüğü bildirilmektedir. Modern tıp literatüründe %14-53,6 görülme sıklığı ile yaygın görülen bu varyasyonun, oluşum yeri nedeniyle burun içinde bazı patolojilerin oluşumuna etki ettiği düşünülmektedir. Paleopatolojik açıdan değerlendirdiğimizde modern toplumlarda yaygın görünmesine rağmen eski toplumlarda daha nadir örneklerle temsil edilen bir durum niteliğindedir. Bu durumun asıl nedeni olarak geçmiş ve günümüz toplumları arasındaki farklar yerine kazılar sırasındaki iskeletlerin korunma durumları ve çıkarılmaları sırasında narin bir yapıya sahip olan burun boşluğu bölgesinin hasar görebilmesi olarak düşünülmektedir.

Mays vd.'nin (2014) yılında yaptıkları çalışma da bu görüş üzerinden yola çıkarak İngiltere'den 11-14. yy.'a ait sağlam kafatasları serisine sahip örnekler üzerinde yaptıkları çalışmada %38 oranında konka bülloza tespit edilmiştir. Çek Cumhuriyetinde yapılan Broumov Manastırı iskelet serilerinde Pospíšilová vd.'nin (2001) yaptığı çalışmada da %51,77 oranında konka bülloza tespit edilmiştir. Bu oranlar modern toplumlara yakın değerler sunmaktadır. Konu üzerindeki diğer çalışmaların tümünde konka bülloza görülmesi 1-4 örnek arasında yoğunlaşmaktadır. Sağlam kafataslarına sahip sayısal olarak

fazla örnek çalışılabilen eski toplumlarda konka bülloza görülme sıklığının da arttığı bu iki örnekle netleşmiştir.

3D sayısallaştırma, diğer görüntüleme tekniklerine göre önemli avantajlara sahiptir. Örneğin, kırılma ve erişilmesi zor materyallerin sergi, öğretim ve araştırma için ucuz, yüksek kaliteli kopyaları üretilmektedir. 3D sayısallaştırma tekniklerinin antropolojik ve arkeolojik örneklerden yüksek kaliteli verileri hızla toplama yeteneği, koruma ve restorasyondan halka arzına, replika oluşturma ve dijital verilere artan erişilebilirliğe kadar genişlemiştir (White vd., 2018). Bizde çalışmamızda bu amaç doğrultusunda Eski Anadolu Toplumlarında nadir görülen bu varyasyon örneğinin 3D görüntülemesini gerçekleştirdik.

Söz konusu teknikler disiplinler arası ortamda hızla veri paylaşımını mekâna bağlı kalmadan uzaktan üzerinde çalışabilmeyi, yüksek maliyetleri azaltılmasını, hassas objelerin taşınmadan sadece veri transferiyle incelenmesini mümkün kılmasını sağladığından vazgeçilmez gelişmeler olarak bilim insanları arasında yayılmaya ve tercih edilmeye devam edeceği değerlendirilmektedir. Aynı şekilde dijitalleştirilen verilerin görsel ve işitsel duyuları da destekleyerek, paylaşılabilirlik ve interaktif ortamlara uyum sağlama özellikleriyle, geniş kitlelerin katılımıyla, orijinal nesne korunarak eğitim öğretim alanında kullanılabilme yönü ile de kullanılabilmesi ve bu yönde tercih edilebileceği değerlendirilmektedir.

Bunun yanında 3D modelleme tekniklerinin hızla gelişen teknoloji sayesinde akıllı telefonlar aracılığı ile yapılabilmesi, kültürel mirasın ve elde edilen hassas materyallerin dijitalleştirilmesini, dijital arşiv oluşturulmasını, yaygınlaşmasını ve desteklenmesini hızlandıracığı ve tercih edildiği ölçüde de bu teknolojilerin geliştirilmeye devam edileceğini düşünmekteyiz.

Teşekkür

Elaiussa Sebaste iskeletlerini çalışmamızı sağlayan Kazı Başkanı Annalisa Polosa ve Kazı Başkan Yardımcısı Asena Kızırlarlanoğlu'na, Gerekli izinleri sağlayan Kültür ve Turizm Bakanlığına, 2021 yılı bakanlık temsilcimiz Erkan Mirik'e 2022 yılı temsilcimiz Mersin Müzesinden bakanlık temsilcimiz Fırat Güngör'e, Elaiussa Sebaste kazı ekibine, röntgen görüntülememizde bize destek olan Mersin Özel IMC Hastanesi ve Uzm. Dr. Ekrem Altunel'e, radyoloji teknikeri Çiğdem Aydın'a antropolojik materyalin kazı ortamında çalışılmasına destek olan antropolog Ebru Durdu Salman'a çok teşekkür ediyoruz.

Kaynakça

- Akagün, F., Atalay Erdoğan B., Bora F. (2013). Bilateral Alt Konka Pnömatizasyonu: Bakırköy Tıp Dergisi 2013;9:36-38.
- Acsa'di, G., Nemeske'ri J. (1970). History of Human Life Span and Mortality. Akademia Kiado: Budapest
- Aşantoğrol, F., Canger E.M., Coşgunarslan A., Kış H.C. (2019). Selcuk Dent J, ODMFR 2019 Kongre Kitapçığı Özel Sayısı
- Aytek., A.İ., (2013). "Üç Boyutlu Tarih", Bilim ve Teknik. sf70-72
- Bakır, S. (2009). Dev konka bülloza piyoseli olgusu Dicle Tıp Derg/Dicle Med J Cilt/Vol 36, No 4, 306-309
- Bal, M., Berkiten G., Topaloğlu İ. (2011). Konka Bulloza Tipleri ve Farklı Patolojik İçerik Görülme Sıklığı KBB-Forum 2011;10(4)
- Boboc, R.G., Gîrbacia, F., Postelnicu, C.C., Gîrbacia, T. (2019). Evaluation of Using Mobile Devices for 3D Reconstruction of Cultural Heritage Artifacts. In: Duguleană, M., Carrozzino, M., Gams, M., Tanea, I. (eds) VR Technologies in Cultural Heritage. VRTCH 2018. Communications in Computer and Information Science, vol 904. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-05819-7_5
- Bolger, WE, Butzin, CA, (1991). Parsons DS. Paranasal sinus bony anatomic variations and mucosal abnormalities: CT analysis for endoscopic sinus surgery. Laryngoscope 1991; 101:56- 64.
- Brothwell, D.R. (1981). Digging up Bones. The Excavation, Treatment, and Study of Human Skeletal Remains BAS. Cornell University Press. New York 1981
- Buikstra, J., Ubelaker DH. (1994). Standards for data collection from human skeletal remains. Arkansans Archeological Survey Research Series 44
- Buzi, C., Micarelli I, Paine, R. R., Profico, Antonio., Messineo, D., Tafuri, M. A. ve Manzi, Giorgio. (2020). "Digital Imaging Techniques Applied to a Case of Concha Bullosa from an Early Medieval Funerary Area in Central Italy". International Journal of Paleopathology 31:71 -78. doi: 10.1016/j.ijpp.2020.10.002.
- Derums, V. J. (1987) Paleopathology Of Bronze Age Population In Latvia Anthropologie (1962-), 1987, Vol. 25, No. 1 (1987), pp. 57-61 Published by: Moravian Museum

- Gawlikowska-Sroka, A., Szczurowski, J., Kwiatkowska, B., Konczewski, P., Dzieciolowska-Baran, E., Donotek, M., Walecka, A., Nowakowski, D. (2016) Concha Bullosa in Paleoanthropological Material A. *Adv Exp Med Biol* 2016;952:65-73. doi: 10.1007/5584 2016 62.
- Godin, G., Beraldin, J. A., Taylor, J., Cournoyer, L., Rioux, M., El-Hakim, S., ... & Picard, M. (2002). Active optical 3D imaging for heritage applications. *IEEE Computer Graphics and Applications*, 22(05), 24-36.
- Gualdi-Russo, E., Zaccagni, L., & Russo, V. (2015). Giovanni Battista Morgagni: facial reconstruction by virtual anthropology. *Forensic Science, Medicine, and Pathology*, 11(2), 222-227. doi: 10.1007/s12024-015-9665-9.
- Gür, M. H., Çankaya, H., Bozan, N., Kıroğlu, A. F., & Garça, M. F. (2016). Alt Konka Bülloza: Olgu Sunumu. *Van Tıp Dergisi*, 23(3), 278-280.
- Hatipoğlu H. G., Çetin M.A., Yüksel E. (2005) Concha bullosa types: their relationship with sinusitis, ostiomeatal and frontal recess disease, *Diagn Intervent Radiol* 2005; 11:145-149
- Karadağ, A., & Bıçeroğlu, H. (2020). Nazal Cerrahide Anatomik Temel İlkeler. *Türk Nöroşirürji Dergisi*, 30(1), 134-140.
- Kwiatkowska, B., Gawlikowska-Sroka, A., Szczurowski, J., Nowakowski, D., & Dzieciolowska-Baran, E. (2011). A case of concha bullosa mucopyocele in a medieval human skull. *International Journal of Osteoarchaeology*, 21(3), 367-370.
- Magalhães, B.M.S.(2018) When Breathing Is A Burden Sinonasal variations and diseases affecting the human skull in three Portuguese identified osteological collections (19th -20th centuries) Dissertation submitted to the Faculty of Sciences and Technology, University of Coimbra, in fulfilment of the requirements for the Degree of Doctor in Anthropology, specialisation in Biological Anthropology
- Mann R. W., Hunt D. R., Lozanoff S. (2016) *Photographic regional atlas of non-metric traits and anatomical variants in the human skeleton*, by Charles C Thomas • Publisher, Ltd. ISBN 978-0-398-09103-3 (Hard) ISBN 978-0-398-09104-0 (Ebook)
- Mays S., Vincent S., Snow M., Robson-Brown K., (2011) Concha bullosa, a neglected condition in palaeopathology, *International Journal of Paleopathology* Volume 1, Issues 3–4, December 2011, Pages 184-187
- Mays, S., Mavrogordato, M., Lambert, J., Sofaer, J. (2014) The prevalence and health implications of concha bullosa in a population from Mediaeval England. *International Journal of Osteoarchaeology*, 24(5): 614–622. DOI: 10.1002/oa.2246

- Micarelli, I., Profico A., Vincenzo F., Tafuri M. A., Giostra C., ve Manzi G. (2016). "3D Imaging Techniques Applied to Paleopathology: A Rare Forearm Amputation from an Early- Middle-Age Case Study".
- Miller, D. (2018). "Digital Anthropology" editör F. Stein, M. Candea, S. Lazar, H. Diemberger, J. Robbins, R. Stasch, ve A. Sanchez. Cambridge Encyclopedia of Anthropology. doi: 10.29164/18digital
- OLIVIER, G. (1969). Practical Anthropology. Charles C. Thomas Publisher, Springfield, Illinois
- Pospíšilová, B., Procházková, O., Kracík, M., Stojanov, R., Slízová, D., & Krs, O. (2001). Findings of massive pneumatization of the middle nasal turbinate in a collection of skulls from the 13th-18th centuries. *Acta Medica (Hradec Kralove)*. Supplementum, 44(2), 53-58.
- Rodriguez-Perez, F. J., Rosas, A., García-Martínez, D., Bastir, M., García-Tabernero, A., Estalrich, A., ... & Pastor, J. F. (2018). A 3D form comparative analysis of the Neandertal glenoid fossa in the context of the genus *Homo*. *Quaternary International*, 481, 91-100.
- Ruprecht, A. (2017) Maxillary Sinus and Nasal Cavity Part II, Diagnoses, Section 5, Lisa J. Koenig Dania Tamimi, C. Grace Petrikowski, and Susanne E. Perschbacher. edited (2017) Diagnostic Imaging: Oral And Maxillofacial, Second Edition ISBN: 978-0-323-47782-6 by Elsevier
- Salvador, A. R., Jiménez-Brobeila, S.A., Sánchez-Barba Muñoz, L.P., Molina F. (2019) New case of concha bullosa from Bronze Age Iberia (Granada, Spain) *International Journal of Paleopathology* Volume 24, March 2019, Pages 154-157
- Sarıtaş, M. Z. (2015). Adli tıp uygulamalarında 3D (üç boyutlu) teknolojinin kullanımı. Bağlantı: <http://hdl.handle.net/11499/841> <http://acikerisim.pau.edu.tr/xmlui/handle/11499/841>
- Slizewski, A., & Semal, P. (2009). Experiences with low and high cost 3D surface scanner: Erfahrungen mit niedrig-und hochpreisigen 3D Oberflächenscannern. *Quartär-Internationales Jahrbuch zur Erforschung des Eiszeitalters und der Steinzeit*, 56, 131-138.
- Slizewski, A., & Semal, P. (2010). Surface scanning of anthropological specimens: nominal-actual comparison with low cost laser scanner and high end fringe light projection surface scanning systems: Oberflächenscannen anthropologischer Objekte: Soll-Ist Vergleiche mit einem niedrigpreisigen Laserscanner und hochpreisigen Streifenlicht Scanner Systemen. *Quartär-Internationales Jahrbuch zur Erforschung des Eiszeitalters und der Steinzeit*, 57, 179-187.
- Subsol, G., Moreno, B., Jessel, J. P., Braga, J., Bruxelles, L., Thackeray, F., & Clarke, R. (2015). In situ 3D Digitization of the " Little Foot" Australopithecus skeleton from Sterkfontein. *Paleoanthropology*, 44-53.

- Tonina, E., Licata M., Pangrazzi, C., Maspero U., Romano, L. Larentis O. (2018) A case of Concha Bullosa and potentially related evidences. Concha bullosa discovered in the bones of a medieval skeleton from Brentonico, northeast Italy: a case report, *Medicina Historica* 2018; Vol. 2, N. 2: 94-98
- Topsakal, K. G. & Korkmaz, Y. N. (2018). Ortodontide Üç Boyutlu Görüntüleme Sistemleri: Literatür Derlemesi . *Selcuk Dental Journal* , 5 (2) , 186-193 . DOI: 10.15311/selcukdentj.306153
- White, S., Hirst, C., & Smith, S. E. (2018). The suitability of 3D data: 3D digitisation of human remains. *Archaeologies*, 14(2), 250-271. doi: 10.1007/s11759-018-9347-9.
- Wadhwa, S. Sharma N , Garg, U., Dutta, P. (2017) *Int J Otorhinolaryngol Head Neck Surg.* 2017 Jul;3(3):482-485 pISSN 2454-5929 | eISSN 2454-5937 DOI: <http://dx.doi.org/10.18203/issn.2454-5929.ijohns20172651>

Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi-

ViSBiD

Van Journal of Humanities and Social Sciences –VJHSS

Geliş Tarihi: 29.09.2022

Kabul Tarihi: 04.11.2022

Yayınlanma Tarihi: 28.12.2022

Towards A Conception of Super-Deterministic Meta-Ontology in the Universe: An Islamic Perspective

Evrende Üst Determinist Bir Meta-ontolojinin Kavramsallaştırılmasına Doğru: İslami Bir Perspektif

Mehmet Şirin DEMİR* - Ömer Aytaç AYKAÇ**

Süleyman KASAP*** - Aydın GÖRMEZ****

Ahmet YAYLA***** - Cesim ALADAĞ*****

Abstract

Existential synchronization with the cosmological fine-tuning is linked to any kind of ontological well-being; in tune with this premise, our study was conducted for and based upon the concept of cosmological agency as well as super - deterministically postulated transcendental phenomena embedded in meta-ontological and fine-tuning mechanisms and processes manifested and witnessed after an adequate understanding of an idea of creationism based on the idea of cosmic order and intelligent design compatible with our self referential Islamic ontology is adopted, and after an innately-embedded and divinely - predetermined meta-ontological conceptualization is achieved. Thus, the adoption of any ontological premise or conceptualization beyond the absolute truth related with the divinely-predetermined fine-tuning mechanisms which are innately incorporated into the nature of human beings is doomed to cause chaos, disorder and unpredictability, a postulate best described in the Second Law of Thermodynamics within the context of Quantum Mechanics, all of which are ideas considered to be compatible with the concept of fine-tuning, cosmic equilibrium and divine measure predetermined by Allah (SWT) in the universe, across any niches of biological or non-biological entities, best described in the self-referential sources of Islam, chief among them the Holy Qur'an and the Sunnah. Countering against this premise will have multi-dimensional implications in any of the state of affairs characterized by decadence, complexity and chaos clearly observable in any realms in our modern

*Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, mehmetdemir56640187@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9681-8741

***Arş. Gör. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, aytaco@yyu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6466-1989

*** Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, kasap_hakan@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-8367-8789

***Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, aydingormez@yyu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7148-9630

****Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, ahmetayyla@yyu.edu.tr ORCID: 0000-0002-5021-6649

***** Araştırmacı, ce_aladag@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-6440-8599

world, if human beings recklessly neglect to adopt the above-mentioned postulates or laws of the cosmic fine-tuning, ultimate balance and divine equilibrium pre-determined for any kind of cosmic entities or phenomena implicated and manifested in the bulk of the creation and the machinery of the universe (Demir, et al. ,2022, p. 194).

Keywords: *The Second Law of Thermodynamics, Quantum Mechanics, Cosmic Equilibrium, Fine-tuning, Creationism*

Öz

Kozmolojik ince ayar durumları ile kurulabilecek varoluşsal senkronizasyon, her türden iyi-oluş ile ilişkilidir; bu önerme ile uyumlu bir biçimde ortaya konulan çalışmamız kozmolojik aktiflik (cosmological agency) kavramının yanı sıra meta-ontolojik ve ince-ayar mekanizmalarına gömülü transandantal fenomenlerin yanı sıra, kozmik düşünceye dayanan bir yaratılışçılık fikrinin sağlıklı bir biçimde anlaşılması sonucunda ortaya çıkabilecek ve tanık olunabilecek paradigmalara dayanarak gerçekleştirilmiştir. Bu tür bir düşünüş biçimi ancak İslami ontoloji ile uyumlu kozmik düzen ve akıllı tasarım fikrinin benimsenmesi ve doğuştan yerleşik ilahi mukadderat ile tanımlanan bir meta-ontolojik kavramsallaştırmayla elde edilebilecektir. Gerek İnsanoglunun gerekse diğer her türlü kozmik varlık veya fenomenin yaşamsal, varoluşsal döngüsü içerisinde, ontolojik kapasitenin ötesinde ve dışında her türlü kozmik varlık veya fenomen için önceden belirlenmiş varoluş yasalarının dışında bir düşüncenin benimsenmesi, Kuantum Mekanığı bağlamında, Termodinamiğin İkinci Yasasında da en iyi bir biçimde tanımlandığı üzere, düzensizlik, kaos ve öngörülemezliğe neden olacaktır; bu durum evrenin yaratılışı ve işleyişinde değişmez bir yasa olarak yansıyan ve önceden belirlenmiş ince-ayar mekanizması ve kozmik denge düşüncesiyle de uyumlu bir öncül ya da önerme olarak kabul edilmektedir. Başka bir deyişle, biyolojik ya da biyolojik olmayan varlıkların herhangi bir alanı düzleminde, evrende Allah (SWT) tarafından önceden belirlenmiş ontolojik ya da kozmik denge ya da ölçü kavramı doğru bir biçimde kabul edilerek dikkate alınmazsa, İslam'ın öz-referansiyel kaynakları olan Kur'an ve Sünnet' te de en iyi bir biçimde ifade edilerek karşılık bulduğu üzere, çoklu boyut ya da katmanlarla karakterize kaos, kargaşa ve parçalanmışlık ile tanımlanan durumların ortaya çıkması mukadder olacaktır. Bu öncülden hareketle, insanların yukarıda bahsedilen kozmik ince-ayar, nihai denge ve ilahi yasaları benimsemeyi ihmal ettiklerinde gerek yer küresinde gerekse evrendeki herhangi bir varlık aleminde açıkça gözlemlenebilen entropi, dekadans, karmaşıklık, öngörülemezlik ve kaos ile karakterize edilen mevcut küresel konjonktüre de açıklık getirecek çok katmanlı problematik bir takım neden - sonuç durumlarının ortaya çıkması da mukadder olacaktır (Demir, et al. ,2022, p. 196)

Anahtar Kelimeler: *Termodinamiğin İkinci Yasası, Kuantum Mekanığı, Kozmik Denge, İnce Ayar, Yaratılışçılık*

Introduction

Existential and cosmological fine-tuning which can be defined as a divinely-predetermined equilibrium incorporated into the ontological phenomena, or precision paradigms and arguments which dwell upon and are grounded in a super-determinist meta-ontologies are gradually gaining acceptance and prominence for their quintessential relevance and inter-dialectical relationship with each and every being or entity and phenomenon primordially established and divinely incorporated into the mental categories and ontological layers of the pure nature of the creation and conceptualized in microscopic scales and implicated in any epistemic experience or existential moment testified by human beings, chief among them Islamic scholars of different disciplines, philosophers, scientists in various fields and conscientious human beings, in various sections of society, and in different geographies of the world, who have repeatedly pointed out that these concepts should be applied into the various fields of intellectual endeavors, chief among them meta-disciplinary and meta-scientific explorations, for achieving human flourishing and well-being in the midst of the counterproductive, cataclysmic and detrimental effects of the state of affairs of our secular mundanities and deterministic paradigms or conjunctures of the 21st-century.

In this context, there has existed an ever greater zest and enthusiasm on the part of the global pedagogies in recent years to take into consideration and evaluate any kind of pedagogical, epistemic or ontological activities, strivings or endeavors to be interrelated and in tandem with the biologically anthropic principles based on a cogent argument of creationism and the super-deterministically and transcendently designed meta-ontologies grounded in divinely preordained precision and fine-tuning mechanisms best described in the Holy Qur'an: "He has created the heavens and the earth in just proportions, and has given you shape, and made your shapes beautiful: and to Him is the final Goal". Surah Taghabun 64: 3.

In this case, chief among the suggestions coming to the fore about establishing an aesthetical foundation of fine-tuning or precision argument to be interrelated with our epistemologies is Computational and Quantum Neurosciences, which are brand-new interdisciplinary areas conducting investigations into the workings, processes and mechanisms of human brain, which is considered to be the last and the greatest biological frontier, on microcosmic scales, while at the same time benefiting from meta mathematical phenomena, which may more appropriately pave the way for delving into the precision or fine-tuning ontologies, and which are considered to be paving the way for a multitude of different disciplines within the context of Islamic epistemology which can be defined as a divinely-prescribed set of rules to be abided by in the acquisition and construction of knowledge, being tailored to the various pedagogical needs, purposes and processes in educational environments in order to achieve an acceptable level of intellectual or cognitive well-being which are deemed necessary and conducive for the accomplishment of a multitude of different well-beings; these fields have recently become the chief focus of concern among scientists in various areas of research for the fact that they can be imperative for the academic well-being in any educational states of affairs as well as for their being evaluated as brand-new meta scientific disciplines and endeavors to be adopted for the

development of different kinds of skills characterized by deep learning and higher levels of epistemic literacy also necessary for cognitive, intellectual, ontological and epistemological as well as pedagogical and aesthetical well-being in our 21st century environments characterized by accelerated, squeezed psychopathological epistemologies which can be defined as illicit construction of knowledge leading to various mental disorders, and two dimensional virtual spaces (Chiroma et. al., 2019).

Theoretical Framework

In recent years there has existed a meta scientific conjuncture, facilitating authentic scholarships and paving the way for a multi dimensional enlightenment which would contribute to an ontological beatitude in almost every sphere of human life. Having inspired from such an intellectually stimulating milieu witnessed throughout a multitude of different perusals of ours as well as throughout our investigations conducted within the context of the above-mentioned postulates of a meta disciplinary theoretical framework, which were grounded in both a conceptual methodology and a scanning of the previous studies in literature, we came to the realization that in an environment in which there exists an ever increasing demand for a transcendently-determined meta epistemic construction and an ever accelerated pace in such meta epistemic challenges and milieus in the 21st-century-educational environments and the scientific technological spheres, an awareness of a brand-new meta-ontological narrative should be cultivated in individuals in order to prepare and be immune against the problematic and phenomenological challenges which are considered to be counterintuitive to pedagogical or intellectual well-being and which are not conducive to human-flourishing, when any interdisciplinary fields of research and exploration are scrutinized on a transcendental and meta disciplinary basis (Golshani, 2016).

In the process of the formulation and espousing of our ideas which were interspersed into our manuscript throughout the process of conducting this study, we have gradually become aware of the fact that the demise of human beings, societies, or any entity, living or nonliving, on the earth, in the universe, would unfortunately be unavoidable and imminent, if the above-mentioned concept of divine agency embedded and incorporated in every phenomenon in the universe is overlooked.

Methodology

Drawing from the above-mentioned postulates and assumptions of ontological and cosmological fine-tuning, and as part of a preliminary effort as well as a strenuous striving for conducting a study grounded in the above-mentioned premises and postulates as well as constructed on such a topic of higher interest and sublimity, we adopted a meta-ontological, meta-biological and a meta-cognitive perspective incorporated with a conceptual methodology accompanied with the collection of various studies obtained on the Internet, which were conceptually interpreted within the context of literature review throughout the process of conducting this study, which can also be considered to be compatible with qualitative research and congruent with further quantitative

investigations and methodologies to be conducted in the future; and we thought that it would be much more tempting to say that state-of-the-art fine-tuning mechanisms in the universe should be brought under close scientific scrutiny and daylight for being prospectively, researched on a meta-analytical and longitudinal basis, and accepted as absolute truth within the context of philosophical and meta-scientific appreciation, due to the fact they are primordially etched deep into micro and macro cosmic entities, let alone being incorporated into the pre-existing mental categories, the multifaceted and multi dimensional aspects of human nature, all of which have long been proved and vindicated through meta disciplinary and meta dialectical approaches and methodologies famously put into expression by philosophers like Immanuel Kant (Sloan, 2002).

Fine Tuning: A Panacea for The Enhancement And Amelioration of Human Condition

In congruence with and based upon the above premises and evaluations, it can be said that authentic cognitive and intellectual activities to be taken into consideration within the context of these scientific disciplines will give way to multiple intelligences, cognitive, intellectual and neuro linguistic wellbeings in stark contrast to inauthentic and pretentious efforts characterizing the 21st-century educational environments which are far from any sublime idea to be espoused and meaningfulness to be adopted for any cognitive or intellectual tasks at hand in order to keep abreast with the epistemological challenges of the modern world. Similarly, it would be much more tempting to say that deep learning, deep action, deep thinking and deep listening activities characterized by competencies for being wise will be of paramount importance to be recommended within the context of computational neurosciences, in order to achieve the above-mentioned goals. Otherwise, if no attention is being paid to the meta-biological and meta-ontological super realities of human life most conveniently attuned to the quintessentially prescribed pre-existing and primordial principles for human condition, there will occur, processes rigidity in any ecosystems or spheres in any realms or settings which will lead to organizational entropy, social entropy, ontological crisis whatsoever undesirable adversities imaginable

These in-built fine-tuning mechanisms, implicated in any kind of cosmic or ontic entities, realities and phenomenologies conceptualized in the life of human beings, would be unleashed, opening up a civilizational renaissance and an intellectual revivalism, which would provide human beings with ample opportunities facilitating innumerable blessings, making them thrive much better, all of which would be conducive and pave the way for human-flourishing, making contributions to the above-mentioned interrelated areas of sciences to be appreciated in public imagination, if we are to take into consideration such universal maxims or fine tuning computational constructs or mechanisms to be benefited in any epistemic or ontological constructions in our decision making processes and in various other skills in pedagogical processes to be enhanced and improved within the context of computational and Quantum Neurosciences to be appropriately tailored to the various requirements of our minds in any intellectual or pedagogical tasks or activities best exemplified in the contemplation of the divine and facilitated by ontological intelligence or spiritual literacy and best postulated and exemplified in the credentials of the Islamic epistemology (Badri, 2018).

The psychopathological epistemologies characterized by illicit communication or information overload counterintuitive to biological fine-tuning, cognitive leakage and cognitive distortions which have brought about a disintegrated and chaotic state of affairs will give way to different kinds of epistemic or ontological crisis (Khalil, 2016).

Implications of Ontological Fine-tuning Paradigms for A Sustainable Pedagogical Well-being

An ever-growing awareness on the part of the intellectuals for establishing an existential well-being and cultivating an adequate pedagogical mission and notion mentioned above, which has long been idealized in our minds, has triggered an awful urge which led us to the idea of implementing computational neurosciences to any areas of research chief among them the educational environments, which has also far-reaching implications in quantum mechanics as well as in a number of different intra-disciplinary fields in order to achieve a much higher level of social, cultural, or communal well-being in any setting, for eking out a more sustainable and decent living (Dali, 2019).

Cultivating quintessential, pedagogical mission and notion characterized by neurobiologically fine-tuned mechanism, facilitating a multitude of different literacies, chief among them interpersonal, communicational, ontological literacies or intelligences as well as a physical literacy related with what Plato termed as geometric literacy or computational intelligence are deemed quintessentially significant, taking into consideration the fine-tuning mechanism incorporated into any entity in the universe.

Among the factors contributing to the fine-tuning mechanism in an effective epistemic receptivity is an acceptable sense of moral courage, a considerable degree of the resources of executive function or willpower to be utilized, certain epistemic virtues, as well as an intrinsic motivation to be allocated to the task at hand, regardless of whether the task at hand is characterized by psychomotor activities in a linguistic setting or any other intellectually or cognitively demanding tasks in any intellectual activity or educational environment.

The fact that any kind of undesirable interventions or perturbations countering against the fine-tuned anthropic principles occur in the of human beings, and ontological crises and disintegrations are sometimes observed in their states of affairs in the microcosmic scales which may have far-reaching implications in the macrocosmic scales too shows that human nature is liable to either ontological well-being or ontological disintegration or ill-being, depending upon the fine-tuning mechanisms, which can be conceptualized in any psychopathological phenomenologies implicated in the lurid human condition, implicated in various cases of psychological, physical sciences, chaotic systems reflecting entropy best exemplified in the second law of thermodynamics within the context of quantum mechanics (Rehman and Basharat, 2021).

The idea that the fundamental laws of the universe, which also encompass the various ontological and epistemological characteristics and realities of human condition, whether they are defined by harmony or symmetry, has already been manifested in self-referential sources of the divine epistemology, chief among them Islamic sources, which has already been established as the absolute truth, the vindication of which has already been proved in various empirical, scientific and meta-scientific studies conducted in physical or biological sciences, social sciences or humanities.

And even in psychological sciences, a universally-accepted fact, the implications of which have become alluring and axiomatic as well as gradually being unleashed in multifaceted and multi dimensional ways, is that whatsoever ontic realities we may experience in our various kinds of existential modes in a multitude of different contemplations of human situation, whether they are characterized by harsh conditions or not, by lurid situations and mundanities in the midst of pleasures and plenitudes or calamities and adversities, in disasters and diseases in the pushings and rushings of our daily lives, whether it be in the past, in the present or in the future, in every moment, every space, every place, whatsoever states or strivings we may be on to, whatsoever dimensions or situations we might be placed in, no matter how much fear and anxiety we may feel about and what strange unaccountable states of minds and whimsies we may experience, we can still find overwhelming beatitude, solace, comfort and higher states of being or existence, as well as achieve a decent level of human-flourishing, if we have resilience to propound and cling to the idea that our ontologies are best operated based on the the above-mentioned fundamental laws of the universe. This is an argument which, as the time passed, has become more quintessential and manifest as well as prominent in terms of the premises and postulates unleashed in the modern scientific research and explorations about the transience and disintegration of the secular or mundane ontological paradigms.

Conclusion

The global scientific authorities have only in recent years begun to be aware of the fact that in our modern world of 21st century, the influence of squeezed and accelerated epistemologies and the mind change brought about by that influence, which has always been deemed as dangerous and as unprecedented as climate change, characterized by information overload upon the cognitive states of the individuals, has unfortunately been completely neglected (Greenfield, 2015).

Taking into consideration the divine agency embedded and immanent in microcosmic and macrocosmic entities in various scales, on multidimensional levels and then relying with all our ontological being upon such a kind of divine agency, or whatsoever transcendental phenomenon one can espouse, would be of higher prominence in order to eke out a decent life, and in order for human societies or civilizations to thrive and flourish; otherwise human beings will be plunged into a state of considerable distress disintegrated modes of being, there would occur disorder, discontinuity, chaos and complexity, nuisance and unpredictability implicated in any social or public organization, institutions or entities super-deterministically anticipated and meta-cosmologically observed in any

state of affairs of our mundane strivings and thermodynamically-unleashed entropic phenomena (Lamido, 2016).

Bibliography

- Badri, M. (2018). *Contemplation:: An Islamic Psychospiritual Study (New Edition)*. International Institute of Islamic Thought (IIIT).
- Chiroma, H., Gital, A. Y. U., Rana, N., Abdulhamid, S. I. M., Muhammad, A. N., Umar, A. Y., & Abubakar, A. I. (2019, April). Nature inspired meta-heuristic algorithms for deep learning: recent progress and novel perspective. In *Science and Information Conference* (pp. 59-70). Springer, Cham.
- Dali, N. M. (2019). An evaluation model using the maqasid-al-shariah framework towards liveable city. *ISO 690*
- Demir, M. Ş., Aykaç, Ö. A., Kasap, S., Görmez, A., Yayla, A., Aladağ, C., (2022, October). Towards A Conception Of Super-deterministic Meta-ontology In The Universe: An Islamic Perspective [Abstract]. A presentation delivered in VI. International Congress of Creation In The Light Of Sciences, Van Yüzüncü University, Van.
- Lamido, A. A. (2016). Maqasid al-Shari'ah as a framework for economic development theorization. *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, 2(1), 27-49
- Golshani, M. (2016). Islam can give a proper orientation to science and technology development. In *Islamic Perspectives on Science and Technology* (pp. 119-130). Springer, Singapore.
- Khalil, A. I. A. E. F. (2016). The Islamic perspective of interpersonal communication. *Journal of Islamic Studies and Culture*, 4(2), 22-37.
- Rehman, A. U., & Basharat, T. (2021). God's Existence: Philosophical Discourse Between New Atheists and Muslim Scholars. *Pakistan Journal of Islamic Philosophy*, 3(2), 1-16. *ISO 690*
- Sloan, P. R. (2002). Performing the Categories: Eighteenth-Century Generation Theory and the Biological Roots of Kant's A Priori. *Journal of the History of Philosophy*, 40(2), 229-253.
- Greenfield, S. (2015). *Mind change: How digital technologies are leaving their mark on our brains*. Random House

Muş İlinde Manda Yetiştiriciliği ve Mekânsal Dağılışı

Buffalo Breeding and Spatial Distribution in Muş Province

İrfan BAYTAR*

Öz

Nüfus artışı ve kırsal kaynakların amacı dışında kullanılmasıyla birlikte kırsalda yaşanan göç, hayvancılık faaliyetlerinde aksamalara ve hayvansal ürünlerin tedarik zincirinde zaman zaman sorunlara yol açarak fiyatların yukarı yönlü tırmanmasına neden olmaktadır. Küresel ölçekli krizlerin yaşandığı dönemlerde bu durum daha da içinden çıkılmaz bir hâle gelmektedir. Bu durum ülkelerin hayvancılık faaliyetlerine önem vermesini zorunlu kılmakta, farklı tür hayvancılık faaliyetlerinin gelişimi üzerinde etkili olmaktadır. Bütün bu gelişmeler manda yetiştiriciliğinde önemli potansiyeli olan ülkelerde bu faaliyete dikkatlerin yoğunlaşmasına neden olmaktadır. Manda yetiştiriciliği dünyanın bazı ülkelerinde azalma gösterse de dünya toplamında istikrarlı bir artışın olduğu görülmektedir. Türkiye’de yetiştirilen manda sayısı 1970 yılında 1.178.000 baş iken 2021 yılında bu sayı 185.574 başa kadar gerilemiştir. Son yıllarda Türkiye’deki manda sayısında her ne kadar artış görülse de bu sayı 1970’li yılların çok gerisindedir. Bu durumun oluşmasında Türkiye'nin manda yetiştiriciliğine uygun olmasına karşın tercih edilen hayvan türü ve desteklerin belirleyicidir. Muş ilinde, manda yetiştiriciliği ve mekânsal dağılışının incelendiği bu çalışmanın amacı ildeki manda potansiyelini ortaya koymak ve bu hayvancılık türünün geliştirilmesine yönelik öneriler sunmaktır. Bu çalışmada gezi-gözlem ve doküman inceleme yönteminden yararlanılmıştır. Bu çalışmada dünyada ve Türkiye’deki manda varlığı ve Muş ilinde manda yetiştiriciliği ve gelişimi üzerinde durulmuştur. Çalışmada 1930-2022 yılları arası seçilmiş veriler kullanılmıştır. Muş, manda yetiştiriciliğinde potansiyeli olan bir ildir. İlde 1980 yılında 52.162 baş manda yetiştirilirken bu sayı 2022 yılında 8.252 başa kadar gerilemiştir. Muş ili sahip olduğu su kaynaklarıyla su ve sulak alanları seven mandanın yetiştirilmesi için önemli doğal ortam özelliklerine sahiptir. İlde birçok yerleşimde yaygın şekilde yapılan manda yetiştiriciliğinin ticari amaçtan çok günlük ihtiyaçların giderilmesi için yapılması toplam manda sayısının sınırlı olmasına neden olmaktadır. Bunun önüne geçebilmek için ticari mandacılığın geliştirilmesine yönelik destek ve teşviklerin artırılması önem arz etmektedir. Ayrıca yetiştiricilerin farkındalık düzeylerinin artırılması için gerekli eğitimin verilmesi ve tanıtımının yapılması gerekmektedir. İl genelinde 133 adet yerleşimde manda yetiştirilmesine rağmen 500 baş üzerinde manda yetiştiren yerleşme sayısı sadece üçtür. İlde en fazla manda yetiştiriciliği merkez ilçe (3.185 baş), Korkut (2.436 baş) ve Hasköy’de (2.204 baş) yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Muş, Hayvancılık, Manda Yetiştiriciliği.*

*Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, i.baytar@alparslan.edu.tr, 0000-0003-2074-8748

Abstract

Migration from the countryside, together with population growth and the misuse of rural resources, cause disruptions in livestock activities and problems in the supply chain of animal products from time to time, causing prices to climb upwards. In times of global crises, this situation becomes even more inextricable. This situation obliges countries to give importance to livestock activities and has an impact on the development of different types of livestock activities. All these developments cause attention to this activity in countries with significant potential in buffalo breeding. Although buffalo breeding has decreased in some countries of the world, it is seen that there is a stable increase in the world total. In 1970, the number of buffaloes in Turkey was 1,178,000, but it decreased to 185,574 in 2021. Although the number of buffaloes has increased recently, it is still far behind the 1970s. This shows that although Turkey is suitable for buffalo breeding, the preferred animal species and supports are effective. Examining water buffalo breeding and its spatial distribution in Muş province, this study aimed to identify the potential of water buffalo in the province and to offer solutions for developing this livestock species. Trip-observation and document review methods were used. The present study focused on the existence of water buffalo in the world and in Turkey, and the breeding and development of water buffalo in Muş. The data between 1930 and 2022 were used. Muş is a province with potential in water buffalo breeding. While 52,162 buffaloes were raised in the province in 1980, this number decreased to 8,252 heads in 2022. With its water resources, the province of Muş has important natural environment characteristics for the breeding of water buffalo that love water and wetlands. The fact that water buffalo breeding which is widely practiced in many settlements in the province, is carried out to meet daily needs rather than for commercial purposes, causes the total number of buffaloes to be limited. To prevent this, it is crucial to increase the support and incentives for the development of commercial buffaloes. Besides, the necessary training and promotion should be provided to increase the awareness level of breeders. Despite the fact that water buffalo is raised in 133 settlements throughout the province, the number of settlements raising more than 500 buffaloes is only three. The most water buffalo breeding is done in the central district (3,185 heads), Korkut (2,436 heads) and Hasköy (2,204 heads).

Keywords: *Muş, Livestock, Buffalo Breeding.*

Giriş

Hayvancılık faaliyetleri, insanlık tarihi ile koşut ekonomik faaliyetler arasındadır. “Sanayi devrimiyle birlikte önemini yitiren tarım ve hayvancılık sektörü, artan dünya nüfusuna paralel olarak tekrar önemi kazanmaya başlamıştır. Teknolojinin gelişmesiyle modern fabrikalarda üretim olanakları gelişmiştir” (Turan, Şanver ve Öztürk, 2017: 61-62). Hayvansal ürünlerin insanların temel besin maddesi olması bu ürünlerin önemini sürekli kılmaktadır. Son yıllarda insanların tüketim alışkanlıklarında meydana gelen değişim, tüketimdeki çeşitlilik, tüketimin artması ve insan nüfusunun artışı hayvansal ürünlere olan ihtiyacı da arttırmıştır. Bununla birlikte hayvansal üretimin dayandığı bazı doğal kaynakların amacı dışında kullanılması ve hayvansal üretim maliyetlerinin artışına bağlı olarak üreticilerin olumsuz etkilenmesi hayvansal gıda arzını sektöre uğratmakta, hayvansal gıda tedarik zincirinde aksamaların yaşanmasına neden olmaktadır.

Hayvancılık faaliyetleri, modern yöntemlerle yüksek verimin alınacağı sürdürülebilirlik özelliklerine dikkat edilerek yapılması gereken önemli bir ekonomik faaliyettir. Geleneksel yöntemlerle yapılan hayvancılık faaliyetlerinden uzaklaşıp modern yöntemlere göre üretim yapılması, verimi ve üretimi arttırarak üreticinin yaptığı işten kâr etmesinin sağlanması, diğer üreticiler üzerinde teşvik edici olması bakımından önemlidir. Gerek dünyada gerekse Türkiye’de sektörün büyüklüğüne ve üretici sayısının fazla olmasına rağmen hayvansal ürünlere erişimde zaman zaman sorunlar yaşanmaktadır. Hayvansal ürünlere dayalı üretim faaliyetleri; toplumun ihtiyacı olan hayvansal kaynaklı gıdaların üretilmesi, aile bireylerinin işgücünün değerlendirilmesi, işletmelerin nakit temininin sağlanması ve kırsal göçün düşürülmesi bakımından önemlidir. Bu amaçlarla dünyada ve Türkiye’de hayvansal üretimin desteklenmesi için kamu tarafından farklı destekler verilmektedir (Terin, Ceylan, Çiftçi ve Yıldırım, 2022: 42). Kırsal alanlarda yaşanan göçün etkisinin yanında geleneksel yöntemlerin kullanılması, hayvancılığın bitkisel üretimle birlikte ek olarak yapılan bir iş olarak görülmesi, ailenin günlük et süt vb. ihtiyaçlarının sağlanması, nakit para ihtiyacı ortaya çıktığında hayvan varlığının paraya dönüştürme aracı olarak görülmesi gibi faktörler hayvansal üretimi olumsuz etkilemekte sektörü gelişime açık büyüme hedeflerinden uzaklaştırmaktadır.

Hayvancılık faaliyetlerinde maliyetin düşmesinde etkili olan doğal kaynakların varlığı, insanlar için bir fırsattır. Bu unsurlar, ulusal ekonomik büyümenin yanı sıra insanların refahını iyileştirmek için bir araç olmaktadır. Bu durum ülkeler arasında farklılık göstermektedir. Ülkelerin sahip oldukları doğal ortam şartları farklılaştığı için yapılan hayvancılık türlerinde de değişim görülmektedir. Doğal ortamı manda yetiştiriciliğine uygun olan ülkeler üretimi daha ucuza mal edebilmektedir (Sanaky, Pattinama ve Sopamena, 2022: 12423). Başta Asya kıtası olmak üzere dünyanın birçok ülkesinde ve Türkiye’de manda yetiştiriciliği genellikle geleneksel yöntemlerle yapılmaktadır. Geleneksel yapının aşılıp üretim yapısında çağdaşlaşmanın sağlanması büyük önem arz etmektedir. Bunun yanında çağdaşlaştırmaya yönelik eğilimlerde manda yetiştiriciliğinin sığır yetiştiriciliğinin bir alternatifi olmadığı, kendi özellikleriyle hayvansal üretime katkısı oranında düşünülmesi gerekmektedir (Yılmaz ve Ali Kara, 2019: 362).

Manda tropikal ve subtropikal bölgelerde yetiştirilen, çok amaçlı önemli bir hayvan türüdür (Wang vd. 2022: 299). Manda nemli ve sulak alanları sever. Hayvanın uysallığı, süt üretimi çiftçilerinin tercihinde etkili olan özelliklerdendir. Mandalar gruplar halinde hareket eder ve bu durum mera sistemlerine adaptasyonlarını kolaylaştırır. Eğilimli alanlardan düşük ve orta kaliteli otların bulunduğu tarlalardan yararlanmalarını mümkün kılar (Rodriguez-Gonzalez vd. 2022: 1,3,23). Manda için tropikal

bölgeler doğal yetişme alanı iken diğer bölgelerdeki nemli ve sulak alanlarda yetişebilmesinin yanında, beslenmede sığır kadar seçici olmaması, dirençli olması mandanın dünya ve Türkiye genelinde yetişme ortamının geniş olmasında etkili olmaktadır.

Manda; geviş getiren, sığıra göre daha yüksek rakımda yetiştirilebilen büyük bir çiftlik hayvanı olup et üretim kaynağı olma potansiyeline sahiptir. Manda düşük kaliteli yemleri de tüketerek sindirir (Maulina Gaznur, Afriandi ve Koesmara, 2022: 127). Manda yetiştiriciliğinde canlı mandanın yanı sıra manda ürünlerine dayalı üretim kolları gelişme göstermektedir. “Manda günümüzde et, süt, deri, boynuz, süt ve et mamulleri, çeki gücü ve nakliye amaçlı olarak önemli bir üretim kolunu oluşturmaktadır” (Atasever ve Erdem, 2008: 60). Manda yetiştiriciliği de geliştirilmesi gereken önemli hayvancılık kollarından biridir. Büyükbaş hayvan içinde manda sayısının arttırılması hayvansal gıda temininde önemlidir. Manda yetiştiriciliğinde geleneksel olarak yetiştirilen manda türlerinden verimin yüksek olduğu, yeni tür manda yetiştiriciliğine geçişin önemli olduğu unutulmamalıdır.

Gerek dünyada ve gerekse Türkiye’de manda geleneksel yöntemlerle yetiştirilmektedir. Asya kıtasında da yaygın olarak yetiştirilen mandanın geleneksel yöntemlerle yetiştirildiği ve bu durum verimliliği olumsuz etkilediği için dönüşüm yapılması zorunludur. Bunun yanında Avrupa’nın bazı ülkeleri manda yetiştiriciliğinde modern yaklaşımlar kullanmaktadır. Bu ülkeler manda yetiştiriciliğine dayalı endüstriyel ayağı da güçlendirmeye çalışmaktadırlar. Türkiye’de son yıllara kadar manda yetiştiriciliğinde görülen düşüş dikkate alındığında mandanın yetiştirme şartları, manda ürünlerinin üretimi ve pazarlanması konularında eksikliklerin olduğu görülmektedir. Manda ıslah faaliyetleri, sürü yönetimi, manda ürünlerine yönelik bilinçlendirme, örgütlenme ile alternatif hayvancılık kolu olarak görülmesi gerekmektedir (Yılmaz ve Ali Kara, 2019: 356).

Küresel ölçekte süt üretiminde evcil manda (*Bubalus bubalis*) büyük paya sahiptir. Nehir mandası ve bataklık mandası diye iki türe ayrılan mandanın yaygın olanı ilkidir. Nehir mandası dünyadaki manda sayısının %70’ini oluşturur. Bu mandalar, Hindistan ve Pakistan’ın süt üretiminin büyük bölümünü oluşturmaktadır. Nehir mandalarına göre daha küçük olan bataklık mandalarının süt verimleri daha düşüktür. Sığırlara göre uzun ve üretken bir ömre sahip olan nehir mandaları ortalama olarak laktasyon başına 1.500 ile 4.500 litre arasında süt verir. Bu mandaların yaşları yirmiyeye ulaşana kadar buzağı ve süt vermektedir (FAO, 2022). Süt verimi üzerinde farklı faktörler etkili olmaktadır. “Ticari manda sütü üretimini kısıtlayan birçok faktör, hayvanların ilk buzağılamadaki geç yaşı, östrusun mevsimselliği ve uzun buzağılama aralığı ve kuru dönemdir. İyi bilinen özel mandıra ırkları Murrah, Nili-Ravi, Kundi, Surti, Jaffarabadi, Bhadawari ve Mehsana’dır” (FAO, 2022).

Bulgaristan, Çin, Mısır, Hindistan ve Pakistan gibi ülkelerde son dönemlerde ıslah programları çerçevesinde nehir mandalarının süt verimlerini arttırmaya yönelik çalışmalar yapılmaktadır (FAO, 2022). Manda etinin kalitesi ve miktarı birçok faktöre bağlıdır, bunların en önemlileri mandanın türü, cinsi, yaşı, beslenme yoğunluğu, yönetim sistemi ve çevre koşulları gelmektedir. Manda sütünün kalsiyum ve proteini yüksek olup, kreması özünde daha beyazdır. Bu nedenle manda sütü kahve beyazlatıcı tozların üretimi için uygundur (Borghese, 2005: 191, 197).

Manda kırsal hayvancılık üretiminde Asya kıtası önde gelmektedir. Akdeniz bölgesinde ve Latin Amerika’da onlarca yıldır manda yetiştiriciliği geniş çapta yayılmıştır (Lucia Barile, 2005: 77). Dünya ölçeğinde verilen yıllarda manda yetiştiriciliğinde Asya kıtası payın büyük kısmını karşılamaktadır. Önceki yıllarda Afrika kıtasının gerisinde yer alan Amerika kıtası 2020 yılı verilerine göre ikinci sırada yer almıştır. Avrupa kıtası ise 2010 yılından sonra artış eğilimini sürdürürken halen 1970 yılı üretim

seviyesine ulaşamamıştır. Manda üretiminde, 2000’li yıllardan sonra istatistiklere giren Okyanusya kıtasının dünya üretimi içerisindeki payı çok düşük kalmaktadır. Verilen yıllarda dünyada yetiştirilen manda sayısı toplamında istikrarlı bir artışın olduğu görülmektedir. Bu rakam 2020 yılında 203.532.944 baş olmuştur (Tablo 1).

		1970	1980	1990	2000	2010	2020
1	Asya	104.474.437	118.085.115	143.302.442	159.383.735	188.634.118	199.535.945
2	Amerika	124.400	503.000	1.405.162	1.108.426	1.191.132	1.848.137
3	Afrika	2.009.025	2.346.608	2.897.492	3.530.025	3.818.261	1.671.403
4	Avrupa	654.382	558.767	578.919	232.499	390.682	477.293
5	Okyanusya	-	-	-	130	150	166
Toplam		107.262.244	121.493.490	148.184.015	164.254.815	194.034.343	203.532.944

Tablo 1: Yıllara Göre Manda Yetiştiriciliğinin Kıtalar Göre Dağılışı (FAO, 2022).

Asya kıtasının manda yetiştiriciliğinde büyük payı almasına rağmen kıtanın geneline dengeli bir dağılımın olmadığı görülmektedir. Kıtanın güneydoğusunda yoğunlaşan manda yetiştiriciliğinde Hindistan, Pakistan ve Çin başta gelmektedir. Hindistan 2020 yılı verisine göre 109.719.011 başla ilk sırada yer alırken, 41.191.000 başla Pakistan ikinci sırada yer almış, Çin ise 27.223.427 başla üçüncü sırada yer almıştır. Türkiye ise en fazla manda yetiştiren ülkeler arasında 2020 yılında 20. sırada yer almıştır. Türkiye’de 1970 yılında 1.178.000 baş olan manda sayısı sonraki yıllarda düşüş göstererek 2020 yılında 192.489 başa düşmüştür. Son yıllarda üretimde artış yaşansa da 1970’li yıllardaki sayıdan çok uzak bir noktada yer almaktadır (Tablo 2).

		1970	1980	1990	2000	2010	2020
1	Hindistan	56.118.000	66.070.000	80.570.000	93.831.000	107.375.000	109.719.011
2	Pakistan	9.345.000	11.547.000	17.373.008	22.669.000	29.413.000	41.191.000
3	Çin	15.713.063	18.439.752	21.421.975	22.595.017	29.464.034	27.223.427
4	Nepal	1.020.000	2.500.000	3.012.565	3.525.952	4.836.984	5.257.591
5	Myanmar (Burma)	1.540.718	1.901.000	2.061.000	2.441.240	2.977.150	4.125.140
6	Filipinler	4.431.500	2.870.270	2.764.950	3.024.403	3.270.400	2.865.715
7	Vietnam	2.270.700	2.313.000	2.854.100	2.897.220	2.877.000	2.332.754
8	Mısır	2.009.000	2.346.583	2.897.467	3.530.000	3.818.236	1.671.378
9	Brezilya	118.000	495.000	1.397.097	1.102.551	1.184.511	1.502.482
10	Bangladeş	835.000	475.000	772.000	890.000	1.349.000	1.493.000
11	Laos	770.000	862.300	1.071.757	1.028.000	1.189.000	1.234.000
12	Endonezya	2.885.000	2.457.000	3.335.079	2.405.277	1.999.604	1.179.342
13	Tayland	5.734.500	5.650.794	5.094.270	1.711.573	1.622.646	923.533

14	Kamboçya	910.000	375.000	736.000	693.631	702.074	639.922
15	İtalya	48.600	88.900	112.400	182.000	365.086	407.030
16	Kolombiya	-	-	-	-	-	338.567
17	Sri Lanka	735.708	843.100	958.100	304.500	422.650	323.000
18	Irak	288.000	170.000	150.000	115.000	295.000	233.453
19	İran	240.000	240.000	440.000	490.600	195.000	171.156
20	Türkiye	1.178.000	1.040.000	429.000	165.000	87.207	192.489

Tablo 2: Yıllara Göre Manda Yetiştiriciliğinin Ülkelere Göre Dağılışı¹ (FAO, 2022).

Türkiye'nin hayvansal üretimde sahip olduğu potansiyel ve imkânları yeterince değerlendiremediği görülmektedir. “Türkiye hayvancılık sektöründe büyükbaş ve küçükbaş yetiştiricilik açısından mevcut durum incelendiğinde; sayısal olarak önemli bir potansiyelin bulunduğu ancak hayvan sayısı ve hayvanların verim düzeyleri dikkate alındığında bunun yeterince kullanılmadığı anlaşılmaktadır” (Yüzbaşıoğlu, 2022: 5). Türkiye artan nüfusun hayvan ve hayvansal ürün ihtiyacını karşılamak için bu sektörü geliştirmek amacıyla farklı teşvik ve destekler vermektedir. Buradaki temel amaç, hayvansal ürün ihtiyacımızı karşılamanın yanında ülke potansiyeli kullanılarak sürdürülebilir bir çerçevede dünyadaki önemli ihracatçı ülkeler arasında yer almaktır.

1974 FAO istatistiklerine göre o zamanlar Türkiye'de bir milyon baş manda yetiştirilmekteydi. 1984'ten 1997'ye kadar manda üreyen popülasyonda yüzde 65'lik bir azalma oldu. Mandalardaki bu azalmanın nedeni ise sığırların tercih edilmesi olmuştur. Türkiye'de genotipler için yapılan tüm iyileştirme çalışmaları sadece sığırlar üzerinde uygulanmıştır (Borghese ve Mazzi, 2005: 22). Bu eğilim manda yetiştiriciliğinin olumsuz etkilenmesine neden olmuştur.

Türkiye'de yürütülen hayvancılık faaliyetleri her zaman önemini korumakla birlikte 2019 yılında ortaya çıkan COVID-19 salgını ve sonrasında bazı ülkelerde yaşanan siyasi istikrarsızlık ile savaş gibi nedenlerle hayvancılığın önemi daha da artmıştır. Hayvancılık sektörü, “önümüzdeki dönemlerde ülke ekonomisi ve insan beslenmesindeki önemini artırarak sürdürecektir” (Aydemir ve Pıçak, 2007: 18). Bu durum farklı hayvancılık türlerinin gelişimini zorunlu kılmaktadır. Türkiye'de yetiştirilen manda sayısı dünyadaki önemli manda yetiştiricisi ülkelerle kıyaslandığında manda sayısının oldukça az olduğu ancak son yıllarda manda yetiştiriciliğine verilen önemin artmaya başladığı söylenebilir (Tapkı vd., 2018: 337).

Muş ili de manda yetiştiriciliği için doğal ortam şartlarına ve manda yetiştirme potansiyeline sahip olan iller arasında yer almaktadır.

Bu çalışmada, Muş ilinin manda yetiştiriciliğindeki yeri ve önemi üzerinde durulmuştur. İlin manda yetiştiriciliği için sahip olduğu doğal ortam imkânları oranında gelişme gösterememesinin önündeki engeller üzerinde durulmuştur.

¹ 2020 yılı üretimi içerisinde, manda sayısı 150.000 baş üzerinde olan ülkeler listelenmiştir.

1. Çalışma Sahasının Yeri ve Sınırları

Muş ili Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Murat-Van Bölümünde yer almaktadır. Yüz ölçümü 8.650 km² olan çalışma sahası, 38° 29' ve 39° 29' kuzey enlem ve 41° 06' ve 41° 47' doğu boylamları arasındadır. Ağrı, Erzurum, Bingöl, Diyarbakır, Batman ve Bitlis iliyle sınırı bulunmaktadır (Şekil 1).

Şekil 1: Çalışma Sahasının Lokasyon Haritası (Baytar, 2021).

2. Çalışmanın Amacı

Bu çalışma, manda yetiştiriciliğinin hayvancılıkta önemli bir yere sahip olması gerektiğini iddia etmekte ve manda yetiştirme potansiyeli olan Muş ilinde manda üretiminin artırılmasının önemi üzerinde durulmaktadır. Son yıllarda gerek Türkiye'de gerekse dünyada hayvansal ürünlerin arz ve talep dengesinde yaşanan sıkıntıyla birlikte küresel ölçekte görülen salgın hastalıklar ile dünyanın farklı bölgelerinde meydana gelen savaşlar, iç çatışmalar hayvansal ürünlere erişimi zorlaştırmıştır. Böyle bir durum, hayvancılık potansiyeli yüksek olan illerde bu potansiyelin değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır. Muş ili de bu bağlamda potansiyeli yüksek olan iller arasında yer almaktadır. İldeki hayvancılık potansiyeli değerlendirilirken yıllarca istenen verimin alınmadığı manda yetiştiriciliğine değinmek gerekmektedir. Bu çalışma belirtilen amaç doğrultusunda, Muş ilinde manda yetiştiriciliği potansiyelinin kullanılamaması ve bunun önündeki engeller üzerinde durularak manda yetiştiriciliğinin üreticiler arasında yaygınlaştırılmasının önemi üzerinde durulmuştur.

3. Materyal ve Yöntem

Bu çalışma, saha araştırması yoluyla elde edilen verilere ve literatür taraması ile erişilen verilere dayanmaktadır. Saha araştırmasında gözlem tekniği yoğun olarak kullanılmıştır. Çalışma konusunun belirlenmesinin akabinde literatür taraması yapılmış, sonrasında çalışma konusuyla ilgili belirlenen yayınlar düzenlenmiştir. Çalışmada 1930-2022 yılları arasından seçilmiş yılların hayvancılık verileri kullanılmıştır. Daha sonra Tarım ve Orman Bakanlığı, Muş İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, Türkiye İstatistik Kurumu ve FAO (Gıda ve Tarım Örgütü) gibi kurum ve kuruluşlarla iletişime geçilerek gerekli bilgi, belge ve raporlar temin edilmiştir. Saha çalışması yapıldıktan sonra toplanan bütün veriler tasnif edilip değerlendirilmiş ve metin yazılmıştır.

4. Muş İlinde Manda Yetiştiriciliği

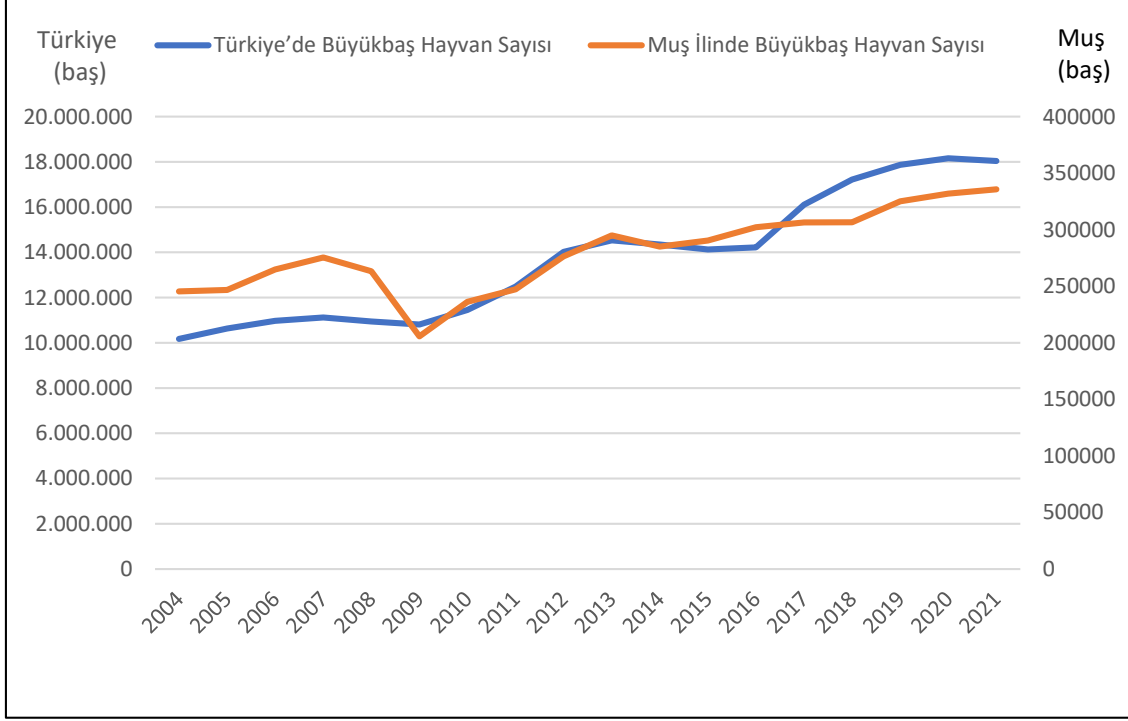
Muş ili büyükbaş hayvancılık faaliyetlerinde, özellikle sığır yetiştiriciliğinde önemli bir yere sahiptir. Muş ilinde yapılan hayvansal üretim faaliyetleri, ildeki kırsal yerleşmelerin temel geçim kaynakları arasında yer almaktadır. İlde mera alanları geniş yer kaplamaktadır. Bu nedenle hem besi ve ahır hayvancılığı hem de mera hayvancılığı yapılmaktadır. İl sınırları içerisinde mera alanlarının (336.062 hektar) geniş olması ve yem bitkileri üretiminin fazla olması, ildeki hayvancılık potansiyeli üzerinde etkili olmaktadır (Baytar ve Doğan, 2021: 312). İlde üretilen büyükbaş hayvan sayısında genel olarak artış yaşansa da hâlen 1980 yılının 531.495 sayısına ulaşamamıştır. Bu sayıya manda sayısı dâhil olup bu sayının ise 52.162 baş olduğu görülmektedir. Bu rakam ilin büyükbaş hayvan potansiyelini de ortaya koymaktadır. Hayvancılıkta yetiştirilen hayvan sayısının yüksek olması önemlidir ancak bununla birlikte verimliliğin önemi unutulmamalıdır. Verimlilik üzerinde farklı faktörler etkilidir.

İşletmelerdeki verimlilik üzerinde üreticinin yaşı, tecrübesi, eğitim durumu ve mesleğine bakış açısı etkili olmaktadır. Bununla birlikte hayvancılığın hangi amaçla yapıldığı da önemlidir. Hayvancılık geleneksel yöntem ve şekillerde mi yapılmakta yoksa modern girişimcilik ve modern yöntemlerin kullanıldığı yüksek kâr amacıyla büyük pazarlara ulaşma hedefleriyle mi yapılmaktadır. Bu bakış açısı üreticinin üretimini ve geleceğini şekillendirmektedir. İlde manda yetiştiriciliği konusunda uygun coğrafi şartlar olmakla birlikte üreticilerin sığır yetiştiriciliğine teşvik edilmesi ve üreticinin buna yönelmesi sayının önceki dönemlerdeki seviyesine çıkamamasında etkili olmuştur.

Seçilmiş yıllarda Türkiye ve Muş ilindeki büyükbaş hayvan yetiştiriciliğinin yıllara göre dağılımına bakıldığında genel olarak birbirine yakın bir artış eğilimi gösterdiği görülmektedir. Seçilmiş yıllarda Türkiye’de yetiştirilen toplam büyükbaş hayvan sayısı içerisinde Muş ilinin payı yaklaşık olarak aynı seviyelerde olmasına rağmen en yüksek payın 2007 yılında gerçekleştiği görülürken, en düşük payın ise 2017, 2018, 2019 ve 2020 yıllarında gerçekleştiği görülmektedir (Tablo 3; Şekil 2). Son yıllardaki oranın azalması, Muş ilinin hayvancılık potansiyelinin değerlendirilemediğini ve Türkiye’deki üretim artışıyla orantılı bir artışın sağlanamadığını göstermektedir.

Yıl	Türkiye’de Büyükbaş Hayvan Sayısı	Muş İlinde Büyükbaş Hayvan Sayısı	%
2004	10.173.246	245487	2,41
2005	10.631.405	246813	2,32
2006	10.971.880	264874	2,41
2007	11.121.458	275421	2,47
2008	10.946.239	263269	2,40
2009	10.811.165	205720	1,90
2010	11.454.526	236330	2,06
2011	12.483.969	247302	1,98
2012	14.022.347	276507	1,97
2013	14.532.848	294998	2,02
2014	14.345.223	285146	1,98
2015	14.127.837	290521	2,05
2016	14.222.228	302215	2,12
2017	16.105.025	306508	1,90
2018	17.220.903	306542	1,78
2019	17.872.331	325067	1,81
2020	18.157.971	331881	1,82
2021	18.036.117	335798	1,86

Tablo 3: Türkiye ve Muş’un Büyükbaş Hayvan Sayısının Yıllara Göre Dağılışı (TÜİK, 2022).

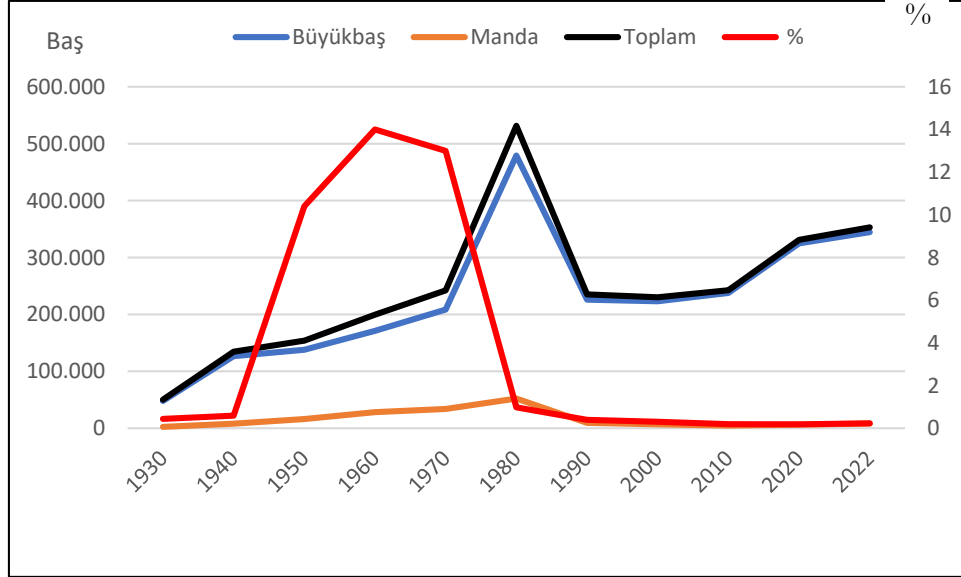

Şekil 2: Türkiye ve Muş'un Büyükbaş Hayvan Sayısının Yıllara Göre Dağılışı Grafiği

Çalışma için seçilmiş yıllardaki büyükbaş hayvan yetiştiriciliği ve bunun içerisindeki manda oranına bakıldığında 1980 yılında toplamda 531.495 baş ile en yüksek sayıya ulaştığı görülmektedir. Aynı yıl manda sayısının da 52.162 başla en yüksek sayıya ulaştığı gözlenirken, büyükbaş hayvan içerisinde manda oranının en yüksek olduğu yıl 1960 olurken, en düşük pay 2020 yılında gerçekleşmiştir (Tablo 4; Şekil 3). 1960 yılından sonra manda sayısının büyükbaş hayvan sayısı içerisindeki oranı sürekli düşerken sadece 2022 yılında önceki yıla göre bir artış gerçekleşmiştir.

Yıl	Büyükbaş ²	Manda	%
1930	50.154	2.255	4,49
1940	134.625	8.035	5,96
1950	153.989	16.130	10,47
1960	199.408	28.338	14,21
1970	242.305	33.850	13,97
1980	531.495	52.162	9,81
1990	235.281	9.293	3,94
2000	230.150	6.970	3,02
2010	242.488	4.703	1,93
2020	331.069	6.219	1,87
2022	352.872	8.252	2,33

Tablo 4: Muş İlinde Yıllara Göre Manda Sayısının Büyükbaş Hayvan İçerisindeki Payı (TÜİK, 2022).

Şekil 3: Muş İlinde Yıllara Göre Manda ve Büyükbaş Hayvan Dağılışı Grafiği

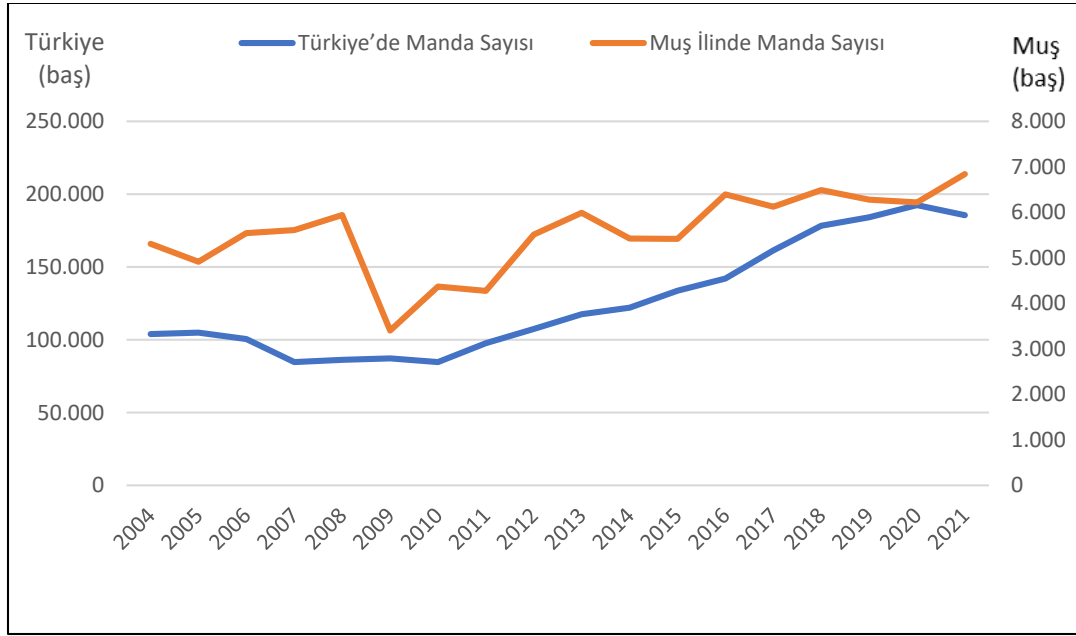
Muş ili manda yetiştiriciliğinin tüm Türkiye’de olduğu gibi istenen noktada olmadığı ve dünyada önemli manda yetiştiricisi ülkelerin üretim miktarlarından uzak olduğunu söylemek mümkündür.

² Büyükbaş hayvanlar arasında yer alan at, eşek ve katır dâhil edilmemiştir.

Türkiye’de seçilmiş yıllardaki manda üretimine bakıldığında genel olarak artış görülürken 2006, 2007 ve 2010 yıllarında önceki yıla göre düşüş gözlenmektedir. Diğer yıllarda artış olduğu görülmektedir. Ancak bu artış istenen düzeyde değildir. Muş ilinde ise seçilmiş yıllarda yetiştirilen manda sayısının daha dalgalı bir gidişat söz konusudur. İlde 2005, 2009, 2011, 2014, 2015, 2017, 2019 ve 2020 yıllarında önceki yıla göre manda üretim sayısında düşüş gözlenmektedir. Türkiye’de yetiştirilen toplam manda sayısına göre Muş ilinde en yüksek pay 2008 yılında görülürken, en az pay ise 2020 yılında gerçekleşmiştir (Tablo 5; Şekil 4). TRB2 bölgesi içerisinde Muş ve Bitlis illeri önemli manda yetiştiricisi iller arasında yer almaktadır (Elmastaş ve Bozkoyun, 2021: 115). Muş ili sınırları içerisindeki (Murat Nehri, Karasu, Alparslan I, Alparslan II barajları ve Hamurpet Gölleri) gibi su kaynaklarının yatakladığı arazilerin bir kısmının yer şekilleri ve diğer şartlar bakımından manda yetiştiriciliğine uygun olduğu yapılan saha gözlemlerinde de görülmüştür. Gerek bu sahalar ve gerekse otlak alanları bir bütün olarak alındığında ilin sahip olduğu potansiyel oranında manda yetiştirilemediği düşünülmektedir.

Yıl	Türkiye’de Manda Sayısı	Muş İlinde Manda Sayısı	%
2004	103.900	5.308	5,10
2005	104.965	4.915	4,68
2006	100.516	5.544	5,51
2007	84.705	5.612	6,62
2008	86.297	5.942	6,88
2009	87.207	3.402	3,90
2010	84.726	4.372	5,16
2011	97.632	4.277	4,38
2012	107.435	5.515	5,13
2013	117.591	5.991	5,09
2014	122.114	5.426	4,44
2015	133.766	5.418	4,05
2016	142.073	6.397	4,50
2017	161.439	6.126	3,79
2018	178.397	6.493	3,63
2019	184.192	6.280	3,40
2020	192.489	6.219	3,23
2021	185.574	6.843	3,68

Tablo 5: Türkiye’de ve Muş’ta Manda Sayısının Yıllara Göre Dağılışı (TÜİK, 2022).

Şekil 4: Türkiye’de ve Muş’ta Manda Sayısının Yıllara Göre Dağılışı Grafiği

Hayvansal ürün özelliklerine bakıldığında sığır eti ve sütü ile manda eti ve sütü arasında farklılıklar bulunmaktadır.

Manda eti, kimyasal içeriği, besin değeri ve tadı bakımından sığır etine benzemekle birlikte sığır etine göre biraz daha koyu kırmızıdır. Manda karkasının yağları beyaz, sığırın ise sarımsı renktedir. Daha düşük kolesterol, yağ ve kalori değerleri ile inek etine göre üstünlük sağlamaktadır. Mandalar eti için beslenip, küçük yaşta kesilirler ise, sığır etinden daha lezzetli bir et elde edilir (Özdemir ve Özdemir, 2016: 162).

Manda sütü üretimine bakıldığında, 2019 yılı verisine göre Türkiye’de 79.340,855 ton manda sütü üretimi gerçekleşirken Muş ilindeki manda sütü üretimi ise 3.270,636 ton olarak gerçekleşmiştir. (TÜİK, 2022). Manda sütü ve süt ürünlerinin kalite ve lezzeti yüksek olmasına rağmen manda yetiştiriciliğinin yaygın olmaması bu ürünlere erişimi zorlaştırmakta ve fiyatının yükselmesinde etkili olmaktadır.

Manda sütü, zengin tadı ve kremamsı dokusu ile bilinmektedir. İnek sütüyle karşılaştırıldığında, manda sütü yüksek yağ ve protein içeriği sayesinde özellikle peynir yapımı için çok iyi bir hammadde sağlamaktadır. Öte yandan manda sütü daha fazla yağ içermesine rağmen kolesterol içeriği inek sütünden daha düşüktür. Türkiye’de üretimi gittikçe azalan manda peyniri yeteri kadar tanıtılmamıştır (Güney, 2022: 1015).

Manda yetiştiriciliğinde istenen noktaya gelinememesinde birçok sorun bulunmaktadır. Ortaya çıkan sorunlardan bazıları bölgeden bölgeye değişse de genel olarak bütün üreticilerin benzer sorunları bulunmaktadır. Çalışma sahasında manda yetiştiriciliği için uygun coğrafi şartların önemli ölçüde bulunmasına rağmen manda yetiştiriciliğinin yeterince gelişmemesinde üreticinin manda yetiştirmeyi tercih etmemesi, sermaye sorunu, pazarlama sorunu, kredi ve teşviklerin yetersizliği etkili olmaktadır.

İğdır ilinde manda üretimi ile ilgili yapılan bir çalışmada “Manda yetiştiriciliği ile ilgili önemli sorunlar arasında devlet politikalarından kaynaklı sorunlar, teknik bilgi noksanlığı, üretim-pazarlama sorunları ve girdi fiyatlarının yüksek olması” şeklinde katılımcı görüşleri ağırlık kazanmıştır (Karadaş,

Özger ve Şahin, 2022: 1080). Bingöl ilinde manda yetiştiriciliğinin sorunları üzerine yapılan bir çalışmada ise yetiştiriciler ‘manda yetiştiriciliğinin sorunları nelerdir?’ sorusunda ilk üç seçeneği sırasıyla ‘yem fiyatı yüksek’, ‘para yok’ ve ‘hibe ve kredi desteğinin olmaması’ şeklinde ifade etmişlerdir’ (Özdemir ve Özdemir, 2016: 160). Muş ilinde de manda yetiştiriciliğinin gelişiminin önünde benzer sorunları sıralamak mümkündür.

Muş ilinde yerleşme bazlı manda yetiştiriciliğine bakıldığında merkez ilçe 60 yerleşme (3.185 baş) ile en fazla manda yetiştiriciliği yaparken, 31 yerleşme (311 baş) ile Bulanık ilçesi, 19 yerleşmeyle (2.204 baş) Hasköy, 6 yerleşmeyle (2.436 baş) Korkut, 12 yerleşmeyle (90 baş) Malazgirt ve 5 yerleşme (26 baş) ile Varto gelmektedir. Yetiştirilen manda sayısına göre ise birinci sırada yine merkez ilçe gelirken, ikinci sırada Korkut, üçüncü sırada Hasköy, dördüncü sırada Bulanık, altıncı sırada Malazgirt ve en son sırada Varto gelmektedir. İl genelinde 133 yerleşmede manda yetiştiriciliği yapıldığı ve 2022 yılı verilerine göre toplamda 8.252 baş manda yetiştirildiği görülmektedir. Çalışma sahasında en fazla manda 1.444 baş manda ile Korkut ilçesinin Sazlıkbaşı köyü olmuştur (Tablo 6). Bu köyde hidromorfik toprakların yayılış alanı olması ve drenaj sorunu nedeniyle sazlık ve kamışlık alanlar doğal manda yetiştirme alanı hâline gelmiştir.

Merkez İlçe		Bulanık		Hasköy		Korkut		Malazgirt		Varto	
Ağaçlık	4	Adıvar	1	Aşağıüçdam	12	Altınova	601	Bahçe	2	Çayryolu	2
Akkonak	1	Akçakaynak	1	Azıklı	206	Düzova	13	Gölağlı	1	Çaylar	6
Alağün	13	Alınoluk	3	Böğürdelen	5	Güneyik	239	Kadı	8	Merkez-Bahçelievler	11
Alican	1	Araconak	15	Dağdibi	2	Konakdüzü	138	Karakaya	1	Merkez-Gümgüm	5
Aligedik	2	Bostancılar	5	Düzkişla	23	Merkez	1	Kardeşler	1	Tepeköy	2
Arpayazı	73	Çataklı	38	Düzkişla-Kültür	1	Sazlıkbaşı	1.444	Kazgöl	2	-	-
Aşağısızma	2	Değirmensuyu	5	Gökyazı	1	-	-	Konakkuran	40	-	-
Aşağıyongalı	2	Demirkapı	1	Hürriyet	8	-	-	Kuruca	18	-	-
Bağlar	4	Dokuzpınar	17	İstiklal	5	-	-	Merkez-Mengüçgazi	1	-	-
Bahçe	1	Erentepe	14	Karakütük	423	-	-	Muratkolu	1	-	-
Beşparmak	1	Esenlik	13	Koçköy	8	-	-	Nurettin	11	-	-
Bostankent	205	Eskiyol	45	Merkez	97	-	-	Tatargazi	4	-	-
Bozbulut	53	Gölyanı	21	Merkez-Kültür	136	-	-	-	-	-	-
Çatbaşı	92	Karağıl	1	Merkez-Sayanlar	198	-	-	-	-	-	-
Çöğürlü	28	Köprüyolu	1	Merkez-Sunay	82	-	-	-	-	-	-
Çukurbağ	3	Merkez	2	Otaç	65	-	-	-	-	-	-
Donatım	3	Merkez-Bahçelievler	2	Sarıbahçe	9	-	-	-	-	-	-
Eğirmeç	92	Merkez-Cumhuriyet	2	Umurca	920	-	-	-	-	-	-

Muş İlinde Manda Yetiştiriciliği ve Mekânsal Dağılışı

Eralan	89	Merkez- Güllüova	1	Yukarıüçdam	3	-	-	-	-	-	-
Gölköy	5	Merkez-İnönü	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Güzeltpe	31	Merkez- Kültür	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Harman	38	Merkez- Şehitlik	9	-	-	-	-	-	-	-	-
Ilica	7	Merkez- Yenimahalle	4	-	-	-	-	-	-	-	-
İnardı	1	Olurdere	41	-	-	-	-	-	-	-	-
Kalecik	1	Rüstemgedik	2	-	-	-	-	-	-	-	-
Karaağaçlı	212	Sarıpınar	23	-	-	-	-	-	-	-	-
Karakuyu	12	Şehittahir	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Keçidere	1	Toklular	9	-	-	-	-	-	-	-	-
Kırköy	7	Uzgörür	6	-	-	-	-	-	-	-	-
Kıybaşı	1	Yemişen	6	-	-	-	-	-	-	-	-
Kıyık	17	Yoncalı	20	-	-	-	-	-	-	-	-
Kızılağaç	181	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Konukbekler	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Körpeağaç	359	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kumluca	107	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Merkez	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Merkez-Kale	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Mescitli	6	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Meşecik	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Muratgören	179	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Nadaslık	12	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ortakent	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Özdilek	273	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Sarıdal	7	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Serinova	8	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Serinova- Aydıngün	8	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Soğucak	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Sungu	5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Suvaran	91	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Sütlüce	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Şenova	5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Tandoğan	5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Taşoluk	7	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Üçdere	71	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Yarpuzlu	386	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Yaygın	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Yaygın- Dağarası	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Yeroluk	212	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Yoncalöz	11	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ziyaret	236	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	3.185		311		2.204		2.436		90		26

Tablo 6: Çalışma Sahasında Yetiştirilen Manda Sayısının Yerleşme Bazlı Dağılışı (Muş Tarım ve Orman Müdürlüğü, 2022).

Sonuç

Hayvancılık faaliyetlerinin insanların temel besin maddeleri üretiminde önemli bir yere sahip oluşu nedeniyle her dönemde ekonomik önceliğini korumuştur. Hayvansal ürün tedarikinin zorlaştığı son yıllarda bu faaliyetlerin önemi daha da artmıştır. Manda yetiştiriciliği önemli hayvancılık faaliyetleri arasında olmasına rağmen, zaman içerisinde beklenen gelişimin görülmediği bir alan olmuştur.

Muş ili, manda yetiştiriciliği için uygun doğal ortama sahip iller arasında yer almaktadır. Ancak ilde yetiştirilen manda sayısı son yıllarda artış eğiliminde olsa da hâlen 1980’li yıllarda yetiştirilen manda sayısına ulaşamamıştır.

Manda yetiştiriciliğinin istenilen noktada olmamasının birçok sebebi bulunmaktadır. Bu sebeplerin belirlenip ortadan kaldırılması ve manda yetiştiriciliğinin yaygınlaştırılması bakımından önemlidir. Sığır yetiştiriciliğine göre yıllarca popülaritesini kaybeden manda yetiştiriciliğinin geliştirilmesi için örgütlenme başta olmak üzere ilgili paydaşlar bu hayvancılık türünün geliştirilmesine yönelik planlı çalışma yapmalıdır. İlgili paydaşların mandanın et, süt, süt ürünleri ve derisine yönelik alternatif kullanım alanları oluşturulmasına destek vererek, bu türün yetiştirilmesine dönük oluşan önyargısının kırılmasını sağlayarak üreticinin kâr etmesine destek olması önemlidir. Üreticinin manda yetiştirme tercihi önündeki sorunların ortadan kaldırılması ve üreticinin farkındalığının artırılması önemlidir. Sermaye sorunu, pazarlama sorunu, kredi ve teşviklerin yetersizliği gibi konularda ulusal-uluslararası fonların üreticiye anlatılması ve kullanılabilmesi gerekmektedir. Bununla birlikte bu konuda eğitimler verilmeli ve bilimsel temellere dayalı üretim sistemi yaygınlaştırılmalıdır.

Kaynakça

- Atasever, S. ve Erdem, H. (2008). Manda Yetiştiriciliği ve Türkiye'deki Geleceği. *OMÜ Zir. Fak. Dergisi*, 23(1), 59-64.
- Aydemir, C. ve Pıçak, M. (2007). Gap Bölgesi'nde Hayvancılığın Gelişimi ve Türkiye İçindeki Konumu. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(22), 13-37.
- Baytar, İ. ve Doğan, M. (2021). Muş İlinde Tarım ve Hayvancılık Faaliyetleri. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 4(2), 302-320.
- Baytar, İ. (2021). *Muş İli Kırsal Alan Potansiyeli ve Kalkınmaya Etkisi*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Borghese, A. (2005). "Buffalo Cheese and Milk Industry". Buffalo Production and Research (Ed. A. Borghese). Chapter X, Rome: Food and Agriculture Organization Of The United Nations.
- Borghese, A. (2005). "Buffalo Meat and Meat Industry". Buffalo Production and Research (Ed. A. Borghese). Chapter XI, Rome: Food and Agriculture Organization of The United Nations.
- Borghese, A. ve Mazzi, M. (2005). "Buffalo Population and Strategies in the World". Buffalo Production and Research (Ed. A. Borghese). Chapter I, Rome: Food and Agriculture Organization of The United Nations.
- Elmastaş, N. ve Bozkoyun, M. (2021). *Coğrafi Bilgi Sistemleri ve Uzaktan Algılama ile Bitlis İlinin Arazi Örtüsünün Belirlenmesi, Kullanımı ve Planlamasına Yönelik Öneriler*, İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Güney, S. (2022). Manda Peynirinin Gastronomi Açısından Bir Değer Olarak İncelenmesi: Amasra Örneği. *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(8), 1015-1025. (doi: 10.26677/TR1010.2022.1042).
- Karadaş, K., Özger, Ö. ve Şahin, K. (2022). Iğdır İlinde Manda Üreticilerinin Üretim Özelliklerinin Belirlenmesi. *Iğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 12(2), 1080-1090. (doi: 10.21597/jist.1011513).
- Lucia Barile, V. (2005). "Reproductive Efficiency in Female Buffaloes". Buffalo Production and Research (Ed. A. Borghese). Chapter IV, Rome: Food and Agriculture Organization of The United Nations.
- Maulina G. vd. (2022). Gayo Buffalo Maintenance Management Viewed from the Technical Aspect of Maintenance in Gayo Lues Regency. *Jurnal Agripet*, 22(2), 127-132. (doi:10.17969/agripet.v22i2.24301).
- Özdemir, G. ve Özdemir, A. (2016). Bingöl İli Manda Yetiştiriciliğinin Sorun ve Çözüm Önerilerinin Yetiştirici Gözüyle Değerlendirilmesi. *Iğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 157-164. (doi: 10.21597/jist.2016218859).

- Rodriguez-Gonzalez, D. vd. (2022). Handling and Physiological Aspects of the Dual-Purpose Water Buffalo Production System in the Mexican Humid Tropics. *Journal Animals*, 12(608), 1-29. (doi:10.3390/ani12050608).
- Sanaky, Z. vd. (2022). Important Value of Buffalo Livestock in the Community Order of MOA Sub-District, Southwest Maluku Regency. *Budapest International Research and Critics Institute-Journal (BIRCI-Journal)*, 5(2), 12423-12432. (doi: 10.33258/birci.v5i2.5086).
- Tapkı, N. (2018). Türkiye’de Büyükbaş Hayvancılığın Durumu ve Yıllara Göre Değişimi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 23(2), 324-339.
- Terin, M. vd. (2022). Damızlık Sığır Yetiştiricileri Birliğine Üye Olan ve Olmayan Süt Sığircılığı İşletmelerinin Hayvancılık Desteklerinden Faydalanma Durumlarının Analizi. *Atatürk University Journal of Agricultural Faculty*, 53(1), 42-50. (doi: 10.54614/AUAF.2022.960031).
- Turan, Z. vd. (2017). Türkiye’de Hayvancılık Sektöründen Süt İnekçiliğinin Önemi ve Yurt İçi Hasılaya Katkısı ve de Dış Ülkelerle Karşılaştırılması. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(3), 60-74.
- Wang, W. vd. (2022). Genome-wide SNP Analysis Reveals The Selection Signatures Of Two Indigenous Buffalo Breeds in Sichuan. *Conservation Genetics Resources*, 14, 299-307. (doi:10.1007/s12686-022-01275-2).
- Yılmaz, A. ve Ali Kara, M. (2019). Dünyada ve Türkiye’de Manda Yetiştiriciliğinin Durumu ve Geleceği. *Türkiye Tarımsal Araştırmalar Dergisi*, 6(3), 356-363. (doi: 10.19159/tutad.598629).
- Yüzbaşıoğlu, R. (2022). Büyükbaş Hayvancılık İşletmelerinin Mevcut Durumu, Teknik ve Ekonomik Yapısı, Sorunları ve Çözüm Önerileri Üzerine Bir Araştırma (Tokat İli Merkez İlçe Örneği). *Ziraat Mühendisliği Dergisi*, 375, 4-17. (doi:10.33724/zm.1024967).
- <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?locale=tr> (Erişim Tarihi 25.10.2022).
- <https://www.fao.org/dairy-production-products/production/dairy-animals/buffaloes/en/> (Erişim Tarihi: 24.10.2022).
- <https://www.fao.org/faostat/en/#data/QCL> (Erişim Tarihi 01.11.2022).

Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi-

ViSBiD

Van Journal of Humanities and Social Sciences –VJHSS

Geliş Tarihi: 03.11.2022

Kabul Tarihi: 07.12.2022

Yayınlanma Tarihi: 28.12.2022

Kültürleşme ve Turizm İlişkisi

The Relationship Between Acculturation and Tourism

Betül Dilara ŞEKER*

Öz

Hızla değişen dünyada insan hareketliliği farklı nedenlerle artarak devam etmektedir. Toplumlar küreselleşme, teknolojik gelişmeler, medya, göçler, turizm gibi birçok nedenle değişmektedir. Toplumlarda yaşanan bu değişim bireylerin farklı kültürlerle temasına olanak sağlamakta ve kolaylaştırmaktadır. Kültürleşme, farklı kültürlerin temasları ile başlayan, taraflarda değişimlere neden olan ve geniş anlamda farklı kültürlerle uyum sağlama süreci olarak ifade edilebilir. Turizm günümüzde savaşlar ve karmaşanın neden olduğu zorunlu insan hareketleri dışında en önemli insan hareketlerindedir. Kültürlerarası temasın en yaygın olarak yaşandığı ortamların başında turizm destinasyonları gelmektedir. Bir diğer ifadeyle turizm kültürleşme sürecinin en fazla yaşandığı alanlardandır. Farklı nedenlerle hareket eden insanlar göçmen, mülteci, misafir (uluslararası öğrenciler, yüksek nitelikli çalışanlar, turistler vb.) gibi farklı isimler almaktadır. Bu gruplar farklı kültürleşme deneyimleri yaşamaktadır. Turistler misafir grubu içinde değerlendirilen bir alt gruptur. Turizmin kendi özel yapısı nedeniyle turist davranışları ve kültürleşme deneyimleri diğer kültürleşme gruplarından önemli ölçüde ayrılmaktadır. Turizm faaliyetinde her iki tarafın kültürel temas deneyimlerinin diğer kültürleşme gruplarından farklılaştığı görülmektedir. Turist grubunun doğası ve büyüklüğü, ayrı bir kültürleşme grubu olarak değerlendirilmelerini gerektirir. Turistler diğer kültürleşme grupları olan misafir ve göçmen gruplardan daha kısa süreli ve geçici olarak ev sahibi toplum ile etkileşim yaşar. Çalışmanın temel amacı, kültürleşme kavramıyla kültürler arası temasın yaşandığı turizm alanının ilişkisini değerlendirmektir. Çalışmada kültürleşme kavramının gelişimi, kültürleşme grupları ve turizmle ilişkisi ele alınmıştır. Alan yazında kültürleşme kavramının tarihsel gelişim süreci incelenmiştir. Bunun yanında turizm alanında yapılacak araştırmalarda kültürleşme kavramıyla ilgili farkındalığın artırılması, kavramın öneminin anlaşılması hedeflenmektedir. Turistlerin ve ev sahibi toplum üyelerinin davranışlarının kültürleşme ve sosyal psikolojik bir bakış açısıyla değerlendirilmesinin taraflara karşılıklı fayda sağlayacağı, yaşamlarını kolaylaştıracağı ve psikolojik iyi oluşlarını arttıracacağı da düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Kültürleşme, Turizm, Sosyal Psikoloji, Kültürleşme Grupları*

*Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, [dilaraseker@yyu.edu.tr](mailto: dilaraseker@yyu.edu.tr), ORCID: 0000-0001-5914-5886

Abstract

Human mobility continues to increase in a rapidly changing world for different reasons. Societies are changing for many reasons, including globalization, technological developments, media, migration, and tourism. This change in communities enables and facilitates the contact of individuals with different cultures. Acculturation can be defined as the process of adaptation to other cultures in a broad sense, which starts with contact with different cultures and causes changes in the parties. Tourism is one of the most important movements of people today, apart from the forced movements of people caused by wars and chaos. Tourism destinations are among the most common environments where intercultural contact is experienced. In other words, tourism is one of the areas where the process of acculturation is experienced the most. People who move for different reasons take different names, such as migrants, refugees, and guests (international students, expats, tourists, etc). These groups have different acculturation experiences. Tourists are a subgroup within the guest group. Due to the unique structure of tourism, tourist behavior and experiences differ significantly from other acculturation groups. It is seen that the cultural contact experiences of both parties in tourism activity differ from other acculturation groups. The nature and size of the tourist group require them to be considered separate acculturation groups. Tourists experience shorter-term and temporary interaction with the host society than other acculturation groups such as guest and migrant groups. The study's main purpose is to evaluate the relationship between acculturation and tourism where intercultural contact is experienced. The study discusses acculturation development, acculturation groups, and their relationship with tourism. The historical development process of acculturation has been examined in the literature. Additionally, it is aimed at increasing awareness about the concept of acculturation and explaining its importance in studies in the field of tourism. Evaluating the behavior of tourists and host society members from an acculturation and social-psychological perspective will provide mutual benefit to the parties, facilitate their lives and increase their psychological well-being.

Keywords: *Acculturation, Tourist, Social Psychology, Acculturation Groups*

1. Giriş

Günümüzde farklı nedenlerle insan hareketliliği artarak devam etmektedir. Özellikle küreselleşme, teknolojik gelişmeler ve medya toplumların yapısını değiştirmekte, bireylerin farklı kültürlerle karşılaşmasına ortam hazırlamaktadır. Yaşanan bu durum farklı kültüre erişimi ve kültürel gruplar arasında teması kolaylaştırmıştır (Ferguson vd., 2017). Savaş ve salgın hastalık zamanları dışında en önemli insan hareketliliği nedenlerinin başında turizm gelmektedir. Sadece 2019 yılı verilerine göre küresel ölçekte 2,4 milyar turist sayısına ulaşılmıştır. (International Tourism, Number of Arrivals | Data, 2022). Ayrıca Covid-19 salgını sonrası bu sayının daha büyük rakamlara ulaşacağı beklenilmektedir. Turist sayısında erişilen bu rakamlar hareketliliğin ne kadar çok arttığının en önemli kanıtıdır. İnsanlar farklı yerleri, kültürleri tanımak isteğine sahiptir. Bu da küresel bir endüstri olarak turizme imkân sağlar. Turizm, en önemli, en büyük mali hizmet ve insan hareketlerini temsil eder (Berno ve Ward, 2005). Ek olarak turizm kültürel, sosyal ve ekonomik yapıyı etkileyen, yeniden şekillendiren ve değişimi harekete geçiren bir olgudur (Çakmakçı ve Öztürk, 2019). Dinamik bir yapısı olan turizm, olumlu ya da olumsuz sosyokültürel değişimlere neden olmaktadır (Türkay ve Kayıkçı, 2018). Ancak, turizm uluslararası ve kültürel sınırları aşan tek insan hareketi değildir. Göçmenler, mülteciler ve misafirler olarak adlandırılan farklı gruplar da yer değiştirirler. Bu kültürleşme grupları ev sahibi toplumla farklı yoğunlukta ve sürelerde temas kurarlar. Gruplar arasındaki birçok benzerlik ve farklılığa rağmen, turizmin kültürler arası deneyimlere ve etkileşimlere yol açan bir seyahat şekli olduğu söylenebilir (Berno ve Ward, 2005)

Turizm 1980'lerin sonlarında, bir sosyal bilim araştırma konusu olarak çalışılmaya başlanmıştır (Dann vd., 1988). Turizm, farklı sosyal bilim bakış açılarının kesişiminin de çok disiplinli bir alandır. Ancak kültürel, sosyal, ekonomik yapıyı ve çevreyi etkileyen turizmin sosyal psikolojik bakış açısıyla değerlendirilmesinin sınırlı olduğu görülmüştür (Berno ve Ward, 2005; Ward, 2008; Sevim ve Hall, 2016; Karabacak ve Harlak, 2020). Turizm araştırmalarına ve psikoloji alan yazına bir bütün olarak bakıldığında, kültürleşme kavramının kültürel teması en kapsamlı ele alan kavramlardan birinin olduğu düşünülmektedir (Berno ve Ward, 2005).

Turizm araştırmalarında, sosyal psikolojik kavramların kullanılması turist deneyiminin değerlendirilmesi, turizm endüstrinin planlanması ve geliştirilmesi kültürel gruplar arası farklılığın artırılmasına fayda sağlayabilir. Kültürleşme sürecinde turist deneyimini ve ev sahibi toplum üyelerinin tepkilerini anlamlandırmak için sosyal psikolojik bakış açısının kullanılmasının taraflara fayda sağlayacağı ve yaşamlarını kolaylaştırıp psikolojik iyi oluşlarını arttıracığı düşünülmektedir (Berno ve Ward, 2005). Turizm alanında kültürel etkileşim, dönüşüm olgusunu açıklayan kuramlardan biri Berry'nin (1997) kültürleşme modelidir (Sharpley, 2014). Günümüzde kültürel temasın artması, kültürleşme kavramının ampirik olarak açıklanmasının önemini de arttırmıştır (Castro ve Rudmin, 2019). Destinasyonlar, kültürlerarası temas mekanları olarak değerlendirilmesine rağmen kültürleşme kavramının turizm alanında yeterli ilgiyi görmediği de düşünülmektedir (Rasmi vd., 2014). Ayrıca kültürleşme modellerinin de kültürler arası etkileşimleri açıklayıcı gücü yüksek olmasına rağmen, sınırlı sayıda araştırmanın bu modeller bağlamında turizm olgusunu değerlendirdiği de görülmüştür (Berno ve Ward, 2005; Ward, 2008; Sevim ve Hall, 2016). Çalışmanın temel amacı, kültürleşme kavramıyla kültürler arası temasın yoğun olarak yaşandığı turizm alanının ilişkisini değerlendirmektir. Çalışmada ayrıca kültürleşme kavramının gelişimi, kültürleşme grupları ve kavramın turizmle ilişkisi de incelenecektir. Kültürleşme alan yazınındaki kültürleşme kavramının tarihsel gelişimi açıklanacaktır. Ek

olarak çalışmada turizm alanında yapılacak araştırmalarda kültürleşme kavramıyla ilgili farkındalığın artırılması, kavramın işlevselliğinin, öneminin anlaşılmasına katkı sağlamamak da hedeflenmektedir.

1.1. Kültürleşme ve Kültürleşme Kavramının Gelişimi

Kültürün her şeyi içeren kapsayıcı bir yapısı vardır. Kültür, belirli bir grup tarafından paylaşılan ve sosyal olarak aktarılan değerler, normlar, inançlar, semboller, anlamlar, davranışlar bütünüdür. Bir diğer ifadeyle insan yapısı çevre, bir grup insanı diğerlerinden ayıran kolektif zihinsel programlama olarak tanımlanabilir (Hofstede, 1980; Bilgin, 2003: 213; Kağıtçıbaşı, 2010:36). Günümüzde bireyler ticaret, teknoloji, iletişim ve ulaşımın küreselleşmesi; göç, eğitim, turizm gibi nedenlerle farklı kültürlerde doğrudan veya dolaylı olarak uzun ya da kısa süreli etkileşimler yaşarlar (Berry, 2008). Farklı kültürel yapılara sahip bireyler ve/veya gruplar etkileşime girdiklerinde, her iki tarafta da bir takım psikolojik, sosyal ve kültürel değişimler yaşanır. Ancak kültürleşme sürecinde taraflar arasındaki etkileşim eşit ve benzer olarak ortaya çıkmaz. Örneğin, gelişmiş ülkelerden, az gelişmiş ülkelere yapılan ziyaret sonucunda gelişmiş ülkelerin az gelişmiş yerlerin geleneksel kültürlerini etkilediği görülmüştür (Roney, 2011: 106). Yaşanan bu hızlı değişim kültürleşme kavramının önemini daha fazla arttırmaktadır.

1.1.1. Kültürleşme Kavramı ve Tarihsel Gelişimi

Kültürleşme kavramı, bireyin yeni bir kültürel ortamdaki etkileşim sonucu yaşadığı tutum, davranış değişikliklerini ve uyum sürecini kapsar. Kavram, antropoloji, sosyoloji, psikoloji gibi farklı disiplinlerde ele alınmıştır (Berry, 1997). Kültürleşme çalışmalarının genel itici gücü, bireylerin tanıdık olmayan ortamlarla karşı karşıya kaldıklarında çeşitli zorluklarla karşılaşmaları, sayısız seçeneği göz önünde bulundurarak istenen veya istenmeyen bir son duruma ulaşmalarının incelenmesidir (Anantamongkolkul vd., 2016). Ulaşılan bu sonuç, yeni bir çevreye uyumun genellikle heyecan, endişe veya kültür şokunun sonrasında sağlanmaktadır (Brown, 2008). Özetle kültürleşmenin, kültürler arası temasın nitel ve nicel boyutları farklı süreçlere ve sonuçlara yol açabilir. Yaşanan değişim sürecinin dinamik bir yapısı vardır ve süreçle ilgili sonuçları da kapsamaktadır (Berry vd., 2006).

Kültürleşme kavramının tarihsel gelişiminin değerlendirilmesi, kavramın anlaşılması açısından önemlidir. Kavramın dönemin şartlarına, ihtiyaçlara uygun değiştiği ve düzenlendiği dikkat çekici bir özelliğidir. Kavram alan yazına ilk bir olgu olarak girmiş ve ilerleyen yıllarda bir araştırma problemi haline gelmiştir. Araştırmacılar kültürleşme kavramını, farklı kültürlerin doğrudan etkileşimi sonucu birinin veya her ikisinin özgün kültür yapısında meydana gelen değişim olarak tanımlamıştır (Redfield vd., 1936; akt. Rasmi, vd., 2014). Bu erken kavramsallaştırma, kültürleşme sürecini kültürel değişimden ve asimilasyondan ayırmakta ve kavrama ait genel bir görüş sunmaktadır (Berry vd., 2002:350). Ayrıca, çalışmalarda ilginin ev sahibi kültürdeki göçmen gruplar üzerine odaklandığı, kültürün farklı yönlerine, kültürel kalıplara veya yaş, din, etnik ve ırksal gruplar arasındaki farklılıklara atıfta bulunulmadığı görülmektedir (Karim, 2021). Kavram, sadece göçmenlerin kültürel değişimine odaklandığı için kültürleşmenin kültürel yönelimde tek boyutlu/tek yönlü bir değişim süreci olarak anlaşılmasına yol açmıştır (Karim, 2021; Anantamongkolkul, Butcher ve Wang, 2019; Ozer, 2017). Kavram farklı disiplinler tarafından farklı düzeylerde çalışılmıştır. Örneğin antropologlar kültürlerdeki değişiklikleri grup düzeyinde incelerken; psikologlar ise bireysel düzeydeki değişiklikleri sistematik olarak incelemiştir (Triandis, 1980:2; Ozer, 2017). Kültürleşme kavramı ilk olarak antropolojik araştırmalardan kaynaklansa da konuyla ilgili kuram ve modeller kültürler arası psikoloji alanında geliştirilmiştir. Artık günümüzde kavram, altında belirli boyutların olduğu bir şemsiye terim olarak değerlendirilmektedir (Castro, 2017; Sharif, 2019).

Kültürleşme alan yazını, kültürleşme kavramını ve modellerinin gelişimini süreç olarak ele almaktadır. Redfield ve diğerleri (1936) tarafından geliştirilen modelin sonrasında, sosyolog Gordon (1964) tarafından yeni bir kültürleşme modeli geliştirilmiştir (Berry vd., 2002: 350). Kültürleşme süreci miras kültürden ayrılmayla başlayan ve ev sahibi yeni kültüre yönelik asimilasyonla biten tek boyutlu iki kutuplu bir süreç kavramlaştırmıştır (Gordon, 1964, akt., Karim, 2021). Bu model, göçmenlerin ev sahibi kültüre asimile olacağı ve kendi miras kültürlerinden vazgeçeceği varsayımına dayanır (Karim, 2021, Berno ve Ward, 2005). Tek boyutlu modelde eleştiriler (Askegaard vd., 2005, s.161) iki boyutlu modellerin geliştirilmesine zemin hazırlamıştır. Graves (1967) tek boyutlu modele psikolojik kültürleşme olarak adlandırılan yeni bir boyut eklemiştir. Böylece, kültürleşme psikolojik bir yapı olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Bu model bireysel düzeydeki değişikliklere odaklanılır. Sonuç olarak hem kavram yeniden tanımlanarak, kültürleşme psikolojik bir yapı olarak anlaşılmış hem de tek boyutlu modelden iki boyutlu modele geçilmiştir. İki boyutlu modeller, ev sahibi yeni kültürün benimsenmesinin miras kültürün mutlak olarak terk etmeyi gerektirmediği varsayımına dayanır (Birman ve Simon, 2014). Kültürleşme alan yazınında Berry' nin iki boyutlu modeli en etkili ve yaygın olarak en çok öne çıkan modeldir (Ngo, 2008). Berry, kültürleşme modeline bilişsel yapıyı ekleyerek modelini geliştirmiştir. Berry (1997; 2006); bireylerin miras kültürleri pahasına ev sahibi kültürü benimsemeleri gerekmediğini, aynı anda hem miras kültürün korunabileceğini hem de ev sahibi kültürün özelliklerinin benimsenebileceğini ifade etmiştir. Kültürleşme süreci sonunda grup (biyolojik, fiziksel, ekonomik) ve birey (psikolojik) düzeyinde farklı değişimler yaşanabilir. Kültürleşme, bireyin ev sahibi kültürle etkileşime girme, onu benimseme düzeyi ve kendi kültürel özelliklerini koruma düzeyine göre farklı şekillerde gerçekleşebilir. Bu süreç iki boyutta yapılan seçimlere dayanan dört kültürleşme stratejisinden biriyle sonuçlanır (Berry vd., 2002; Rasmi vd., 2014). Berry' nin iki boyutlu modeli aynı zamanda modelin temelini bu kültürleşme stratejilerini referans alarak dört katlı kültürleşme modeli olarak da adlandırılır (Karim, 2021). Böylece, modele yer değiştiren bireyin miras kültürünü koruma ve ev sahibi kültürü benimseme tercihinin ek iki yeni kültürleşme tercihi eklenmiştir. Araştırma bulgularına dayanarak, birey kendi miras kültürlerine ve ev sahibi kültüre yönelik tercihlerine göre ayrışma (birey kendi kültürünü korumayı tercih eder), asimilasyon (birey kendi kültürünü terk ederek ev sahibi kültürü benimser), bütünleşme (birey hem ev sahibi kültürü hem de kendi kültürünü korur, her iki kültüre yüksek oranda yönelimli) ve marjinalleşme (birey, her iki kültürle de etkileşime girmeye, benimsemeye veya sürdürmeye motive olmaz; her iki kültüre de düşük yönelim) olarak adlandırılan bu dört stratejiden birini tercih eder. Ancak bu tercihler kendi içinde sabit ve nihai değildir, ortama ilişkin faktörlere göre değişebilir ve farklı türde psikolojik sonuçlar ortaya çıkarır (Berry, 1997; Berry vd., 2002:355; Karim, 2021; Rasmi vd., 2014). Artan insan hareketliliğine bağlı yaşanan kültürlerarası temas çatışma ve uyumu içeren çok boyutlu, stresli ve zorlu bir süreçtir. Bu nedenle kültürleşme sürecinde bireyin tercih ettiği kültürleşme stratejisi, kültürleşme stresiyle başa çıkma biçimlerini, psikolojik iyi oluşlarını ve yaşam doyumlarını da etkilemektedir. Bir diğer ifadeyle kültürel olarak homojen ortamlarda uyum daha kolay sağlanırken; daha az bilinen bir kültürde yaşamak ve uyum sağlamak daha stresli ve zorlu bir süreç neden olmaktadır. Bu süreç kültürleşme kavramına, kavramın neden olduğu strese ve sonuçta ulaşılmak istenen uyum sürecine ilgiyi arttırmıştır (Makarova ve Birman, 2015). Ayrıca araştırmacılar ev sahibi toplum üyelerinin kültürleşme deneyimlerine de ilgi duymuşlardır (örneğin, Bourhis vd., 1997). Berry' nin modelinde, kültürleşmenin temel öznesinin göçmenler olması ve sürecin sadece onlar açısından değerlendirilmesi eleştirilmiştir. Ev sahibi kültürün veya ana akım toplumun kritik rolünü fark edilerek, etkileşimli bir kültürleşme modeli önerdiler (Bourhis vd., 1997). Buna göre, kültürleşmenin değerlerden bağımsız bir süreç olmadığı ve ev sahibi toplumdaki genel

sosyokültürel koşullara bağlı olduğu ifade edildi. Daha sonra, Berry' de kuramını revize ederek, ev sahibi toplumun ve yeni gelenlerin kültürleşme yönelimlerinin birbirini karşılıklı olarak etkileyeceğini belirtmiştir. Berry, ev sahibi toplumunda kültürleşme sürecinde dört kültürleşme stratejisinin olduğunu ortaya koymuştur. Eğer ev sahibi toplum göçmenlerden, miras kültürlerini ve kimliklerini korumalarını talep ederse ayrılma; göçmenlerin asimilasyonunu beklediğinde erime potası; göçmenler iki kültür arasında bir denge kurmaya teşvik edilirse çok kültürlülük ve ev sahibi toplum göçmenleri marjinalleştirdiğinde dışlama yaşanır (Berry ve Sam, 2016). Kuramdaki revizyon aynı zamanda kavramın yeniden tanımlanmasına da yol açmıştır. Kültürleşme, iki veya daha fazla kültürel grubun ve onların üyelerinin teması sonucu gerçekleşen psikolojik, sosyal ve kültürel karşılıklı değişim süreci olarak tanımlanmıştır. Kültürleşme grup düzeyinde, sosyal yapılarda, kurumlarda ve kültürel uygulamalardaki değişiklikleri kapsarken; birey düzeyinde kişinin davranışsal repertuarındaki değişiklikleri kapsamaktadır (Berry, 2005). Ev sahibi toplumun kültürlerarası temasa yönelik toplumsal politikaları ve tutumları, bireyin tercih edeceği kültürleşme stratejisini bunun uygulanma olasılığını da etkilemektedir. Farklı kültürleşme gruplarının kültürleşme deneyimindeki çeşitliliğe, farklı metodolojik sonuçlara, çeşitli eleştirilere rağmen (Chirkov, 2009) Berry' nin modeli, dünya çapında birçok araştırmacı için ilham kaynağı olmuştur. Ancak bu iki boyutlu kültürleşme kuramı, göçmenlerin ve misafirhanelerin davranışlarını ve uyumunu açıklamada ve tahmin etmede son derece etkili olmasına rağmen, turizm araştırmacıları tarafından büyük ölçüde göz ardı edilmiştir (Huynh vd., 2009).

Berry' nin kültürleşme modelinin merkezinde, her bireyin kültürlerarası temas sürecinde stres yaşadığı ve farklı uyum düzeyleriyle sonuçlanan belirli başa çıkma stratejileri benimsediği fikri yer alır (Berry ve Sam, 2016). Bu psikolojik kültürleşmeye atfen Ward (2001), Berry' nin kuramını temel alarak psikolojik uyum ve sosyokültürel uyumu kültürleşmenin ABC' si yaklaşımıyla ele almıştır. Kültürün duygusal, davranışsal ve bilişsel boyutları değerlendirilir. Bu yaklaşım bireyin yeni bir kültüre nasıl tepki verdiğine, psikolojik ve sosyal nasıl uyum sağladığına dair daha kapsamlı bir çerçeve sunar (Ward, 2008). Ward, bireylerin yeni bir kültürde hayatta var olabilmek için gerekli kültürel becerileri kazanmaları gerektiğini vurgular. Bu beceriler arasında en belirgin olan dil becerisidir. Sonrasında roller, normlar, davranış örüntüleri, bilişsel yorumlar ve çevresel düzenlemeler gibi sosyal durumlardaki kültürlerarası farklılıklardır (Pearce, 1995). Berry' nin modeli kültürleşmeyi kültürel ve psikolojik değişimlerin ikili bir süreci olarak kavramsallaştırmaya yardımcı olsa da kültürlerarası temasın uzaktan olan biçimlerine duyarlı olmadığı için eleştirilmektedir (Karim, 2021). Bu nedenle son on yılda üç boyutlu kültürleşme modeli geliştirilmiştir. Bu model, bir değil çoklu kültürel yapı ve akışlara fırsat tanımaktadır (Özer ve Schwartz, 2016). Üç boyutlu kültürleşme modelleri, birden çok baskın kültürel akışa sahip bölgeler için geçerlidir (Ferguson, 2013, s.249–250). Bu çok kültürlülük kavramı sadece toplum için değil, birey için de geçerlidir (Özekici ve Ünlüönen, 2019). Ampirik kanıtlar, belirli bir sosyo-politik bağlamda bireyin farklı kültür(ler)e sürekli veya aralıklı maruz kalmasının kültürleşme olasılığını arttığını göstermektedir. Aynı zamanda, ev sahibi toplumda bireyler teknoloji ve iletişim araçları sayesinde miras kültürleri hakkında bilgi edinebilir ve sanal temas kurabilirler. Bir diğer ifadeyle artık doğrudan temas kültürleşme sürecinin ön koşulu olma özelliğini kaybetmiştir. Artık günümüz koşulları uzaktan kültürleşme deneyimine de fırsat vermektedir (Ferguson vd., 2016). Kültürleşme sürecindeki kritik faktörlerin değerlendirilerek yapılacak yeni kavramsallaştırmalar ve düzenlenmeler önemlidir (Karim, 2021). Ancak her şeye rağmen, iki boyutlu kültürleşme modellerinin önemini hâlâ koruduğu söylenebilir. Sonuç olarak, kültürleşme sürecinin dinamikleri diğer kültürleşme gruplarda olduğu gibi turist gruplarında psikolojik yapısını anlamak ve ev sahibi grupla aralarındaki etkileşimleri yorumlamak için önemlidir. Bununla birlikte, turizm alanında yapılan kültürel temas ve değişim çalışmalarının sosyal

psikolojik bakış açısıyla kültürleşme temelinde değerlendirilmesinin alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir (Berno ve Ward, 2005; Nguyen ve Ferguson, 2019).

1.1.2. Kültürleşme Grupları ve Turist Grubunun Özellikleri

Günümüzde bireyler farklı kültürleşme deneyimleri yaşarlar. Yukarıda da belirtildiği gibi Berry'nin iki boyutlu kültürleşme modeli, farklı kültürleşme gruplarında sınanmıştır. Kültürleşme alan yazınında farklı kültürleşme grupları gönüllülük-gönülsüzlük, yerleşiklik-göçebelik ve geçicilik-kalıcılık gibi üç faktöre göre değerlendirilir. Kültürleşme deneyimi yaşayan bireyler; göçmen, mülteci, misafiri, etnik grup üyesi olarak sınıflandırılır. Turist grubu, misafirler olarak adlandırılan kültürleşme grubunun alt kategorisi olarak ele alınır (Bochner, 2006; Rasmi vd., 2014). Berno ve Ward (2005) misafirler, göçmenler, yerli halklar, mülteciler ve etno-kültürel grupların kültürleşme deneyimlerini incelemek için kullanılan kavramsal formülasyonların sonucu turist gruplarına da uygulanabileceğini Fiji ve Yeni Zelanda'da turistlerle yaptıkları çalışmayla ortaya koymuştur (Ward ve Leong, 2006). Kültürleşme süreci bireyin ev sahibi kültürle ne düzeyde temas kurma isteği ve kendi kültürünü sürdürmek istediğine odaklandığından turizmle ilişkili değerlendirilebilir (Berry, 2005). Destinasyonlar, kültürleşme kuramı açısından bir laboratuvar olarak değerlendirilebilir (Ward, 2008). Çünkü turizm faaliyetleri kapsamında, destinasyonlarda ev sahibi halk ve turistlerin yaptığı kültür alışverişi ve temas, göç, savaş, işgal ve kolonizasyon koşullarına göre mutlak bir üstünlüğe sahiptir. Diğer koşullarla karşılaştırıldığında, turizm faaliyeti sürecinde her iki taraf da kültürel alışverişte özgürdür. Aynı zamanda bu hareket bireysel motivasyonlarla, istekli ve bedel ödeyerek yerine getirilen bir yer değiştirme değildir. Turistlerin seyahat amaçları, kalma süreleri, geçici olarak konaklamaları onları diğer kültürleşme gruplarından ayırmaktadır (Bochner, 2006). Kültürleşme kavramı ve Berry'nin modeli, kültürleşme gruplarının davranışlarını ve uyumlarını açıklamada, tahmin etmede etkilidir ve yaygın olarak kullanılmasına (Berry, 1997; Berry vd., 2002) rağmen yüz yüze kültürel temasın yoğun olarak yaşandığı turizm alanında turistler ve ev sahibi gruplarla bu kuram bağlamında yapılan çalışmalarının sınırlı olduğu görülmektedir (Huynh vd., 2009; Berno ve Ward, 2005; Rasmi vd., 2014).

Turistler seyahat-yer değiştirme kararlarını, planlarını bireysel ihtiyaçlarına göre verdikleri, gönüllü yer değiştirdikleri ve bir destinasyonda büyük bir hareketlilik halinde oldukları için diğer kültürleşme gruplarından daha fazla esnekliğe sahiptirler. Turistler ve ev sahibi gruplar arasındaki ilişki, ekonomik güç ve bilgi açısından asimetrik olma eğilimindedir. Turistler genellikle daha fazla maddi olanaklara sahipken, ev sahibi grubun da yerel kültür, kaynaklar ve fiyatlar hakkında daha fazla bilgiye sahip olduğu bilinmektedir. Turist-ev sahibi grup ilişkisi zamansal ve mekânsal kısıtlamalarla da açıklanabilir. Turistler genellikle turistlerin yoğun olarak konakladığı, cazibe merkezleri ve tesislerin yüksek yoğunlukta olduğu alanlarda bir diğer ifadeyle turist gettolarında yoğunlaşmaktadır. Bu durum turistler ve ev sahibi grup arasındaki temasın süresini ve yoğunluğunu da etkilemektedir. Ek olarak, turistlerin yeni deneyim arayışı, kısa sürede mümkün olduğunca çok şey yapma, çok yer görme istekleri hem ev sahibi grup hem de turistler üzerinde ek yük oluşturabilir (Berno ve Ward, 2005). Ayrıca turistlerin ev sahibi kültürde kendilerine yardımcı olacak yerleşik bir altyapı olduğu için uyum çabaları da düşük düzeydedir. Ayrıca yerel halk hizmet veren konumundadır ve destinasyondaki koşullar turistlerin yaşam standartlarına göre düzenlenir (Su ve Wall, 2014). Bilgi merkezleri, otel yardım masaları, tur rehberleri ve rehber kitaplar turistlerin yabancı bir ortamda gezinmesine yardımcı olma amacına hizmet eder. Ek olarak, sunulan yardım tipik olarak turistlerin ana dilinde verilir, dil öğrenme

zorunluluğu yerel halk için geçerlidir (Brunt ve Courtney, 1999). Turistler yerleşik nüfus içinde benzersiz bir niş içinde yer alır. Kültürel temas, gruplar arasında belirli bir mesafede gerçekleşir, ancak turistlerin ev sahibi toplumu gözleme fırsatı vardır. Bir diğer ifadeyle, turistlerin temasları yapılandırılmış ve sınırlıdır. Gruplar arası temasın yaşandığı bağlam genellikle turistlerin ihtiyaçlarını ve memnuniyetlerini sağlamak için hazırlanır (Berno ve Ward, 2005). Ayrıca turizmin beklenen faydasından çok algılanan faydası yüksekse, göçmenlere karşı deneyimlenen yabancı düşmanlığı turistler için geçerli olmayabilir. Örneğin, turist hareketliliğinin olduğu muhafazakâr bölgelerde bile ekonomik faydaları nedeniyle turizme yönelik algının olumsuz olmadığı gözlenmiştir (Ünlüönen ve Özekici, 2017; Berno ve Ward, 2005). Kısaca ev sahibi halkın turizm aracılığıyla dil, medya tercihi, sosyal iletişim tercihi, inançları değişmektedir (Berno ve Ward, 2005; Ward, 2008; Schwartz vd., 2010, s.244). Turizmin bir zevk-eğlence faaliyeti olduğu şeklindeki düşünceye rağmen, turistin yer değiştirmesinin aslında stresli olduğu ve bir takım olumsuz sonuçlarının da olabileceği gerçektir. Bu nedenle sosyal desteğin stresli seyahat deneyimleri ve psikolojik sonuçlar arasındaki ilişkiyi yumuşattığı bilinmektedir. Ayrıca yapılan araştırmalarda daha fazla sosyal desteğe sahip olanların daha iyi fiziksel ve zihinsel sağlık sahip oldukları ortaya konmuştur (Ward, 2001). Araçsal sosyal destek, yani bilgilendirici ve somut destek, özellikle misafir olanlar için olumlu psikolojik sonuçların teşvik edilmesinde etkilidir ve bu tür destek, turist bilgi merkezleri ve tur rehberleri de dâhil olmak üzere turizm altyapısı tarafından rutin olarak sağlanır (Berno ve Ward, 2005). Sonuç olarak, turistler ve ev sahibi kültür üyeleri arasındaki kültürlerarası temas, kültürler arası etkileşimin önemli bir biçimidir. Turist grubunun doğası ve büyüklüğü, ayrı bir kültürleşme grubu olarak değerlendirilmeyi hak etmektedir (Ward, 2008). Turistler diğer kültürleşme gruplarına göre daha kısa süreli, geçici olarak konaklarlar ekonomik olarak varlıklı olma eğilimindedirler ve seyahat için diğer gruplardan farklı motivasyonları vardır. Turistler, diğer grupların aksine, ev sahibi gruba uyum sağlamak zorunda değildir. Turist hareketlidir, rahattır, serbesttir, boş zamanını değerlendirir ve farklı bir çevrede bulunma deneyimini özümsemeye çalışır; ev sahibi topluluk ise nispeten durağandır ve genellikle turistlerin ihtiyaçlarına hizmet eden bir konumdadır (Berno ve Ward, 2005).

Berry' nin (1997) kültürleşme modeli, turizm araştırmacıları tarafından büyük ölçüde göz ardı edilmiştir. Ancak farklı çalışmalar, modelin turizm bağlamına uygulanabilir olduğu sonucuna varmıştır (Berno ve Ward, 2005; Rasmi vd., 2014). Özellikle çok sayıda turistin tatil deyken hem ev hem de ev sahibi kültürden kaçınarak marjinalleştirme stratejisini tercih ettiği gözlenmiştir. Bu bulgu önemlidir, kültürleşme sürecinde davranış normlarında değişiklikler yaşanacağına kanıtı olarak değerlendirilir. Ancak kültür sabit bir kavramdır ve günlük veya haftalık olarak değişmesi beklenmez. Ayrıca turistlerin ev sahibi kültüre uyum sağlamasına gerek olmadığı, ev sahibi grupla ilişkilerinin çoğu zaman anlık memnuniyete dayandığı da bilinmektedir (Anantamongkol vd., 2019).

Cohen (1972, akt. Rasmi vd., 2014)'in yaptığı bir çalışmada ortaya koyduğu turist tiplerinin Berry' nin (1997) kültürleşme stratejileriyle uyumlu olduğu görülmüştür. Turistler kültürleşme modeliyle tutarlı görünen aşinalık-yenilik tercihlerine göre gruplanmıştır. Örneğin, organize olmuş kitle hâlindeki turistlerin, ayrılma stratejisine benzer davranışlar sergilediği görülmüştür. Bu gruptakilerin, aşinalığı en üst düzeyde ve yeniliği en az seviyede tercih ettikleri gözlenmiştir. Bu grubun ev sahibi kültürle doğrudan temas kurmayı tercih etmedikleri, kendi kültürel ortamlarındaki gibi yaşama eğiliminde oldukları vurgulanmıştır. Bireysel hareket eden turistlerin asimilasyon stratejisiyle tutarlı olarak daha az aşinalık tercih ettikleri, bireysel olarak seyahat ettikleri, ev sahibi kültürle etkileşime girme yüksek düzeyde tercih ettikleri (örneğin, ev sahibi kültür üyelerinin barınma, yiyecek ve alışkanlıklarını paylaşma), esnek rota ve programlarının olduğu gözlenmiştir. Ancak Cohen' in sınıflandırmasında hiçbirinin marjinalleştirme stratejisiyle tutarlı olmadığı ortaya konulmuştur (Rasmi vd., 2014). Farklı

bir çalışmada ise turist davranışlarının marjinalleştirme stratejisiyle tutarlı olduğu gözlenmiştir (Yiannakis ve Gibson 1992). Örneğin, güneş tutkunları tatillerini deniz veya okyanus kenarında geçiren turistlerdir, heyecan arayanlar riskli ve canlandırıcı faaliyetlere öncelik verir (örneğin paraşütle atlama), spor tutkunları en sevdikleri spor faaliyetlerini aktif olarak yaparlar ve kaçanlar huzurlu ve yalnız tatiller isterler. Çalışmada turist tipolojisindeki alt grupların, bireyin miras kültürünü sürdürme ve ev sahibi kültüre dâhil olma isteğine göre şekillendiği ortaya konulmuştur. Berry' nin modelinin turizm alanında kullanmanın avantajı, bu stratejilerin öncüllerinin ve sonuçlarının alanda çalışanlar ve politika oluşturanlar için pratik, işlevsel sonuçlarının olmasıdır. Bu nedenle turistlerin destinasyonlarda kendi kültürünü sürdürme ve ev sahibi kültüre dâhil olma istekleri, onların tercih ettikleri kültürleşme stratejisiyle bağlantılı olarak ortaya çıkmaktadır (Rasmi, 2014).

Sonuç olarak farklı turist grupları olmasına rağmen, turistlerin tümünün ortak özelliği geçici ve nispeten kısa süre bir destinasyonda bulunmalarıdır. Turist-ev sahibi kültür etkileşimi, diğer kültürlerarası temas biçimlerinden birkaç temel özellikle ayrılır; bunlardan biri, ilişkinin genellikle geçici olması ve doğası gereği tekrarlamamasıdır. Turistlerin ev sahibi ülkede kalma süreleri nispeten kısa olduğu için, ev sahipleri ve turistler arasında oluşan geçici ilişki, etkileşimde bulunan taraflar için farklıdır. Turistlerin, ev sahibi kültürle teması genellikle ilginç ve benzersizken, ev sahibi grup için turistle temas yüzeysel olma eğilimindedir (Berno ve Ward, 2005).

1.2. Kültürleşme ve Turizm

Turizm odaklı kültürleşme alan yazının uzun bir geçmişi vardır. Kültürleşme kavramının turizm alan yazınına girişi, ilk kültürleşme modelinin üzerinden iki buçuk yıl sonradır (Redfield vd., 1936 akt. Rasmi, vd., 2014). Turizm ve kültürleşme temaları arasında ilişkiyi ortaya koyan ilk çalışma, 1963 yılında Nunez tarafından bir Meksika destinasyonunda yerel halkın dönüşümüne ilişkin gözleme dayanmaktadır (Ward ve Berno, 2016: 6). Ancak turizmde kültürleşme modelinin uygulanabilirliği ise 1970'lerde antropoloji alanında sınanmıştır (Nash ve Smith, 1991). Daha sonra Kariel (1989) ve Nunez (1989) tarafından yapılan çalışmalarla kültürleşme turizm bağlamında doğrudan değerlendirilmiştir. Son yıllarda yapılan ampirik çalışmalar karşılıklı temasın etkileri ortaya konulmuştur (Ferguson ve Bornstein, 2015; Nogués-Pedregal, 2019, s.234).

Turizmin sosyokültürel değişime önemli katkıları bulunmaktadır. Turizm, tüketicilerin (turistlerin), ürüne (ev sahibi ülke) doğru seyahat ettiği ve ev sahibi kültürün üyeleriyle turist arasında doğrudan etkileşim yaşandığı bir sistemdir. Bununla birlikte, özellikle gelişmiş ülkelere gelen turistlerin gelişmekte olan bir ülkedeki ev sahibi gruplarla etkileşimlerin, ev sahibi kültür üzerindeki sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel hem olumlu hem de olumsuz etkileri olabileceği düşünülmektedir. Turizm, bu faaliyetlerin yaşandığı yerlerde sosyo-kültürel hayatı yaşanan farklı ilişkiler aracılığıyla dönüştürür. Turistin gittiği yerdeki sosyo-kültürel değişim turizmin gelişmesi ve istendik bir eylem olarak ortaya çıkması ile doğrudan ilişkilidir. Ancak turist ve gidilen mekânda bulunan farklı öğelerin (yerel halk, çevre, ortaya çıkan ilişkiler...) etkileşimi içinde çevreyle ilgili sorunlar, toplumun yeni gelenlere uyum sorunları, ekonomi kaynaklı farklı sorunlar ortaya çıkabilir. Bu sorunlar çevresel, ekonomik, bazen de sosyokültürel temelli oluşabilmektedir. Turizm süreçlerin psikolojik açıdan değerlendirilmesi önemlidir. Turizm gelişiminin bölgeye sağladığı ekonomik katkılara karşın yerel toplumun turizmden rahatsızlık duyması mümkündür. Turizm sürecinde turist ve bölge halkının yüz

yüze gelmesi, iki kültürün karşılıklı alışveriş içine girmesi her iki grubun da kültürü/kültürel tutumları üzerinde dönüştürücü etkisi olabileceği (Türkay ve Kayıkçı, 2018) ortaya konulmuştur.

Sonuç

Turizm, kültürlerarası temasın süreç ve sonuçlarını araştırmak için önemli bir bağlama sahiptir (Berno ve Ward, 2005). Turizm ve kültürleşme kavramları kültürlerarası temas kavramında kesişmektedir. Turizmde göç, istihdam ve eğitim gibi kültürleşmeye neden olan temel alanlardan biridir (Berry, 2005, s.699). Kültürleşme farklı disiplinler tarafından çalışılan ve yaşanan hızlı kültürel, sosyal, teknolojik değişimlere ve ihtiyaçlara göre yeniden ele alınan önemli bir kavramdır. Kültürleşme, yeni gelen bireylerin ev sahibi toplumla temasa geçmesiyle oluşan bir süreç olarak tanımlanmaktadır (Berry, 2010 ; Sam ve Berry, 2010). Kavram ilk olarak miras ve ev sahibi kültür arasında tercihe dayanan tek boyutlu bir yaklaşımla kavramsallaştırılmıştır. Böylece, kültürlerin birbirini dışladığı varsayıldığında bireyin ya miras kültürünü (ayrılık olarak adlandırılır) ya da ev sahibi yeni kültürü (asimilasyon) tercih etmesi beklenmektedir. Sonuç olarak, ev sahibi kültürün benimsenmesi miras kültürün yok sayılması anlamına gelmektedir. Süreç içinde tek boyutlu modele psikolojik kültürleşme boyutu eklenerek iki boyutlu modellere geçildi (Berry, 1997). Psikoloji kültürleşme, kültürel temas süresince birey düzeyindeki değişikliklere odaklandı. Günümüzdeki hızlı teknolojik değişime bağlı olarak üç boyutlu, doğrudan temas yaşanmadan gerçekleşen etkileşim de dikkat çekmeye başlamıştır. Ancak Berry'nin (1997) modeli hâlâ günümüzde kültürlerarası temas sürecini açıklamada kullanılan en önemli modellerden biridir (Ngo, 2008).

Kültürleşme sürecinde göçmenler, misafirler ve mülteciler gibi farklı gruplar vardır. Ancak bu grupların süreci benzer şekilde yaşandığına dair önemli kanıtlar da bulunmaktadır (Ward ve Kennedy, 2001). Kültürel temas farklı nedenlerle hareket eden gruplar arasında yaşanmaktadır. Kültürleşme grupları gönüllülük-gönülsüzlük; yerleşiklik-göçebelik ve geçicilik-kalıcılık boyutlarına göre değerlendirilir (Berry, 2013). Turistler gönüllü yer değiştiren, hareketli ve geçici özellikleri nedeniyle diğer gruplardan farklılaşmaktadırlar. Turist grubunun bu özellikleri nedeniyle ev sahibi kültürde arasında temas ve etkileşim kolaylıkla sağlandığı düşünülmektedir. Bir diğer ifadeyle destinasyonlarda turistler açısından kültürleşme kavramı bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak taraflar için kültürleşme sürecinin yönünü ve aşamalarını bilmek önemlidir. Kültürleşme sürecinde her iki tarafla ilgili çalışmaların yapılmasının taraflar için olumlu sonuçları olacağı ve turistlerin deneyimlerini iyileştirmeye ve ev sahibi toplulukların ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik ilgiyi de kapsayan sürdürülebilir turizmi geliştireceği düşünülmektedir. Kültürleşme süreci hem turistler hem de ev sahibi grubun teması ve değişimini kapsadığı için her iki grubun da süreç boyunca değerlendirilmesi önemlidir. Örneğin Carter ve Beeton (2004) çalışmasında yerel halka kültürel dönüşümü araştırmışlardır. Buna göre, belirli bir kültürü sahip ev sahibi grup üyelerinin, turistlerle etkileşimin sonucu öncelikle kendi kültürel yapılarına ilişkin bilgi düzeyinde bir değişim süreci yaşadıkları ve turistik deneyime daha yatkın hale geldikleri saptanmıştır. Bunun da kültürel değişime neden olduğu ortaya konulmuştur. Ancak turizm odaklı kültürleşme olgusu ev sahibi grupla sınırlı değildir. Turistler de kültürleşme sürecinin diğer tarafını temsil etmektedir. Turistlerin kültürleşme sürecine dâhil edilmesi Ward' ın (2008) çalışmasına dayanmaktadır (Khawaja vd., 2014, s.172). Yapılan farklı çalışmalarda turistlerin kültürleşme sürecinin incelendiği görülmüştür (Choi vd., 2016; Hottola, 2004, s.461; Sharma vd., 2009; Reisinger, 2013; Carneiro ve Eusébio, 2012). Kültürleşme taraflar için aynı zamanda stresli bir süreçtir. Bu süreçte turizmin stresli yönlerinin belirlenmesi ve kültürlerarası geçiş ve uyum arasındaki ilişkiye aracılık eden faktörlerin incelenmesi önemlidir. Ek olarak, turizmin ev sahibi kültürlerdeki bireyler üzerindeki sosyokültürel etkilerin incelenmesi ve turizme uyum sağlama mekanizmalarının araştırılması önemlidir.

(Berno ve Ward, 2005). Sonuç olarak; destinasyonlar turist-ev sahibi grupların karşılaştığı ve kültürel temasın yaşandığı önemli kültürleşme alanlarıdır. Kültürleşme modellerinin turizm araştırmalarına uygulanması, kültürleşme sürecinde turistler ve ev sahibi gruplarla ilgili daha ayrıntılı bir bilgi ve farklı açıklamaların ortaya çıkmasını sağlayabilir. Turizmin etkileri ve sonuçları turistler ve ev sahibi grupların karşılaşmasından daha geniş bağlamda gerçekleşir. Bu nedenle sürecin sosyal psikolojik bakış açısıyla değerlendirilmesinin mikro düzeyde turist ve ev sahibi grubun deneyimlerinin anlaşılmasını sağlar, tarafların yaşamlarını kolaylaştırır, psikolojik iyi oluşlarını ve yaşam doyumlarını arttırabilir. Ayrıca konu ile ilgili araştırmaların makro düzeyde alandaki uygulayıcılara ve politika geliştirenlere sürdürülebilir bir turizm endüstrinin planlanmasında, geliştirilmesinde ve uygulanmasında önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- ANANTAMONGKOLKUL, C., BUTCHER, K. and WANG, Y. (2016). The four stages of on-site behavior for a long-stay relaxation holiday. *Journal of Vacation Marketing*, 23(3), 217–232. <https://doi.org/10.1177/1356766716647437>
- ANANTAMONGKOLKUL, C., BUTCHER, K. and WANG, Y. (2019). Long-stay tourists: Developing a theory of intercultural integration into the destination neighbourhood. *Tourism Management*, 74, 144-154.
- ASKEGAARD, S., ARNOULD, E.J. and KJELDGAARD, D. (2005). Postassimilationist ethnic consumer research: qualifications and extensions, *Journal of Consumer Research*, 32(1), 160–170.
- BERNO, T. and WARD, C. (2005). Innocence abroad: A pocket guide to psychological research on tourism. *American Psychologist*, 60(6), 593-600.
- BERRY, J. W. (1997). Immigration, acculturation, and adaptation. *Applied Psychology*, 46(1), 5–34. <https://doi.org/10.1111/j.1464-0597.1997.tb01087.x>.
- BERRY, J. W. (2005). Acculturation: Living successfully in two cultures. *International journal of intercultural relations*, 29(6), 697-712.
- BERRY, J.W. (2006). Mutual attitudes among immigrants and ethnocultural groups in Canada, *International Journal of Intercultural Relations*, 30(6), 719–734.
- BERRY, J. W. (2008). Globalisation and acculturation. *International Journal of Intercultural Relations*, 32(4), 328-336.
- BERRY, J. W. (2010). Intercultural relations and acculturation in the Pacific region. *Journal of Pacific Rim Psychology*, 4(2), 95-102.

-
- BERRY, J. W. (2013). Research on multiculturalism in Canada. *International Journal of Intercultural Relations*, 37(6), 663-675.
- BERRY, J. W., POORTINGA, Y. H., SEGALL, M. H. and DASEN, P. R. (2002). *Cross-cultural psychology: Research and applications*. Cambridge University Press.
- BERRY, J. W., PHINNEY, J. S., SAM, D. L. and VEDDER, P. (2006). Immigrant youth: Acculturation, identity, and adaptation. *Applied psychology*, 55(3), 303-332.
- BERRY, J. and SAM, D. (2016). Conceptual issues. *Cambridge handbook of acculturation*, 11-29.
- BİLGİN, N. (2003). *Sosyal Psikoloji Sözlüğü: Kavramlar, Yaklaşımlar, Bağlam Yayınları*, İstanbul.
- BIRMAN, D. and SIMON, C.D. (2014). Acculturation research: challenges, complexities, and possibilities, *APA Handbook of Multicultural Psychology*, 1, 207–230.
- BOCHNER, S. (2006). Sojourners. In D. L. Samve J. W. Berry (Eds.), *The Cambridge handbook of acculturation psychology* (pp. 181-197). Cambridge: Cambridge University Press.
- BOURHIS, R. Y., MOISE, L. C., PERREAULT, S. and SENEAL, S. (1997). Towards an interactive acculturation model: a social psychological approach. *International Journal of Psychology*, 32(6), 369-386.
- BROWN, L. (2008). The incidence of study-related stress in international students in the initial stage of the international sojourn. *Journal of Studies in International Education*, 12, 5–28.
- BRUNT, P. and COURTNEY, P. (1999). Host perceptions of sociocultural impacts, *Annals of Tourism Research*, 26(3), 493–515.
- CARNEIRO, M.J. and EUSÉBIO, C. (2012). Tourist-host interaction: a cluster analysis of the youth market, *International Journal of Tourism Anthropology*, 2(3), 213–229.
- CARTER, R.W. and BEETON, R.J.S. (2004). A model of cultural change and tourism, *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 9(4), 423–442.
- CASTRO, J. F. P. (2017). A short literature review about acculturation in the American Anthropologist. *Revista Fluxos e Riscos*, 2, 145-153.
- CASTRO, J. and RUDMIN, F.W. (2019). Multinational bibliography on acculturation (1818-2018) with links to abstracts or full-text, *Online Readings in Psychology and Culture*, 8(1), 1-7.
- CHIRKOV, V. (2009). Summary of the criticism and of the potential ways to improve acculturation psychology, *International Journal of Intercultural Relations*, 33(2), 177-180.
- CHOI, J.W., LEE, C.J. and NOH, E.J. (2016). The influence of psychological distance to cultural assimilation on tourism destination, *Indian Journal of Science and Technology*, 9(35), 1–9.

- ÇAKMAKCI, E. ve ÖZTÜRK, Ş. (2019). Toplumsal değişimin bir faktörü olarak turizm. Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2(47), 1-17.
- DANN, G., NASH, D. and PEARCE, P. (1988). Methodology in tourism research. Annals of tourism research, 15(1), 1-28.
- FERGUSON, G.M. (2013). The big difference a small island can make: how Jamaican adolescents are advancing acculturation science, Child Development Perspectives, 7(4), 248–254.
- FERGUSON, G.M. and BORNSTEIN, M.H. (2015). Remote acculturation of early adolescents in Jamaica towards European American culture: a replication and extension, International Journal of Intercultural Relations, 45, 24-35.
- FERGUSON, G.M., COSTIGAN, C.L., CLARKE, C.V. and GE, J.S. (2016). Introducing remote enculturation: learning your heritage culture from afar, Child Development Perspectives, 10(3), 166-171.
- FERGUSON, Y.L., FERGUSON, K.T. and FERGUSON, G.M. (2017). I am AmeriBritSouthAfrican-Zambian: multidimensional remote acculturation and well-being among urban Zambian adolescents, International Journal of Psychology, 52(1), 67-76.
- GRAVES, T. D. (1967). Psychological acculturation in a tri-ethnic community. Southwestern journal of anthropology, 23(4), 337-350.
- HOFSTEDE, G. (1980). Culture and organizations. International studies of management & organization, 10(4), 15-41.
- HOTTOLA, P. (2004). Culture confusion: Intercultural adaptation in tourism. Annals of Tourism Research, 31(2), 447-466.
- HUYNH, Q., HOWELL, R. T., and BENET-MARTINEZ, V. (2009). Reliability of bidimensional acculturation scores: a meta-analysis. Journal of Cross-Cultural Psychology, 40(2), 256e274.
- INTERNATIONAL TOURISM, NUMBER OF ARRIVALS | DATA. (2022). worldbank.org. <https://data.worldbank.org/indicator/ST.INT.ARVL>
- KAĞITÇIBAŞI, Ç. (2014). Kültürleşme ve aile ilişkileri. Türk Psikoloji Yazıları, 17(34), 120-127.
- KARABACAK, G. ve HARLAK, H. (2020). Otel çalışanlarının iş-aile yaşam çatışmalarının yordayıcıları olarak, iş-yaşam doyumu, iş stresi ve algılanan sosyal destek. Türk Turizm Araştırmaları Dergisi, 4(3), 1923-1940.

-
- KARIEL, H.G. (1989). Socio-cultural impacts of tourism in Austrian alps, *Mountain Research and Development*, 9(1), 59–70.
- KARIM, S. (2021). Acculturation in a globalised world: Implications for theory and educational policy and practice. *International Journal of Comparative Education and Development*, 23(1), 44-58.
- KHAWAJA, N.G., MOISUC, O. and RAMIREZ, E. (2014). Developing an acculturation and resilience scale for use with culturally and linguistically diverse populations, *Australian Psychologist*, 49(3), 171–180.
- MAKAROVA, E. and BIRMAN, D. (2015). Cultural transition and academic achievement of students from ethnic minority backgrounds: A content analysis of empirical research on acculturation. *Educational Research*, 57(3), 305-330.
- NASH, D. and SMITH, V.L. (1991). Anthropology and tourism, *Annals of Tourism Research*, 18(1), 12–25.
- NGO, V. H. (2008). A critical examination of acculturation theories. *Critical social work*, 9(1), 1-6.
- NGUYEN, J. and FERGUSON, G.M. (2019). A global cypher: the role of hip hop in cultural identity construction and navigation for southeast Asian American youth, *New Directions for Child and Adolescent Development*, 2019(164), 99–115.
- NUNEZ, T. (1989). Touristic studies in anthropological perspective, *Hosts and Guests: The Anthropology of Tourism*, 2, 265–280.
- NOGUÉS-PEDREGAL, A.M. (2019). Anthropological contributions to tourism studies, *Annals of Tourism Research*, 75, 227–237.
- OZER, S. (2017). Psychological theories of acculturation. *The international encyclopedia of intercultural communication*, 1-14.
- OZER, S. and SCHWARTZ, S.J. (2016). Measuring globalization-based acculturation in ladakh: investigating possible advantages of a tridimensional acculturation scale, *International Journal of Intercultural Relations*, 53, 1–15.
- ÖZEKİCİ, Y. K. ve ÜNLÜÖNEN, K. (2019). Reflection of acculturation in tourism: A systematic literature review. *International Journal of Tourism Anthropology*, 7(3-4), 284-308.
- ÜNLÜÖNEN, K. and ÖZEKİCİ, Y. K. (2017). Yeni gelişen destinasyonlarda turizm algısı: yozgat ili üzerine bir alan. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 5(4), 466-488.

- PEARCE, P. L. (1995). From culture shock and cultural arrogance to culture exchange: Ideas towards sustainable sociocultural tourism. *Journal of Sustainable Tourism*, 3, 143–154.
- RASMI, S., NG, S., LEE, J. A. and SOUTAR, G. N. (2014). Tourists' strategies: An acculturation approach. *Tourism Management*, 40, 311-320.
- REISINGER, Y. (Ed.) (2013) *Transformational Tourism: Tourist Perspectives*, CABI.
- RONEY, S. A. (2011). *Turizm Bir Sistemin Analizi*, Detay Yayıncılık, 1. Baskı, Ankara.
- SAM, D. L. and BERRY, J. W. (2010). Acculturation: When individuals and groups of different cultural backgrounds meet. *Perspectives on psychological science*, 5(4), 472-481.
- SCHWARTZ, S.J., UNGER, J.B., ZAMBOANGA, B.L. and SZAPOCZNIK, J. (2010). Rethinking the concept of acculturation: implications for theory and research, *American Psychologist*, 65(4), 237- 251.
- SEVİM, H. and HALL, E. E. (2016). Consumer acculturation: perspective of immigrants and tourists. *International Journal of Academic Research in Economics and Management Sciences*, 5(4), 126-139.
- SHARIF, R. (2019). The relations between acculturation and creativity and innovation in higher education: A systematic literature review. *Educational Research Review*, 28, 100287.
- SHARMA, P., TAM, J. L., & KIM, N. (2009). Demystifying intercultural service encounters: Toward a comprehensive conceptual framework. *Journal of Service Research*, 12(2), 227-242.
- SHARPLEY, R. (2014). Host perceptions of tourism: A review of the research. *Tourism Management*, 42, 37-49.
- SU, M.M. and WALL, G. (2014). 'Residents' use and perceptions of the Summer Palace World Heritage Site in Beijing, China, *International Journal of Tourism Anthropology*, 3(4), 357–369.
- TRIANDIS, H. (1980). Introduction. In H. C. Triandis & W. W. Lambert (Eds.), *Handbook of cross-cultural psychology: Vol. 1. Perspectives* (pp. 1–14). Boston: Allyn & Bacon.
- TÜRKAY, O. ve KAYIKÇI, M. Y. (2018). Tarhana tezgâhlarından çin malı tüccarlığına: Şirince'de turizmle iç içe geçen kültürleşme ve sosyo-kültürel dönüşüme bağlı sorunların analizi. *Ege Academic Review*, 18(4), 645-660.

- WARD, C. (2001). The ABCs of acculturation. In D. Matsumoto (Ed.), *Handbook of culture and psychology* (pp. 411–445). New York: Oxford University Press.
- WARD, C. (2008). Thinking outside the Berry boxes: New perspectives on identity, acculturation and intercultural relations. *International journal of intercultural relations*, 32(2), 105-114.
- WARD, C. and BERNO, T. (2016). Acculturation. In J. Jafari and H. Xiao (Ed.) *Encyclopedia of Tourism* (1st ed., pp.5-7). Menomonie: Springer.
- WARD, C. and KENNEDY, A. (2001). Coping with cross-cultural transition, *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 32(5), 636–642.
- WARD, C. and LEONG, C.-H. (2006). Intercultural relations in plural societies. In D. L. Sam&J.W. Berry (Eds.), *Cambridge handbook of acculturation psychology* (pp. 484–503). Cambridge: Cambridge University Press.
- YIANNAKIS, A. and GIBSON, H. (1992). Roles tourists play. *Annals of Tourism Research*, 19(2), 287-303.